

Nationaal Rapporteur Mensenhandel
en Seksueel Geweld tegen Kinderen

Effectief preventief

*Het voorkomen van seksueel geweld door
seksuele en relationele vorming
in het onderwijs*

C.E. Dettmeijer-Vermeulen

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen

M.W. Bleeker

N.N.D. Bos

E. van der Staal

Colofon

Referentie: Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2017). *Effectief preventief. Het voorkomen van seksueel geweld door seksuele en relationele vorming in het onderwijs*. Den Haag: Nationaal Rapporteur.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen

Postbus 20301

2500 EH Den Haag

070-3704514

www.nationaalrapporteur.nl

Grafische en digitale realisatie: Studio Kers

© Nationaal Rapporteur 2017

Inhoud

Inhoud	3
Voorwoord	5
1 Inleiding: effectieve preventie	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Het belang van preventie	7
1.2.1 Gevolgen van seksueel geweld voor slachtoffers	8
1.2.2 Financiële gevolgen voor de samenleving	9
1.3 Seksuele en relationele vorming als preventiemaatregel	10
1.3.1 Wat is seksuele en relationele vorming?	10
1.3.2 Waar hoort seksuele en relationele vorming over te gaan?	12
1.4 Effectief preventief	13
1.5 Dit onderzoek	14
1.6 Leeswijzer	15
2 Wettelijke verplichtingen	17
2.1 Inleiding	17
2.2 Wettelijke voorschriften in Nederland	17
2.2.1 Wettelijke voorschriften in het onderwijs	17
2.2.2 Seksualiteit en seksuele diversiteit als kerndoel van het onderwijs	18
2.2.3 Totstandkoming van de kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit	19
2.2.4 Kerndoelen in de toekomst	20
2.3 Europese regelgeving en internationale verdragen	20
2.3.1 Europese regelgeving	20
2.3.2 Internationale verdragen	21
2.3.3 De relatie tussen de kerndoelen en Europese en internationale regelgeving	23
2.4 Conclusie	24
3 Het Erkenningstraject Interventies	25
3.1 Inleiding	25
3.2 Wat houdt het erkenningstraject in?	26
3.3 De vindbaarheid van interventies	29
3.3.1 Databanken met erkende interventies	29
3.3.2 Overige websites met een overzicht aan interventies	31
3.3.3 Niet beoordeelde interventies	32
3.4 Conclusie	33

4	(Effectieve) interventies	35
4.1	Inleiding	35
4.2	Interventies om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen	35
4.2.1	Beoordeling van de interventies	36
4.2.2	Geen interventie voor het primair speciaal onderwijs	39
4.2.3	Aspecten waar nog onvoldoende aandacht voor is	40
4.3	Factoren die de werkzaamheid vergroten	42
4.3.1	Werkzame elementen	42
4.3.2	Deskundigheid	44
4.4	Een internationaal perspectief	45
4.5	Conclusie	47
5	Toetsing van de praktijk: het rapport van de Inspectie van het Onderwijs	49
5.1	Inleiding	49
5.2	Aandacht voor seksueel grensoverschrijdend gedrag	52
5.3	De voorlichting over seksueel grensoverschrijdend gedrag	55
5.3.1	Hoeveel scholen geven seksuele voorlichting?	55
5.3.2	Hoe vaak geven scholen seksuele voorlichting?	56
5.3.3	Hoe geven scholen seksuele voorlichting?	56
5.3.4	Wat willen scholen bereiken?	59
5.4	Scholen die geen voorlichting geven over seksueel grensoverschrijdend gedrag	61
5.5	Conclusie	63
6	Conclusie en aanbevelingen	65
6.1	Inleiding	65
6.2	De conclusie	65
6.3	Wat is er nodig om seksueel geweld effectief te voorkomen?	71
	Literatuurlijst	73
B1	Overzicht van preventieve interventies	81
B2	Handelen bij vermoedens van seksueel geweld	89
B3	Leeftijdsadequate seksuele en relationele vorming	91

Voorwoord

Nelson Mandela zei: *Education is the most powerful weapon we can use to change the world*. Eén van de veranderingen die ik graag in de wereld zou zien is een einde aan seksueel geweld tegen kinderen. Nu hebben we veel aandacht voor slachtoffers en daders nadat misbruik heeft plaatsgevonden, terwijl er zo veel te winnen valt als we het misbruik kunnen voorkómen. Docenten hebben daarvoor een wapen in handen: door hun leerlingen van jongs af aan te leren over relaties en seksualiteit. In hun klassen zitten kinderen die nu of op latere leeftijd mogelijk slachtoffer worden van seksueel geweld. Of mogelijk dader. Scholen zijn een belangrijke aanvulling op de opvoeding thuis, vooral omdat in een kwart van de gezinnen niet over dit onderwerp gesproken wordt. Door elk kind te leren over het ontdekken en respecteren van eigen wensen en grenzen en die van een ander, kunnen we seksueel geweld tegengaan, of eigenlijk: voor zijn.

Scholen zijn verplicht hun leerlingen respectvol om te leren gaan met seksualiteit, om hun seksuele weerbaarheid te versterken. In dit rapport bekijk ik of scholen dit ook doen en hoe ze dat doen. En ik constateer dat ondanks alle inzet er nog belangrijke stappen gezet moeten worden. Want met name het *hoe* kan beter. In het rapport wordt beschreven dat een lespakket (interventie) dat aantoonbaar seksueel geweld tegen kinderen tegengaat, dat dus bewezen effectief is, er simpelweg nog niet is. Dat moet en kan beter. Een interventie die geen effect heeft, is verspilde moeite. En een interventie die contraproductief werkt, is schadelijk. Geen aandacht hebben voor de effectiviteit van een interventie betekent verspilling van geld en kostbare onderwijstijd en dat is zonde, helemaal in een tijd waarin docenten onder grote druk staan. Er zijn wel diverse theoretisch goed onderbouwde interventies voor het geven van dergelijke lessen waar scholen gebruik van kunnen maken, maar het schort nog aan de mate waarin zij die interventies gebruiken.

Schrijver en cultuurhistoricus David van Reybrouck vertelde onlangs in *De Wereld Draait Door* dat er honderd jaar geleden grote weerstand was tegen het invoeren van gymnastiek op de lagere en middelbare school. Maar toen bleek uit wetenschappelijk onderzoek dat het voor de ontwikkeling van jonge kinderen goed was om te sporten, te bewegen. Een eeuw later weet iedereen dat sporten goed voor je is, en vinden we gym op school van groot belang. We zien dat het bijdraagt aan de gezonde ontwikkeling van kinderen. Seksuele en relationele vorming heeft voor een belangrijk deel die plek in het curriculum al verworven. De volgende stap is dat er meer wordt ingezet op effect. Met een aanbod van effectieve interventies én scholen die daaruit een interventie kiezen die bij de school past kunnen we ervoor zorgen dat in alle schoolklassen in Nederland op de best mogelijke wijze seksuele en relationele vorming wordt gegeven.

Ik hoop dat dit rapport inzicht geeft in de hiaten die er op dit gebied zijn en een aanzet geeft om die te dichten. Zodat we met seksuele en relationele vorming in het onderwijs de seksuele integriteit van kinderen beter kunnen beschermen.

Ik ben trots op mijn medewerkers voor alle inspanningen ter realisering van dit rapport. Hun inzet en betrokkenheid hebben het gemaakt tot wat het nu is. Ook dank ik de instanties die een bijdrage hebben geleverd aan dit rapport, in het bijzonder het Kohnstamm Instituut.

Corinne Dettmeijer-Vermeulen

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen

1.1 Inleiding

Eén op de drie meisjes en één op de vijf jongens maakt voor de achttiende verjaardag een vorm van strafbaar seksueel geweld mee.¹ Naar schatting worden jaarlijks tweeënzestigduizend kinderen in Nederland slachtoffer van strafbaar seksueel geweld.² Dergelijke aantallen laten zien hoe belangrijk het is seksueel geweld te voorkomen. De meest toegepaste maatregel hiertoe is seksuele en relationele vorming in het onderwijs (§1.3). Het doel hiervan is het voorkomen van nieuwe slachtoffers en plegers van seksueel geweld. Of dit doel bereikt wordt is niet altijd even duidelijk: van weinig preventieve interventies die binnen het onderwijs gebruikt worden die (onder meer) seksueel geweld beogen te voorkomen is bekend of zij *effectief* zijn, dus of zij daadwerkelijk het aantal incidenten van seksueel geweld verminderen (Hoofdstuk 4). Dit rapport gaat over de effectiviteit van interventies binnen het onderwijs ter voorkoming van seksueel geweld. Indien alle kinderen en jongeren op school toegang hebben tot effectieve interventies, zouden jaarlijks minder kinderen en jongeren voor het eerst slachtoffer worden en/of zelf seksueel grensoverschrijdend gedrag vertonen. Hoe weten we hoe goed een interventie is? Welke interventies kunnen effectief zijn? Wat doen scholen aan het voorkomen van seksueel geweld? Wat moeten en kunnen zij doen? En hoe kan de overheid hen hierbij helpen?

Dit inleidende hoofdstuk schetst eerst het kader van dit onderzoek. Het belang van preventie van seksueel geweld staat uiteengezet in §1.2. §1.3 beschrijft hoe seksuele en relationele vorming hieraan kan bijdragen. §1.4 werkt het begrip ‘effectiviteit’ nader uit: wanneer is een interventie effectief? Hieruit volgen de doel- en vraagstelling van dit onderzoek (§1.5) en een leeswijzer voor het rapport (§1.6).

1.2 Het belang van preventie

De aanpak van seksueel geweld tegen kinderen is vooral gericht op wat er gebeurt na het moment waarop seksueel geweld heeft plaatsgevonden: slachtoffers zien, melden, veiligheid bieden, hulp verlenen en daders stoppen, vervolgen, straffen en weerhouden van nieuw geweld. Dit is uiteraard erg belangrijk. Maar het seksueel geweld heeft dan al wél plaatsgevonden. Beter zou het zijn het aantal daders en het aantal slachtoffers te verminderen, om zo leed te voorkomen. Preventie van seksueel geweld tegen kinderen is daarom noodzakelijk. Preventieve maatregelen kunnen eraan bijdragen dat seksueel geweld

¹ Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 38.

² Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, pp. 12, 337.

tegen kinderen en de daarmee gepaard gaande fysieke, psychische, seksuele en financiële gevolgen – voor slachtoffers en voor hun omgeving – voorkomen worden. Ook de samenleving als geheel heeft baat bij het tegengaan van seksueel geweld. In deze paragraaf wordt verder ingegaan op de gevolgen van seksueel geweld tegen kinderen en daarmee het belang van preventie.

1.2.1 Gevolgen van seksueel geweld voor slachtoffers

Er zijn verscheidene schadelijke korte- en langetermijneffecten die bij kinderen kunnen optreden als gevolg van seksueel geweld. De gevolgen hoeven niet voor elke persoon hetzelfde of even groot te zijn.³ Kinderen die seksueel misbruikt zijn hebben in vergelijking met kinderen die niet misbruikt zijn onder meer een grotere kans op angstproblemen, depressie, lichamelijke klachten, sociale isolatie, woede en agressief en verstoord seksueel gedrag.⁴ Ook kunnen kinderen last krijgen van traumaklachten. Voorbeelden hiervan zijn het (continue) herbeleven van de gebeurtenis, verhoogde prikkelbaarheid en een verhoogde waakzaamheid. Deze klachten kunnen het functioneren van het slachtoffer ontregelen. Als de traumaklachten (zeer) ernstig zijn, en gedurende een langere tijd aanhouden, dan kan er sprake zijn van een stoornis.⁵

Leeftijd ten tijde van het misbruik en de gevolgen voor het slachtoffer

De leeftijd van het slachtoffer ten tijde van het seksueel geweld speelt een belangrijke rol in de gevolgen die het slachtoffer kan ervaren.⁶ Als baby's (herhaaldelijk) misbruikt worden, kunnen zij stressreacties ervaren.⁷ Bij stress komt het stresshormoon (cortisol) vrij dat schadelijk is voor de hersenontwikkeling van zulke jonge kinderen.⁸ Schoolgaande kinderen kunnen als gevolg van seksueel geweld last krijgen van concentratieproblemen⁹, wat kan leiden tot verminderde schoolresultaten¹⁰. Onderzoek laat zien dat volwassenen die als kind misbruikt zijn vaak lagere niveaus van onderwijs hebben afgerond en minder vaak een baan hebben dan volwassenen die geen seksueel misbruik in de kindertijd hebben meegemaakt. Dit leidt op den duur tot sociaaleconomische verschillen.¹¹

Gevolgen op de lange termijn

Gevolgen kunnen dus doorwerken tot ver in de volwassenheid. Slachtoffers met een verleden van seksueel geweld kunnen op lange termijn problemen ervaren op medisch, psychisch en/of seksueel gebied.¹² Onder medische problemen vallen onder andere slaapstoornissen, gynaecologische problemen en hart- en longziekten. Voorbeelden van psychische problemen zijn angststoornissen, waaronder de post-traumatische stress stoornis (PTSS), depressies en eetstoornissen.¹³ Ook hebben slachtoffers van seksueel misbruik in de kindertijd als volwassenen een grotere kans op een angststoornis of depressie,

3 Fergusson, McLeod & Horwood 2013, p. 673.

4 Collin-Vézina, Daigneault & Hébert 2013, p. 4; Smallbone, Marshall & Wortley 2008, p. 13.

5 Lindauer & Boer 2012, p. 35.

6 Lindauer & Boer 2012, pp. 13-16.

7 Lindauer & Boer 2012, p. 21.

8 Thompson 2014, p. 45.

9 Lindauer & Boer 2012, p. 15.

10 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 51, op basis van gegevens uit het DBC (=diagnose-behandelcombinatie) Informatiesysteem (2008-2012).

11 Currie & Spatz Widom 2010, pp. 7, 8, 14; Fergusson, McLeod & Horwood 2013, p. 670

12 Fergusson, McLeod & Horwood 2013, pp. 669, 670.

13 Nagtegaal 2012, p. 54.

en op een drugs- of alcoholverslaving.¹⁴ Seksuele problemen kunnen zich onder andere uiten in tienerzwangerschappen¹⁵, seksuele disfuncties¹⁶, het hebben van onveilige seksuele contacten en het hebben van seks met meerdere partners¹⁷. Slachtoffers hebben bovendien een grotere kans om opnieuw slachtoffer te worden van seksueel misbruik¹⁸ of ander geweld¹⁹. Seksueel geweld kan door alle genoemde gevolgen dus de kwaliteit van leven van het slachtoffer (langdurig) beperken.

1.2.2 Financiële gevolgen voor de samenleving

Seksueel geweld tegen kinderen kost de samenleving veel geld. De financiële gevolgen bestaan bijvoorbeeld uit de kosten die gemaakt worden in de ondersteuning van en hulpverlening aan slachtoffers, zoals medische zorg en psychische hulp, door jeugdhulp en geestelijke gezondheidszorg (ggz) maar ook de Kindertelefoon, Veilig Thuis of het Centrum Seksueel Geweld. De behandeling van slachtoffers is vaak ook op latere leeftijd nodig, aangezien de gevolgen tot ver in de volwassenheid kunnen doorwerken.²⁰ Voorbeelden hiervan zijn de benodigde kosten voor psychologische behandelingen, ziekenhuisopnames ter behandeling van suïcide of zelfpijniging, of behandelingen van ziektes veroorzaakt door overmatig alcoholgebruik.²¹ De langetermijngevolgen voor slachtoffers (zie §1.2.1) kunnen ertoe leiden dat zij op school niet hun potentieel halen, wat kan doorzetten op de arbeidsmarkt.²² Een onderzoek uit het Verenigd Koninkrijk schat dat de gevolgen van seksueel geweld tegen kinderen in totaal 3,2 miljard pond (omgerekend ruim 3,5 miljard euro) per jaar kost. Het grootste deel (2,7 miljard pond) van de schatting aan totale kosten is te wijten aan verloren productiviteit.²³ Volgens een Nederlands onderzoek zijn bovendien de kosten aan ziekteverzuim en extra zorggebruik per jaar gemiddeld €1.591 hoger²⁴ voor een volwassene met een verleden van seksueel misbruik, dan voor iemand die geen seksueel geweld in de kindertijd heeft meegemaakt.²⁵ Ziekteverzuim en extra zorggebruik kost de Nederlandse samenleving jaarlijks een geschatte 1,2 miljard euro, gebaseerd op de schatting dat 7% van de Nederlanders tussen de 18-65 jaar seksueel misbruikt is in de kindertijd.²⁶

Naast de kosten die daders voor slachtoffers veroorzaken, draagt de samenleving ook kosten voor henzelf. Directe kosten zijn er voor politie, het Openbaar Ministerie, de rechtspraak, gevangenen, reclasseringstoezicht en forensische zorg, waaronder tbs. Ook zijn er vermoedelijk indirecte kosten: bijvoorbeeld voor doorlopende ggz na het afronden van de forensische zorg, voor inkomenssteun wegens het geringe perspectief op werk en voor maatschappelijke ondersteuning. Voor zover bekend zijn er echter geen studies gedaan die deze kosten in kaart brengen.

14 Kendler e.a. 2000, p. 955.

15 Nagtegaal 2012, p. 54.

16 Carreiro e.a. 2016, p. 260.

17 Nagtegaal 2012, p. 54.

18 Classen, Gronska Palesh & Aggarwal 2005.

19 DiLillo 2001, p. 563.

20 Fergusson, McLeod & Horwood 2013, pp. 669, 670.

21 Saïed-Tessier 2014, p. 19.

22 Speentjens e.a. 2016, p. 706.

23 Saïed-Tessier 2014, p. 19.

24 Het 95% betrouwbaarheidsinterval van de jaarlijkse kosten per slachtoffer door verzuim en extra zorggebruik is [261;2.921]. Speentjens e.a. 2016, p. 708.

25 Speentjens e.a. 2016, p. 709.

26 Speentjens e.a. 2016, p. 709.

Wanneer effectieve preventiemaatregelen worden ingezet die seksueel geweld tegen kinderen weten te voorkomen kan dit de samenleving geld besparen, omdat er minder vaak een beroep hoeft te worden gedaan op de faciliteiten om slachtoffers te helpen en daders te stoppen en te straffen. Natuurlijk kost het ontwikkelen en inzetten van preventiemaatregelen ook geld.²⁷ Deze kosten zullen echter in het niet vallen bij de eerder genoemde kosten die de samenleving voor slachtoffers en daders maakt. Maar bovenal is het hoofddoel van preventie uiteraard niet het besparen van kosten maar het besparen van leed.

1.3 Seksuele en relationele vorming als preventiemaatregel

Overal waar met kinderen wordt gewerkt of waar kinderen zijn moet aandacht zijn voor het voorkomen van misbruik, zowel misbruik gepleegd binnen afhankelijkheidsrelaties, als tussen kinderen en jongeren onderling. Er zijn verschillende soorten maatregelen die een bijdrage beogen te leveren aan het voorkomen van seksueel geweld. Voorbeelden hiervan zijn bewustwordingscampagnes gericht op jongeren of op het brede publiek, opvoedondersteuning voor risicogezinnen, het kwaliteitskader voorkomen seksueel misbruik in de jeugdzorg en de Verklaring Omtrent het Gedrag.²⁸

De meest toegepaste maatregel ter voorkoming van seksueel geweld tegen kinderen is echter seksuele en relationele vorming op scholen.²⁹ In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op wat seksuele en relationele vorming is, waarom het belangrijk is om hiermee op jonge leeftijd te beginnen en waarom het nodig is dat het onderwijs aandacht besteedt aan seksuele en relationele vorming.

1.3.1 Wat is seksuele en relationele vorming?

De United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) definieert seksuele en relationele vorming als 'een op leeftijd toegesneden, cultureel relevante benadering van het leren over seks en relaties door het verlenen van wetenschappelijk correcte, realistische, en onbevooroordeelde informatie. Seksuele en relationele vorming biedt kansen om eigen waarden, normen en attitudes te verkennen en vaardigheden op te bouwen om beslissingen te nemen, te communiceren en risico's te verkleinen met betrekking tot de vele facetten van seksualiteit.'³⁰

Seksuele en relationele vorming ondersteunt en beschermt kinderen en jongeren in hun seksuele ontwikkeling³¹ en leert hen om seksueel verantwoorde keuzes te maken. Vaak wordt gedacht dat seksuele en relationele vorming pas bij adolescenten of volwassenen wenselijk is, omdat seksualiteit zich pas op latere leeftijd ontwikkelt. Die gedachte klopt niet: de seksuele ontwikkeling van mensen begint al vanaf de geboorte (zie kadertekst).

27 Kok e.a. 2016, pp. 5,6; Om een kosteneffectiviteitsonderzoek uit te kunnen voeren moet eerst het effect van de maatregel aangetoond worden. Zoals later in dit rapport zal blijken is geen van de interventies die scholen kunnen gebruiken om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen bewezen effectief (zie [Hoofdstuk 4](#)). Op dit terrein kan dus nog geen kosteneffectiviteitsonderzoek uitgevoerd worden.

28 Zie [Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014](#), pp. 279 – 296 voor een completer overzicht aan preventieve maatregelen om seksueel misbruik te voorkomen.

29 World Health Organization 2002, p. 75.

30 UNESCO 2009, p. 2. Voor deze Nederlandse vertaling van de definitie van UNESCO zie WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010, p. 28.

31 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010, p. 7

Seksuele ontwikkeling³²

Naast het ontdekken van de wereld om zich heen, ontdekken baby's ook hun eigen lichaam. Door toevallige aanrakingen voelen zij aan hun eigen geslachtsdelen. De basis voor een latere gezonde sociale en emotionele ontwikkeling wordt gelegd door het knuffelen en strelen van de baby. Vanaf twee of drie jaar worden peuters zich bewust van zichzelf en hun eigen lichaam. Peuters raken hun geslachtsdelen expres aan omdat dit een prettig gevoel geeft. Ze merken verschillen op tussen meisjes en jongens, en raken bijzonder geïnteresseerd in hun eigen lichaam en dat van een ander. Zij gaan hun eigen lijf en geslachtsdelen uitgebreid bestuderen en tonen dit aan andere kinderen en volwassenen. Vier- tot zevenjarigen ontdekken hun lichaam en dat van anderen door middel van spelletjes zoals 'dokterje spelen'. Eerst doen zij dit openlijk, maar later ook stiekem. Kinderen stellen vaak veel vragen over seks en voortplanting. Vanaf zeven jaar vragen kinderen al minder over seks en voelen zij zich ongemakkelijk wanneer zij in aanwezigheid van anderen in hun blootje staan. De reden dat ze minder vragen gaan stellen is dat ze het gevoel hebben dat seks een beladen onderwerp is, waar niet openlijk over gepraat wordt. De prepuberteit begint vanaf een jaar of tien. Ze krijgen dan ook meer interesse in de volwassen seksualiteit. Rond hun twaalfde begint de puberteit en komt de seksuele ontwikkeling in een stroomversnelling.³³ Het lichaam ontwikkelt zich verder en kinderen worden geslachtsrijp. Dit gaat vaak gepaard met veel onzekerheid. Het seksueel zelfbeeld wordt ontwikkeld en het wordt voor hen belangrijk om aantrekkelijk gevonden te worden. Ze zien zichzelf als iemand die in staat is om seks te hebben met een ander. Jongeren beginnen seksuele ervaring op te doen. Vlak na het zeventiende jaar heeft de helft van de jongeren ervaring met geslachtsgemeenschap en/of orale seks.³⁴

Waarom seksuele en relationele vorming (ook) op school?

Tijdens het opgroeien vergaren kinderen en jongeren geleidelijk kennis, waarden, attitudes en vaardigheden rond seksualiteit.³⁵ Zij verkrijgen informatie over seksualiteit via zowel informele als formele bronnen.³⁶ Informele bronnen zijn bijvoorbeeld ouders, vrienden en internet.³⁷ Ouders zijn uiteraard de belangrijkste verantwoordelijken voor de opvoeding van hun kinderen, en dus ook voor de seksuele opvoeding. Toch geeft een kwart van de ouders geen seksuele voorlichting.³⁸ Veel kinderen krijgen dus van huis uit geen begeleiding in hun seksuele ontwikkeling. Internet is de afgelopen jaren een steeds belangrijker informele informatiebron voor jongeren geworden. Het is voor kinderen echter niet altijd duidelijk welke sites betrouwbare informatie bevatten en welke niet.³⁹ Door het geven van (formele) seksuele en relationele vorming op scholen wordt het overgrote deel van de kinderen en jongeren bereikt, en kan gezorgd worden dat zij goede informatie krijgen.⁴⁰

32 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010, p. 35.

33 De Graaf e.a. 2012a, p. 179.

34 De Graaf e.a. 2012a, p. 182.

35 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010, p. 11.

36 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010, p. 12.

37 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010, p. 11; De Graaf e.a. 2012b, pp. 131, 132.

38 Tijdschrift I/M ouders, september 2013, 17^e jaargang, nr. 9, 'Robert M. heeft er bij ouders goed ingehakt', pp. 16-19.

39 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010, p. 30.

40 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010, p. 42.

Terminologie

Binnen seksuele en relationele vorming wordt doorgaans aandacht besteed aan het voorkomen van 'seksueel grensoverschrijdend gedrag'. Dit is seksueel gedrag waarbij iemand de seksuele grenzen van een ander overschrijdt. Dit begrip wordt vaak gebruikt als synoniem van seksueel geweld. De Nationaal Rapporteur hanteert voor het laatstgenoemde begrip echter in beginsel een juridische definitie.⁴¹ Omdat niet iedere vorm van seksuele grensoverschrijding strafbaar seksueel geweld is omvat het begrip seksueel grensoverschrijdend gedrag niet alleen alle vormen van seksueel geweld (tegen kinderen) maar is het breder. In de context van dit rapport is de juridische dimensie echter niet relevant, en gaat het erom dat scholen leerlingen leren om te gaan met hun eigen (seksuele en relationele) wensen en grenzen en die van een ander. In dit rapport worden de termen 'seksueel geweld' en 'seksueel grensoverschrijdend gedrag' daarom min of meer als synoniem gebruikt.

Een ander veel gebruikt begrip binnen de context van seksuele en relationele vorming is 'seksuele weerbaarheid'. Het versterken van de seksuele weerbaarheid van leerlingen houdt in dat zij weten wat zij willen op seksueel vlak en in staat zijn ervoor te zorgen dat er niets gebeurt wat zij niet willen (zie §2.2.2).

1.3.2 Waar hoort seksuele en relationele vorming over te gaan?

De Europese afdeling van de World Health Organization (WHO) heeft in samenwerking met de Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (BZgA) en experts uit een aantal West-Europese landen (waaronder het Nederlandse Rutgers, Kenniscentrum seksualiteit⁴²) een standaard voor seksuele en relationele vorming op scholen in Europa opgesteld, gebaseerd op wetenschappelijke inzichten.⁴³ Deze standaard beschrijft de competenties (kennis, vaardigheden en attitudes) waar minderjarigen over zouden moeten beschikken om zichzelf op een positieve manier seksueel te kunnen ontwikkelen. De competenties zijn afgestemd op de leeftijds- en ontwikkelingsfase waarin kinderen zich bevinden⁴⁴ en zijn onderverdeeld in de domeinen het menselijk lichaam, vruchtbaarheid en voortplanting, seksualiteit, emoties, vriendschap en relaties, seksualiteit gezondheid en welzijn, seksualiteit en seksuele rechten en sociale en culturele invloeden⁴⁵. De standaard biedt scholen en anderen dus handvatten voor goede seksuele en relationele vorming. Kennis, attitudes en vaardigheden rondom wensen en grenzen, en seksueel geweld maken voornamelijk deel uit van de domeinen 'seksualiteit, gezondheid en welzijn' en 'seksualiteit en seksuele rechten'. De competenties binnen deze domeinen worden hieronder kort beschreven en zijn volledig weergegeven in Bijlage 3.

Kinderen kunnen al vanaf (zeer) jonge leeftijd voorgelicht worden over seksuele wensen en grenzen. Voordat ze naar de basisschool gaan is het volgens de genoemde standaard wenselijk dat zij al voorgelicht zijn over onder meer prettige en onprettige lichamelijke ervaringen, het recht op veiligheid en bescherming en het gegeven dat volwassenen verantwoordelijk zijn voor de veiligheid van kinderen. Kinderen moeten in deze leeftijdsfase in staat worden gesteld om 'ja' en 'nee' te zeggen en om behoef-

41 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 25

42 RutgersWPF 2013, p. 4.

43 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010.

44 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010, p. 10.

45 RutgersWPF 2013, pp. 14-27.

ten en wensen te uiten.⁴⁶ Kinderen uit de kleuterklas van het primair (speciaal) onderwijs horen informatie te krijgen over seksueel misbruik, en dat 'sommige mensen aardig lijken, maar verkeerde bedoelingen hebben'.⁴⁷ Kinderen van zes tot negen jaar horen te leren over hun seksuele rechten.⁴⁸ De oudste groep kinderen op de basisschool, kinderen van negen tot twaalf jaar, kunnen geïnformeerd worden over de verschillende vormen van seksueel misbruik, hoe het voorkomen kan worden en waar ze hulp kunnen vinden indien misbruik toch heeft plaatsgevonden. Kinderen moeten hierbij in staat worden gesteld om uiting te geven aan eigen wensen en grenzen om onveilige of ongewenste seks te voorkomen.⁴⁹ De oudere kinderen, kinderen van de middelbareschoolleeftijd, moeten onder meer in staat worden gesteld om verantwoorde keuzes en beslissingen te kunnen nemen ten aanzien van seksueel gedrag.⁵⁰ Hiermee kunnen ze in staat worden gesteld om tegenwicht te bieden aan seksuele intimidatie en om hun seksuele rechten op te eisen.⁵¹

1.4 Effectief preventief

Het doel van preventiemaatregelen is duidelijk: het voorkomen van seksueel geweld. Lang niet altijd is echter duidelijk of dit doel ook bereikt wordt. Om over het effect van een maatregel uitspraken te kunnen doen is onderzoek nodig. Een interventie waarvan uit onderzoek blijkt dat deze het gewenste effect niet heeft, hoeft niet meer toegepast te worden. Een interventie waarvan uit onderzoek blijkt dat deze het gewenste effect wél heeft is *effectief*. In dit rapport draait het om het onderscheid tussen effectieve en niet effectieve interventies.

De beste manier om effectiviteit te meten is via een *randomized control trial* (RCT).⁵² Hierbij worden deelnemers aan een onderzoek willekeurig onderverdeeld in een experimentele groep, die de interventie ontvangt, en een controlegroep, die de interventie niet ontvangt. Doordat beide groepen willekeurig worden samengesteld en daarmee in principe niet systematisch van elkaar verschillen, kunnen verschillen tussen de groepen die optreden na de interventie worden toegeschreven aan de interventie. Wanneer dus bijvoorbeeld het aantal incidenten van seksueel geweld in de experimentele groep in een bepaalde periode na de interventie lager ligt dan in de controlegroep is de preventieve interventie effectief.

Nog betere kennis over de effectiviteit van interventies kan vervolgens verkregen worden door *meta-analyses* van RCT's⁵³: dit zijn statistische analyses van meerdere vergelijkbare studies. Hiermee worden toevalligheden in individuele studies uitgefilterd waardoor een betrouwbaarder beeld ontstaat, en kan bovendien meer gezegd worden over *waarom* een bepaald soort interventie effectief is. Resultaten uit meta-analyses voor preventie van seksueel geweld staan beschreven in §4.3.1.

46 RutgersWPF 2013, pp. 16, 17.

47 RutgersWPF 2013, pp. 18, 19.

48 RutgersWPF 2013, pp. 20, 21.

49 RutgersWPF 2013, pp. 22, 23.

50 RutgersWPF 2013, pp. 24, 25.

51 RutgersWPF 2013, pp. 26, 27.

52 Cochrane Consumer Network, www.consumers.cochrane.org/levels-evidence (geraadpleegd 7 juni 2017); Evans 2003 p. 79.

53 Cochrane Consumer Network, www.consumers.cochrane.org/levels-evidence (geraadpleegd 7 juni 2017); Evans 2003 p. 79.

Een programma dat significante effecten in een wetenschappelijk onderzoek produceert, levert echter niet noodzakelijkerwijs dezelfde effecten op in de praktijk. Verschillende aspecten kunnen het effect van een interventie in de praktijk beïnvloeden.⁵⁴ Ook kunnen onbedoelde of ongewenste bijeffecten optreden. Een voorbeeld van een onbedoeld (maar niet ongewenst) bijeffect is dat kinderen die een interventie ontvangen gericht op het voorkomen van seksueel geweld, eerder geneigd lijken te zijn tot *disclosure* van seksueel misbruik dat zij al meegemaakt hebben.⁵⁵ Bijlage B2 beschrijft de stappen die scholen dienen te nemen wanneer zij vermoedens van seksueel geweld hebben, bijvoorbeeld na disclosure van leerlingen.

Onderzoek naar de effectiviteit van een interventie vergt een forse investering in tijd en geld van de makers. Het is daarom niet verwonderlijk dat veel interventies niet zijn onderzocht op effectiviteit (§4.2). Toch moeten deze investeringen wel gedaan worden: als niet bekend is of een interventie daadwerkelijk het beoogde doel bereikt kan het toepassen ervan nutteloos zijn. Maar 'baat het niet dan schaadt het niet' gaat ook niet op: ten eerste kost het toepassen van interventies tijd en geld, die verspild is als de interventie haar doel niet bereikt. Maar belangrijker nog: interventies kunnen ook contraproductieve effecten hebben en dus schadelijk zijn. In §3.3.3 zijn hiervan twee voorbeelden te vinden.

1.5 Dit onderzoek

Dit rapport draait om de toepassing van *effectieve* interventies in het onderwijs ter voorkoming van seksueel geweld. Uit Hoofdstuk 2 blijkt dat scholen wettelijk verplicht zijn aandacht te besteden aan het voorkomen van seksueel geweld. Deze aandacht is uiteraard het beste besteed aan interventies die het beoogde effect bereiken. Zo worden nieuwe slachtoffers en daders daadwerkelijk voorkomen.

Onderzoeksdoel

Dit rapport biedt zicht op hoe scholen het beste kunnen voldoen aan hun wettelijke verplichting aandacht te besteden aan het versterken van de seksuele weerbaarheid. Dit rapport heeft de volgende doelen:

- Scholen informeren over effectiviteit van interventies, zodat zij een geïnformeerde keuze kunnen maken;
- De overheid handvatten bieden om scholen te faciliteren bij deze keuze;
- De overheid stimuleren tot het investeren in voldoende aanbod van effectieve interventies voor alle doelgroepen binnen het onderwijs.

Onderzoeksvragen

In dit rapport staan de volgende vragen centraal:

- Aan welke verplichtingen is Nederland gebonden om binnen het onderwijs maatregelen te treffen om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen? (Hoofdstuk 2)

54 Evans 2003, p. 79.

55 Walsh e.a. 2015, p. 29; Topping & Burton 2009, p. 446; Zwi e.a. 2007, p. 18.

- Hoe kunnen scholen zicht krijgen op de kwaliteit en effectiviteit van interventies om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen? En op welke wijze kunnen scholen ondersteund worden in hun keuze tot een interventie? (Hoofdstuk 3)
- Wat zijn effectieve interventies die voor scholen beschikbaar zijn om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen? (Hoofdstuk 4)
- Op welke wijze geven scholen invulling aan hun wettelijke taak om aandacht te besteden aan seksualiteit (waaronder seksuele weerbaarheid)? En weten we of scholen hiermee bijdragen bij aan het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen? (Hoofdstuk 5)

Onderzoeksmethode en afbakening

Dit rapport bestaat uit een documenten- en literatuurstudie. Het omvat de relevante wetenschappelijke literatuur, onderzoeksrapporten, wetteksten, Europese regelgeving, internationale verdragen, beleidsdocumenten, databases en websites. Het onderzoek beperkt zich tot het voorkomen van seksueel geweld door middel van seksuele en relationele vorming in het onderwijs. Andere preventieve maatregelen vallen buiten het bereik van het onderzoek. Het belang van (onderzoek naar) effectiviteit geldt echter onverkort voor alle soorten preventieve maatregelen.

1.6 Leeswijzer

In Hoofdstuk 2 wordt inzichtelijk gemaakt op basis van welke nationale en internationale verplichtingen Nederland gebonden is aan het treffen van maatregelen binnen het onderwijs om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen. Hoofdstuk 3 en 4 beschrijven het belang van het gebruik van interventies die het aannemelijk maken of die hebben aangetoond dat zij seksueel geweld tegen kinderen weten te voorkomen. In Hoofdstuk 3 komt de procedure aan bod waarmee in Nederland interventies worden beoordeeld op hun kwaliteit en effectiviteit. Hoe de Nederlandse overheid scholen kan ondersteunen om op geïnformeerde wijze een interventie te kiezen is hierbij een belangrijk onderwerp. Hoofdstuk 4 gaat in op de specifieke interventies die seksueel geweld tegen kinderen beogen te voorkomen. Op basis van eigen onderzoek wordt beschreven welke interventies dit zijn en of aannemelijk is dat zij effectief (kunnen) zijn. Hiermee biedt dit hoofdstuk zicht op de manier waarop scholen invulling *kunnen* geven aan de kerndoelen en daarmee aan hun taak om aandacht te besteden aan seksualiteit, waaronder seksuele weerbaarheid. Tevens vestigt het hoofdstuk de aandacht op een aantal thema's rondom seksueel geweld die tot op heden onvoldoende zijn ingebed in reeds bestaande interventies. Ook komt aan bod welke factoren de werkzaamheid van interventies lijken te vergroten. Hoofdstuk 5 laat zien wat scholen daadwerkelijk *doen* aan het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en vooral aan hoe zij hierbinnen aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. In het afsluitende Hoofdstuk 6 worden de resultaten uit alle hoofdstukken met elkaar verbonden en doet de Nationaal Rapporteur aanbevelingen aan de minister en staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en aan scholen.

2.1 Inleiding

Zoals in voorgaand hoofdstuk is beschreven, ondersteunt en beschermt seksuele en relationele vorming de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren (zie §1.3.1). Het draagt bij aan hun kennis, houding en vaardigheden ten aanzien van een gezonde seksuele ontwikkeling en kan daarom een belangrijke bijdrage leveren aan het voorkomen van seksueel geweld. Dat scholen hierin een belangrijke rol hebben is duidelijk geworden in het vorige hoofdstuk. In hoeverre zij ook wettelijk verplicht zijn om aandacht te besteden aan seksuele en relationele vorming komt in dit hoofdstuk aan de orde. Daartoe zal de wet- en regelgeving op dit punt worden beschreven. Daarbij zullen eerst de in Nederland geldende wettelijke voorschriften aan bod komen. Vervolgens zal worden stilgestaan bij Europese regelgeving en internationale verdragen die voorlichting (in het onderwijs) noemen als maatregel ter voorkoming van seksueel geweld tegen kinderen.

2.2 Wettelijke voorschriften in Nederland

2.2.1 Wettelijke voorschriften in het onderwijs

Nederland kent een aantal wettelijke voorschriften met daarin verplichtingen voor scholen. De Wet op het primair onderwijs (WPO), de Wet op het voortgezet onderwijs (WVO) en de Wet op de expertisecentra (WEC)¹ geven een opsomming van de kennisgebieden en vaardigheden waarin scholen hun leerlingen tenminste moeten onderwijzen.² Dit zijn bijvoorbeeld de Nederlandse en Engelse taal, rekenen en wiskunde en bevordering van gezond gedrag. Deze onderwijsactiviteiten zijn weer nader uitgewerkt in kerndoelen. De kerndoelen zijn terug te vinden in respectievelijk het Besluit vernieuwde kerndoelen Wet op het primair onderwijs, het Besluit kerndoelen onderbouw voortgezet onderwijs en het Besluit kerndoelen Wet op de expertisecentra. De kerndoelen geven een beschrijving van de kwaliteiten die leerlingen aan het einde van het leerproces moeten hebben behaald op het gebied van kennis, inzicht en vaardigheden.³ De kerndoelen bepalen niet hoe deze kwaliteiten moeten worden bereikt. Scholen zijn vrij in het kiezen van een methode die past bij de identiteit en visie van de onderwijsinstelling.⁴ De kerndoelen voor het voortgezet onderwijs gelden overigens alleen voor de onderbouw, waardoor deze niet van toepassing zijn op leerlingen vanaf ongeveer vijftien jaar.

¹ De WEC ziet op het speciaal onderwijs.

² Art. 9 lid 1 en 2 WPO, art. 11b WVO en art. 13 lid 1, 2 en 5 WEC.

³ Art. 9 lid 9 WPO en art. 13 lid 11 WEC.

⁴ Zie de preambule bij de Bijlage Vernieuwde kerndoelen WPO bij het Besluit vernieuwde kerndoelen WPO, *Stb.* 2005, 551 en de preambule bij de Bijlage 1 bij het Besluit kerndoelen WEC, *Stb.* 2009, 248.

De Inspectie van het Onderwijs (de Inspectie) houdt toezicht op onderwijsinstellingen. Tijdens de door hen uitgevoerde inspecties vormt de Inspectie een oordeel over de kwaliteit van het gegeven onderwijs en de naleving van de voorschriften gegeven door of namens een onderwijswet.⁵ De Inspectie controleert dus ook of scholen voldoende invulling geven aan de kerndoelen.

2.2.2 Seksualiteit en seksuele diversiteit als kerndoel van het onderwijs

De onderwerpen seksualiteit en seksuele diversiteit zijn op 21 september 2012 expliciet in de kerndoelen opgenomen. Daarvoor werd ervan uitgegaan dat deze onderwerpen deel uitmaakten van andere kerndoelen, zoals de kerndoelen met betrekking tot het begrijpen van het menselijk lichaam en het bevorderen van de lichamelijke en psychische gezondheid, het leren zorgen voor jezelf en anderen en het op positieve wijze beïnvloeden van je eigen en andermans veiligheid.⁶ Onderstaande tabel geeft weer wat de kerndoelen op het gebied van seksualiteit en seksuele diversiteit precies inhouden.

Tabel 2.1 De kerndoelen 'seksualiteit en seksuele diversiteit' voor het primair, voortgezet en speciaal onderwijs

Primair onderwijs	Onderbouw voortgezet onderwijs	Speciaal onderwijs
Kerndoel 38	Kerndoel 43	Kerndoel 53
'De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.'	'De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.'	'De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.'

Bron: Besluit houdende wijziging van de kerndoelen onderwijs op het gebied van seksuele diversiteit.⁷

⁵ Art. 3 lid 1 en lid 2 onder b en art. 11 lid 1 Wet op het onderwijstoezicht (WOT).

⁶ Kamerstukken II 2007/08, 30420, 123 en Kamerstukken II 2009/10, 30420, 144. Het betreft onder meer kerndoel 34 uit de Bijlage Vernieuwde kerndoelen WPO en kerndoelen 34 en 35 uit de bijlage behorend bij art. 1 van het Besluit kerndoelen onderbouw VO.

⁷ Besluit van 21 september 2012 tot wijziging van het Besluit vernieuwde kerndoelen WPO, het Besluit tot kerndoelen onderbouw VO, het Besluit kerndoelen WEC, het Besluit kerndoelen WPO BES en het Besluit kerndoelen onderbouw VO BES i.v.m. aanpassing van de kerndoelen op het gebied van seksualiteit en seksuele diversiteit (Stb. 2012, 470).

In de Nota van Toelichting bij het Besluit houdende wijziging van de kerndoelen onderwijs op het gebied van seksualiteit en seksuele diversiteit staat vermeld dat onderzoek laat zien dat nog altijd veel jongeren, vooral meisjes, slachtoffer zijn van seksueel geweld.⁸ Met het aanpassen van de kerndoelen:⁹

‘(...) worden alle leerlingen in de leeftijdscategorie tot en met 14 à 15 jaar bereikt en wordt beoogd de seksuele weerbaarheid van jongeren te versterken. Daarmee is sprake van vroege bewustwording bij alle leerlingen. Hoe eerder deze bewustwording optreedt, hoe beter zij gevormd worden en geëquipeerd zijn om in hun verdere schoolcarrière (zoals in de tweede fase van het voortgezet onderwijs en de te volgen vervolgopleidingen), en ook daarbuiten in hun maatschappelijke en sociale leven, hiermee om te gaan.’

Met seksuele weerbaarheid bedoelen de minister en staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) je ervan bewust zijn wat jij zelf wil op seksueel vlak en in staat zijn ervoor te zorgen dat er niets gebeurt wat je zelf niet wilt.¹⁰ Aan scholen wordt de ruimte gegeven om de aangepaste kerndoelen naar eigen inzicht uit te werken. Bijvoorbeeld in vakken, projecten of als specifieke voorlichtingsactiviteit.¹¹

2.2.3 Totstandkoming van de kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit

Het was een wens van de Tweede Kamer om de onderwerpen seksualiteit en seksuele diversiteit uitdrukkelijk in de kerndoelen op te nemen. De aanleiding hiervoor was het in 2008 door de Inspectie verrichte onderzoek *Weerbaar en divers*. Uit dit onderzoek bleek onder meer dat het merendeel van de scholen geen uitgewerkt en specifiek beleid had op het gebied van seksuele weerbaarheid en dat slechts een klein deel van de scholen in het curriculum aandacht had voor seksuele weerbaarheid.¹² De Tweede Kamer meende dat aandacht hiervoor in het onderwijs van belang was voor het vergroten van de seksuele weerbaarheid, een veilig schoolklimaat en de tolerantie en acceptatie van homoseksualiteit.¹³ Door het verduidelijken en moderniseren van de kerndoelen op dit punt werd het voor de Inspectie mogelijk om scholen aan te spreken die op dit punt in gebreke bleven.¹⁴

De minister van OCW oordeelde aanvankelijk dat het niet noodzakelijk was om seksualiteit en seksuele diversiteit in de kerndoelen op te nemen, omdat de kerndoelen zoals die toen golden al voldoende handvatten boden om aandacht te besteden aan seksuele weerbaarheid.¹⁵ De minister heeft niettemin op aandringen van de Tweede Kamer een conceptbesluit opgesteld en deze ter advies voorgelegd aan de Onderwijsraad.¹⁶ De Onderwijsraad heeft in reactie op het conceptbesluit laten weten dat het opnemen van de onderwerpen seksualiteit en seksuele diversiteit in de kerndoelen een nadere specifieke invulling

8 Zie de Nota van Toelichting bij het besluit zoals is vermeld onder [voetnoot 7](#).

9 Zie de Nota van Toelichting bij het besluit zoals is vermeld onder [voetnoot 7](#).

10 *Kamerstukken II* 2008/09, 30420, 140, pp. 10 en 14.

11 *Kamerstukken II* 2011/12, 30420, 160.

12 Inspectie van het Onderwijs 2009, p. 61.

13 *Kamerstukken II* 2009-10, 27017, 59 (motie kamerlid Pechtold c.s.) en *kamerstukken II* 2010-11, 21017, 78 (motie kamerlid Van der Ham c.s.).

14 *Kamerstukken II* 2008-09, 30420, 140.

15 *Kamerstukken II* 2008-09, 27017, 50 en *kamerstukken II* 2009/10, 30420, 144.

16 *Kamerstukken II* 2009/10, 27017, 59 (motie Kamerlid Pechtold c.s.) en *kamerstukken II* 2010-11, 21017, 78 (motie kamerlid Van der Ham c.s.).

van een algemene doelbepaling uit de onderwijswetten inhoudt en dat het conceptbesluit onder meer om deze reden niet in overeenstemming is met de algemene aard van de wettelijke doelbepalingen uit de onderwijswetten.¹⁷ De minister heeft dit advies niet overgenomen en geoordeeld dat aanpassing van de kerndoelen op het gebied van seksualiteit en seksuele diversiteit zo dicht bij de bestaande kerndoelen ligt, dat deze is gerechtvaardigd op grond van de onderwijswetten. De minister heeft de kerndoelen vervolgens op verzoek van de Tweede Kamer gewijzigd.

2.2.4 Kerndoelen in de toekomst

De overheid is momenteel bezig met een herziening van het curriculum in het onderwijs.¹⁸ Aanleiding daarvoor bood het eindadvies van het Platform Onderwijs2032. Het Platform Onderwijs2032 is in het leven geroepen door de staatssecretaris van OCW met als opdracht een advies te schrijven over welke kennis en vaardigheden leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs nodig hebben om volwaardig in de (toekomstige) samenleving te kunnen participeren.¹⁹ Over de kerndoelen in het algemeen oordeelt het Platform Onderwijs2032 dat deze geen helder beeld geven van het beoogde niveau dat leerlingen moeten bereiken en dat de kerndoelen leraren daardoor te weinig richting en houvast geven.²⁰ Het Platform Onderwijs2032 adviseert dan ook om de nieuwe leerdoelen concreter in kerndoelen uit te werken, zodat leraren duidelijk kunnen zien wat tot de verplichte kern behoort en daarmee ook waar ruimte is om eigen keuzes te maken.²¹ Op 20 april 2017 heeft de Tweede Kamer ingestemd met de curriculumherziening.²² De verwachting is dat het Platform Onderwijs2032 in mei 2018 over het nieuwe curriculum zal rapporteren. In hoeverre de thema's seksualiteit, seksuele weerbaarheid en seksuele diversiteit wordt meegenomen in de ontwikkeling van de nieuwe leer- en kerndoelen is niet bekend.

2.3 Europese regelgeving en internationale verdragen

Dat seksuele en relationele vorming in het onderwijs een bijdrage kan leveren aan de preventie van seksueel geweld tegen kinderen is in het Europese en internationale recht erkend. Binnen de Europese Unie en in de internationale gemeenschap is regelgeving tot stand gekomen met als doel de bestrijding van seksueel misbruik. Deze regelgeving legt aan (lid)staten de verplichting op om maatregelen te treffen die betrekking hebben op voorlichting over (het voorkomen van) seksueel geweld (in het onderwijs).

2.3.1 Europese regelgeving

Om binnen de Europese Unie daadkrachtig op te kunnen treden tegen seksueel geweld tegen kinderen is door het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie de Richtlijn ter bestrijding van seksueel

17 Brief van de Onderwijsraad aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 20 juni 2012, te raadplegen op www.onderwijsraad.nl/publicaties/2012/aanpassing-kerndoelen-seksualiteit-en-seksuele-diversiteit/item188.

18 *Kamerstukken II* 2016/17, 31296, 357.

19 Platform Onderwijs2032 2016, p. 9.

20 Platform Onderwijs2032 2016, pp. 50-51.

21 Platform Onderwijs2032 2016, pp. 50-51.

22 *Kamerstukken II* 2016/17, 31293, 374.

misbruik en seksuele uitbuiting van kinderen en kinderpornografie vastgesteld.²³ De richtlijn is inhoudelijk sterk geïnspireerd op het Verdrag van Lanzarote, dat als doel heeft kinderen te beschermen tegen seksueel misbruik (zie §2.3.2) en de Europese Commissie heeft primair beoogd om het beschermingsniveau binnen de Europese Unie in overeenstemming te brengen met het doel dat met het Verdrag van Lanzarote wordt nagestreefd.²⁴ Kenmerkend voor dat verdrag (en dus ook voor deze richtlijn) is de alomvattende en multidisciplinaire benadering bij de aanpak van seksuele uitbuiting en seksueel misbruik. Naast verplichtingen op het terrein van het strafrecht²⁵ worden bijvoorbeeld ook maatregelen voorgeschreven ten aanzien van bijstand, ondersteuning en bescherming van (kind)slachtoffers²⁶ en preventie.²⁷

Artikel 23 lid 2 van de richtlijn bepaalt expliciet dat lidstaten beleid moeten ontwikkelen met preventieve maatregelen om seksueel misbruik tegen te gaan. Als maatregelen worden genoemd informatie- en bewustmakingscampagnes en onderzoeks- en educatieve programma's.²⁸ In de Memorie van Toelichting behorende bij het wetsvoorstel ter implementatie van de richtlijn staat dat de preventieve bepalingen uit de richtlijn vooral feitelijk van aard zijn en slechts een praktische uitvoering vereisen.²⁹ Dat wil zeggen dat door middel van beleid uitvoering kan worden gegeven aan deze bepalingen en aanpassing van de wet daarvoor niet is vereist. Implementatie van artikel 23 lid 2 van de richtlijn loopt in Nederland via beleidsmaatregelen, zoals neergelegd in het (inmiddels verlopen) Actieplan aanpak kindermishandeling 2012-2016.³⁰ Dit actieplan vermeldt echter niets ten aanzien van educatieve maatregelen voor jongeren ter voorkoming van seksueel geweld, wat opmerkelijk is.³¹

2.3.2 Internationale verdragen³²

Kinderen hebben vanwege hun kwetsbaarheid de behoefte aan speciale zorg en bijstand, waaronder passende wettelijke bescherming. Deze wettelijke bescherming is onder meer verankerd in het Internationaal Verdrag inzake de rechten van het kind (IVRK) van de Verenigde Naties (VN).³³ In artikel 19 van dit verdrag worden staten verplicht om alle passende wettelijke en bestuurlijke maatregelen te nemen om kinderen te beschermen tegen alle vormen van lichamelijk en mentaal geweld, waaronder seksueel

23 Richtlijn 2011/92/EU van het Europees Parlement en van de Raad van 13 december 2011 ter bestrijding van seksueel misbruik en seksuele uitbuiting van kinderen en kinderpornografie, en ter vervanging van Kaderbesluit 2004/68/JBZ van de Raad (PbEU 2011 L335/1). Een Europese richtlijn is een rechtsinstrument van de Europese Unie: het verbind lidstaten tot het bereiken van het resultaat dat met de richtlijn wordt beoogd door middel van de implementatie van die richtlijn in nationale wetgeving of beleid (art. 288 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie).

24 Kamerstukken II 2012-13, 33580, nr. 3, p. 5.

25 Bijvoorbeeld de strafbaarstelling van grooming in het huidige art. 248e van het Wetboek van Strafrecht.

26 Zie art. 18 tot en met art. 20 van de richtlijn.

27 Kamerstukken II 2012-13, 33580, nr. 3, p. 5.

28 Zie de Preambule bij de Richtlijn 2011/92/EU onder 34.

29 Kamerstukken II 2012-13, 33580, nr. 3, p. 12, inhoudende de Memorie van Toelichting bij de Implementatie van de richtlijn 2011/93/EU van het Europees Parlement en de Raad ter bestrijding van seksueel misbruik en seksuele uitbuiting van kinderen en kinderpornografie, en ter vervanging van Kaderbesluit 2004/68/JBZ van de Raad (PbEU L 335).

30 Transponeringstabel behorende bij de implementatie van de richtlijn nr. 2011/93/EU van het Europees Parlement en de Raad ter bestrijding van seksueel misbruik en seksuele uitbuiting van kinderen en kinderpornografie en ter vervanging van Kaderbesluit 2004/68/JBZ van de Raad (PbEU L 335).

31 Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport & Ministerie van Veiligheid en Justitie 2011.

32 Verdragen van volkenrechtelijke organisaties werken door in het nationale recht en zijn derhalve wettelijk bindend. In tegenstelling tot Europees recht (zie de toelichting op een Europese richtlijn in [noot 23](#)) stelt het internationale recht stelt geen eisen aan de wijze waarop de verdragsverplichtingen moeten worden nageleefd.

33 Verdrag inzake de rechten van het kind, New York 20 november 1989, *Trb.* 1990, 170.

misbruik. Artikel 34 IVRK ziet toe op de bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik in het bijzonder en legt aan staten de verplichting op om alle maatregelen te nemen om te voorkomen dat een kind ertoe wordt aangespoord of gedwongen deel te nemen aan onwettige seksuele activiteiten. In Nederland is invulling gegeven aan deze maatregelen door de bijzondere bescherming van kinderen in het strafrecht (door seksuele handelingen met of in de tegenwoordigheid van kinderen afzonderlijk strafbaar te stellen) en met de Wet op de jeugdhulpverlening (WJHV).³⁴

Duurzame ontwikkelingsdoelen van de VN

Onlangs is door de Verenigde Naties aandacht gevraagd voor de bescherming van kinderen tegen seksueel geweld in de ‘2030 Agenda voor Duurzame Ontwikkeling.’ Dit is de ontwikkelingsagenda voor de periode 2015-2030 die door 193 lidstaten is vastgesteld en door de Algemene Vergadering van de VN is aangenomen.³⁵ De kern van de Agenda bestaat uit zeventien Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (SDG’s, Sustainable Development Goals) met 169 bijbehorende subdoelstellingen. De SDG’s moeten een einde maken aan armoede, ongelijkheid en klimaatverandering voor het jaar 2030.³⁶ Er zijn een aantal (sub)doelstellingen die ook de bescherming van kinderen tegen seksueel misbruik omvatten. Het gaat in ieder geval om de doelen met betrekking tot gendergelijkheid (doel 5 met in het bijzonder subdoelen 5.2 en 5.6) en vrede, veiligheid en rechtvaardigheid (doel 16 met in het bijzonder subdoel 16.2). De subdoelen onder 5 houden op hoofdlijnen in dat alle vormen van geweld en uitbuiting tegen vrouwen en meisjes dienen te worden uitgeroeid en dat toegang tot seksuele gezondheid wordt verzekerd.³⁷ In subdoel 16.2 staat dat een einde moet komen aan het misbruik, de exploitatie en alle andere vormen van geweld tegen kinderen.³⁸ De gemaakte afspraken zijn niet wettelijk bindend, maar gelden als inspanningsverplichting voor alle landen.³⁹ Overheden, bedrijven, NGO’s (Niet gouvernementele organisaties) en kennisinstellingen worden dus geacht zich in te zetten om de doelen in 2030 te behalen.⁴⁰ Seksuele en relationele vorming binnen het onderwijs (zie §1.3) kan in belangrijke mate bijdragen aan het behalen van deze Duurzame Ontwikkelingsdoelen. De eerste SDG-rapportage vermeldt hierover dat het opnemen van seksuele voorlichting in het nationale schoolcurriculum en het Platform Onderwijs2032 beleid (zie §2.2.4) belangrijk is om de seksuele en reproductieve rechten van jongeren te verbeteren.⁴¹

Naast de VN heeft ook de Raad voor Europa een verdrag opgesteld met als doel de bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik, namelijk het Verdrag van Lanzarote.⁴² De inhoud van dit verdrag moet ondersteuning bieden aan de intensivering van de strijd tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik.⁴³ Het verdrag is multidisciplinair van aard en bevat ook preventieve maat-

34 *Kamerstukken II 1992-1993, 22855, 3*, p. 29-30 en 44-45 (MvT). De WJHV regelde alle maatschappelijke zorgvoorzieningen voor jeugdigen. Deze wet is vervallen per 1 januari 2005.

35 Resolutie 70/1 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (25 september 2015), *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, UN Doc A/RES/70/1.

36 Nederlandse website van de SDG’s, www.sdgnerland.nl/sdgs/ (geraadpleegd op 26 april 2016).

37 Resolutie 70/1, UN Doc A/RES/70/1, p. 20-21.

38 Resolutie 70/1, UN Doc A/RES/70/1, p. 29.

39 Lucas e.a. 2016, p. 8.

40 SDG Nederland, www.sdgnerland.nl/sdgs/ (geraadpleegd 1 juni 2017).

41 Rijksoverheid 2017, p. 69.

42 Verdrag van de Raad van Europa inzake de bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik, Lanzarote 25 oktober 2007, *Trb.* 2008, 58. Hierna: het Verdrag van Lanzarote.

43 *Kamerstukken II 2008/09, 31808, 3*, p. 1.

regelen.⁴⁴ Het verdrag noemt (seksuele) voorlichting als één van de wijzen waarop seksuele uitbuiting en seksueel misbruik kan worden tegengegaan. Artikel 6 van het verdrag ziet toe op het geven van (seksuele) voorlichting aan kinderen en luidt:

‘Elke Partij neemt de wetgevende of andere maatregelen die nodig zijn om te waarborgen dat kinderen, tijdens het basis- en voortgezet onderwijs, informatie krijgen over de gevaren van seksuele uitbuiting en seksueel misbruik, alsmede over de middelen om zichzelf te beschermen, aangepast aan hun ontwikkelingsniveau. Deze informatie, die, indien aangewezen, in samenwerking met ouders wordt gegeven, wordt geplaatst in een bredere context van informatie over seksualiteit en besteedt in het bijzonder aandacht aan risicosituaties, met name die waarbij het gebruik van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën een rol speelt.’

Deze bepaling verplicht staten om tijdens het basis- en voortgezet onderwijs voorlichting te geven aan kinderen over de gevaren van seksuele uitbuiting en seksueel misbruik en hen op deze wijze weerbaar te maken en te beschermen.⁴⁵ Ten tijde van de goedkeuring van het verdrag veronderstelde de overheid dat het kabinetsbeleid een groot aantal maatregelen bevatte op dit terrein, zoals het programma ‘Alle Kansen voor Alle Kinderen’ en het programma ‘Seksuele gezondheid van de jeugd’.^{46,47} ZonMw, de organisatie die gezondheidsonderzoek en zorginnovatie stimuleert, heeft de projecten vallend binnen het programma ‘Seksuele gezondheid van de jeugd’ gefinancierd. Dit programma was een vijfjarig programma uit 2007 met als doel het ontwikkelen, verbeteren, uitrollen en op effectiviteit onderzoeken van interventies, waaronder lespakketten die in het onderwijs zouden kunnen worden gebruikt.⁴⁸ Met de ontwikkeling van deze lespakketten werd onder meer beoogd scholen te stimuleren aandacht te besteden aan seksuele weerbaarheid.⁴⁹ Meerdere van deze lespakketten komen in [Hoofdstuk 4](#) verder aan bod.⁵⁰ Na afloop van het programma heeft ZonMw geconcludeerd dat het programma een goede impuls heeft gegeven aan het bevorderen van de seksuele gezondheid van de jeugd, maar dat het belangrijk is dat dit thema alsnog hoog op de agenda blijft staan.⁵¹

2.3.3 De relatie tussen de kerndoelen en Europese en internationale regelgeving

Zowel de Richtlijn ter bestrijding van seksueel misbruik en seksuele uitbuiting van kinderen en kinderpornografie als het Verdrag van Lanzarote verplichten de overheid tot het nemen van maatregelen gericht op voorlichting aan kinderen ter preventie van seksueel geweld. Opmerkelijk is dat de overheid bij de implementatie van de richtlijn niet heeft verwezen naar de kerndoelen ten aanzien van seksualiteit en seksuele weerbaarheid.⁵² Deze kerndoelen zien op het vergroten van de seksuele weerbaarheid van jongeren en betreft dan ook regelgeving die rechtstreeks verband houdt met de verplichting tot voor-

44 *Kamerstukken II 2008/09, 31808, 3, p. 2.*

45 *Kamerstukken II 2008/09, 31808, 3, p. 6.*

46 Zie ZonMW, www.zonmw.nl/nl/onderzoek-resultaten/jeugd/programmas/programma-detail/seksuele-gezondheid-van-de-jeugd/projecten/ (geraadpleegd 1 juni 2017) voor een overzicht van de onderzoeken die binnen dit programma zijn uitgevoerd.

47 *Kamerstukken II 2008/09, 31808, 3, p. 6.*

48 *Kamerstukken II 2009/10, 32239, 1, pp. 15 en 16.*

49 *Kamerstukken II 2009/10, 32239, 1, pp. 15 en 16.*

50 Dit zijn de volgende interventies: het bordspel SeCZ Talk, Lang Leve de Liefde – Bovenbouw, Relaties en Seksualiteit en Benzie's en Batchies.

51 ZonMw 2016.

52 De kerndoelen zijn gewijzigd bij besluit van 21 september 2012 (zie [voetnoot 7](#)). Het wetsvoorstel strekkende tot implementatie van de richtlijn is van 21 maart 2013.

lichting. Net zo opmerkelijk is overigens dat in de discussie die heeft geleid tot het opnemen van de onderwerpen seksualiteit en seksuele diversiteit in de kerndoelen (zie §2.2.2 en §2.2.3) niet het Verdrag van Lanzarote is aangehaald, terwijl dit verdrag juist expliciet verplicht tot het nemen van wetgevende of andere maatregelen om te realiseren dat kinderen tijdens het basis- en het voortgezet onderwijs informatie krijgen over de gevaren van seksuele uitbuiting en seksueel misbruik.⁵³ De Nationaal Rapporteur gaat ervan uit dat bij de curriculumherziening in het onderwijs (zie §2.2.4) blijvend aandacht zal zijn voor de voorlichtingsverplichting uit het verdrag, alsook die uit de richtlijn.

2.4 Conclusie

Dit hoofdstuk heeft op basis van wet- en regelgeving beschreven in hoeverre de overheid en scholen verplicht zijn om door middel van voorlichting seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen. Scholen in het primair onderwijs, speciaal onderwijs en voortgezet onderwijs zijn wettelijk verplicht tot het besteden van aandacht aan seksualiteit en seksuele diversiteit. Die verplichting bestaat op grond van de kerndoelen van het onderwijs waar de onderwerpen seksualiteit en seksuele diversiteit sinds 2012 onderdeel van uitmaken. Deze onderwerpen zijn toen opgenomen in de kerndoelen met het doel de seksuele weerbaarheid van kinderen en jongeren te vergroten. De kerndoelen schrijven niets voor over de wijze waarop scholen hier invulling aan moeten geven. Scholen zijn vrij in het kiezen van een methode die past bij hun visie en identiteit. Kerndoelen zijn niet van toepassing op de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Ten aanzien van leerlingen ouder dan ongeveer vijftien jaar geldt voor scholen dan ook geen verplichting om de seksuele weerbaarheid van hun leerlingen te versterken.

Naast deze in Nederland geldende wettelijke voorschriften bestaat ook Europese en internationale wet- en regelgeving gericht op de preventie van seksueel geweld. Deze wet- en regelgeving verplicht (lid)staten om wetgeving en/of beleid te ontwikkelen ten aanzien van het geven van voorlichting ter voorkoming van seksueel geweld. Ten aanzien van seksuele en relationele vorming in het onderwijs is vooral het Verdrag van Lanzarote belangrijk. Dit verdrag bepaalt dat overheden ervoor moeten zorgen dat kinderen in het basis- en voortgezet onderwijs worden voorgelicht over de gevaren van seksuele uitbuiting en seksueel misbruik. Nederland lijkt in eerste instantie te voldoen aan de verdragsverplichting uit het Verdrag van Lanzarote. De overheid heeft scholen door middel van de kerndoelen immers verplicht om aandacht te besteden aan het onderwerp seksualiteit. De overheid is momenteel bezig met een herziening van het curriculum in het onderwijs (het Platform Onderwijs2032). Bij deze curriculumherziening is het belangrijk dat blijvend aandacht bestaat voor de voorlichtingsverplichting voortvloeiend uit dit verdrag.

De volgende twee hoofdstukken geven meer inzicht in de wijze waarop scholen invulling kunnen geven aan de kerndoelen. [Hoofdstuk 3](#) beschrijft de algemene procedure waarop de kwaliteit en effectiviteit van interventies wordt beoordeeld, waarna in [Hoofdstuk 4](#) de specifieke interventies die seksueel geweld tegen kinderen beogen te voorkomen aan bod komen. [Hoofdstuk 5](#) beantwoordt de vraag in welke mate voldoen aan hun verplichting om aandacht te besteden aan het onderwerp seksualiteit.

53 Het Verdrag van Lanzarote is van 25 oktober 2007.

3.1 Inleiding

Zoals voorgaand hoofdstuk beschreef draagt de Nederlandse overheid de verantwoordelijkheid te waarborgen dat kinderen op de basisschool en in het voortgezet onderwijs worden voorgelicht over 'de gevaren van seksueel misbruik alsmede over de middelen om zichzelf te beschermen'.¹ Sinds de wijziging van de kerndoelen eind 2012 hebben scholen de plicht om aandacht te besteden aan het onderwerp seksualiteit, waaronder seksuele weerbaarheid.² Naast het voorkomen van seksueel geweld kan voorlichting over dit thema er ook toe leiden dat leerlingen die misbruik hebben meegemaakt hier over gaan praten³, waardoor de situatie (wanneer die nog steeds gaande is) zo snel mogelijk gestopt kan worden en (verdere) schade kan worden voorkomen (zie [Bijlage 2](#)).⁴ De informatie uit [Hoofdstuk 1](#) toont het belang om deze onderwerpen bespreekbaar te maken.

Directeuren en docenten hebben in een vragenlijst van de Inspectie van het Onderwijs aangegeven dat zij het belangrijk vinden om binnen het onderwijs aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag,⁵ onder meer om de veiligheid van leerlingen te bevorderen⁶. Zij hebben de vrijheid om zelf de keuze te maken hoe zij de lessen over seksuele en relationele vorming samenstellen. Daartoe kunnen zij gebruik maken van een groot aantal lespakketten, projecten, methoden en materialen (hierna: interventies). Wil een interventie het gewenste doel behalen - zoals het voorkomen van seksueel geweld - dan is het van belang dat deze goed beschreven en theoretisch onderbouwd is en bij voorkeur ook is onderzocht op de effectiviteit. Dit is echter niet voor alle interventies die binnen het onderwijs gebruikt kunnen worden het geval. Of ze echt een bijdrage (kunnen) leveren staat dan ook niet vast. Het is van belang dat scholen goed geïnformeerd worden over de kwaliteit en effectiviteit van interventies.

In Nederland wordt de kwaliteit van de onderbouwing van interventies en de kwaliteit van effectonderzoek getoetst en beoordeeld binnen het Erkenningstraject Interventies (hierna: erkenningstraject). Dit hoofdstuk beschrijft deze procedure. In [§3.2](#) wordt de samenstelling en de werkwijze van het erkenningstraject beschreven en de niveaus waarop een interventie beoordeeld kan worden. In [§3.3](#) wordt

1 Zie artikel 6 van het Verdrag van Lanzarote ([Hoofdstuk 2](#)).

2 Zie de kerndoelen van het onderwijs ([Hoofdstuk 2](#)).

3 Walsh e.a. 2015, p. 29; Topping & Barron 2009, p. 446; Zwi e.a. 2007, p. 18.

4 Voor meer informatie over hoe te handelen nadat een leerling heeft verteld dat hij of zij seksueel misbruik heeft meegemaakt, zie [Bijlage B2](#).

5 CNV Onderwijs 2013, p. 7; Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, pp. 55, 94.

6 Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, pp. 60, 99, 100.

aandacht besteed aan de databanken waarin erkende interventies opgenomen worden. Tot slot staan in §3.4 de belangrijkste bevindingen.

In **Hoofdstuk 4** komen de specifieke interventies aan bod die (onder meer) tot doel hebben om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen.

3.2 Wat houdt het erkenningstraject in?

Aan het begin van de 21^e eeuw groeide de behoefte om meer zicht te krijgen op de effectiviteit van interventies.⁷ In 2008 zijn het Nederlands Jeugdinstituut (Nji), het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) Centrum Gezond Leven (CGL) en het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid begonnen met een gezamenlijk traject om de kwaliteit en effectiviteit van interventies te beoordelen.⁸ Sinds 2015 werken in totaal zeven kennisinstituten⁹ samen in het 'Erkenningstraject Interventies' om interventies uit diverse sectoren binnen het brede domein van preventieve gezondheid, zorg, welzijn en sport op een uniforme wijze te beoordelen.

Doel van het erkenningstraject

Het doel van het erkenningstraject is tweeledig. Enerzijds biedt het traject meer zicht op de kwaliteit en effectiviteit van interventies. Anderzijds draagt het erkenningstraject eraan bij dat de kwaliteit van interventies in de praktijk (verder) verbeterd.¹⁰ Dit laatste doel wordt bereikt doordat eigenaren van interventies die de kwaliteit en effectiviteit van hun interventie willen laten beoordelen worden genoodzaakt om hun interventie 1) goed te beschrijven, 2) de factoren die de uitvoerbaarheid beïnvloeden in beeld te brengen, 3) de theoretische onderbouwing te specificeren en 4) de methode en resultaten van eventueel uitgevoerd effectiviteitsonderzoek goed te beschrijven.¹¹

De werkwijze

Eigenaren van interventies kunnen de beschrijving van hun interventie en eventueel uitgevoerd effectiviteitsonderzoek indienen voor het erkenningstraject. De interventie-eigenaar krijgt daarbij begeleiding vanuit één van de zeven kennisinstituten.¹² Op basis van diverse criteria voor kwaliteitsbeoordeling van de beschrijving en effectiviteit van interventies¹³, beoordelen praktijkpanels (praktijkbeoordelaars en inhoudsdeskundigen op het specifieke thema)¹⁴ of een Erkenningscommissie Interventies (hierna: er-

7 Zwikker e.a. 2015, p. 5.

8 Het Nji is al in 2005 begonnen met het ontwikkelen van een beoordelingssysteem. In 2008 ging het gezamenlijk traject van start. Zwikker e.a. 2015, p. 5.

9 Het Nederlands Jeugdinstituut, RIVM Centrum Gezond Leven, Nederlands Centrum Jeugdgezondheid, Movisie (kennis en aanpak van sociale vraagstukken), Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen, Trimbos-instituut (geestelijke gezondheidszorg) en Vilans (gehandicapten- en ouderenzorg). Zwikker e.a. 2015, p. 5.

10 Zwikker e.a. 2015, p. 5.

11 Zwikker e.a. 2015, p. 6.

12 Schriftelijke informatie van Movisie, het landelijk kennisinstituut en adviesbureau voor het sociaal domein, 22 mei 2017.

13 De criteria zijn niet tot in detail geoperationaliseerd. Dit biedt de beoordelaars de ruimte om per type interventie en per kennisdomein te bekijken of ze aan het ene aspect juist meer of minder waarde moeten hechten. Zwikker e.a. 2015, pp. 6,7.

14 Zwikker e.a. 2015, p. 8.

kenningscommissie) de interventies. Een erkenningscommissie bestaat uit onafhankelijke vertegenwoordigers uit praktijk, beleid en wetenschap.¹⁵ De criteria zijn weergegeven in [Tabel 3.1](#). Bij goed resultaat zullen de praktijkpanels of de erkenningscommissie de interventie erkennen en wordt de interventiebeschrijving met de bijbehorende erkenning in een databank opgenomen (zie [§3.3.1](#)).¹⁶ De erkenning van interventies laat zien in welke mate de interventie goed beschreven en uitvoerbaar is, en in hoeverre de theoretische onderbouwing het aannemelijk maakt dat de interventie zou kunnen werken. De bewezen effectiviteit van interventies speelt (in theorie) een grote rol bij de erkenning. In de praktijk is echter tot op heden nog weinig effectiviteitsonderzoek uitgevoerd naar interventies die tot doel hebben om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen (zie [Hoofdstuk 4](#)).

Het erkenningstraject volgt een beoordelingssysteem. De praktijkpanels en de erkenningscommissie ontwikkelen en onderzoeken zelf geen interventies, maar beoordelen ze aan de hand van criteria passend bij de niveaus van beoordeling zoals in [Tabel 3.1](#) is weergegeven. Het is de verantwoordelijkheid van andere partijen, zoals scholen, of zij wel of niet erkende interventies gebruiken.¹⁷

[De vijf niveaus van beoordeling](#)

In totaal zijn er binnen het erkenningstraject vijf niveaus van beoordeling mogelijk. Deze zijn weergegeven in de volgende tabel. Alleen interventies met 'een planmatige en doelgerichte' aanpak komen in aanmerking voor het erkenningstraject.¹⁸

15 Zwikker e.a. 2015, p. 11.

16 Zwikker e.a. 2015, p. 6.

17 Zwikker e.a. 2015, pp. 5, 12.

18 Zwikker e.a. 2015, p. 5.

Tabel 3.1 De vijf niveaus van beoordeling binnen het Erkenningstraject Interventies¹⁹

Erkenningsniveau (van laag naar hoog)	Criteria voor beoordeling
Goed beschreven	Duidelijk beschreven doel(en), doelgroep, aanpak, randvoorwaarden, overdraagbaarheid, ervaring met de uitvoering en beschikbare materialen. Inzicht in uitvoeringsaspecten (o.a. handleiding, procesevaluatie, kosten en tijdsbesteding). Er is nog geen, of beperkte, theoretische onderbouwing. Praktijkpanels kennen dit eerste niveau van erkenning toe.
Goed onderbouwd	Naast de basiscriteria zoals vermeld bij 'goed beschreven' moet de interventie goed onderbouwd zijn (theoretische specificatie van de werkzame elementen en mechanismen), waardoor het aannemelijk is dat de interventie zou kunnen werken. Er is nog geen of onvoldoende onderzoek gedaan naar de effectiviteit van de interventie. Vanaf het tweede niveau van erkenning beoordeelt de erkenningscommissie de interventies, bij het eerste niveau is dat een praktijkpanel.
Eerste aanwijzingen voor effectiviteit	Naast de basiscriteria zoals vermeld bij 'goed beschreven' en een goede theoretische onderbouwing moet er sprake zijn van indicatieve bewijskracht. Uit de resultaten van de interventie blijkt dat gedrag, vaardigheden, cognities, gevoelens e.d. in voldoende mate conform het doel van de interventie zijn veranderd. Het onderzoek moet op verschillende locaties en met voldoende respons zijn uitgevoerd, met methoden en instrumenten die het doel van de interventie goed operationaliseren. Om een uitspraak over de mate van effectiviteit te kunnen doen wordt gekeken naar drie criteria: 1) hoe het design en kwaliteit van het onderzoek is, 2) of de meest relevante uitkomstmaten zijn meegenomen in de studie en 3) hoe groot de gevonden effecten zijn.
Goede aanwijzingen voor effectiviteit	Naast de basiscriteria zoals vermeld bij 'goed beschreven', een goede theoretische onderbouwing en de criteria voor effectiviteit, moet het onderzoek uitwijzen dat bij de uitvoering van de interventie het doel in voldoende mate wordt bereikt (o.a. gedrag, vaardigheden, cognities en/of gevoelens veranderen in voldoende mate conform het doel). Dit doel wordt niet (of significant minder) bereikt zonder interventie of met de gebruikelijke situatie of handelswijze.
Sterke aanwijzingen voor effectiviteit	Naast de basiscriteria zoals vermeld bij 'goed beschreven', een goede theoretische onderbouwing en de criteria voor effectiviteit moet er voldoende onderzoek zijn van voldoende kwaliteit om aan te mogen nemen dat de interventie bij de doelgroep effectief is en beter werkt dan de gebruikelijke situatie of handelswijze. Het effect moet toe te schrijven zijn aan de interventie.

Bron: Zwikker e.a. 2015, pp. 6, 7, 20, 21.

¹⁹ Er zijn aanwijzingen dat effectonderzoek dat wordt uitgevoerd door niet-onafhankelijke onderzoekers tot positievere resultaten leidt dan onderzoek dat is uitgevoerd door onafhankelijke onderzoekers. De Winter, Verhagen & Goossens 2016. Dit is een punt van aandacht bij de erkenning van interventies.

De erkenningscommissie geeft eigenaren van interventies aanbevelingen voor verdere kwaliteitsverbetering. Eigenaren van interventies die nog niet voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen voor erkenning hebben met de aanbevelingen van de erkenningscommissie de mogelijkheid om (de beschrijving van) hun interventie te verbeteren. Ze kunnen daarna opnieuw hun interventie voor beoordeling indienen voor het erkenningstraject.²⁰ Ook is het mogelijk dat een interventie direct ‘niet-erkend’ wordt als zij niet voldoet aan de beoordelingscriteria.²¹ Interventies met deze beoordeling kunnen ook opgenomen worden in de databank, zie hiervoor §3.3.1.

Geldigheidsduur en herbeoordeling

Het is belangrijk dat interventies actueel zijn vanwege veranderende maatschappelijke opvattingen. Dit is ook de reden waarom een beoordeling door het erkenningstraject niet permanent is maar een aantal jaar geldig is.²² De geldigheidsduur van het oordeel ‘Goed beschreven’ is drie jaar.²³ Het oordeel ‘Goed onderbouwd’, ‘Eerste aanwijzingen voor effectiviteit’, ‘Goede aanwijzingen voor effectiviteit’ en ‘Sterke aanwijzingen voor effectiviteit’ is vijf jaar geldig.²⁴ Na afloop van de geldigheidsduur kan de interventie opnieuw beoordeeld worden. De uitkomst van deze beoordeling kan inhouden dat de interventie 1) opnieuw erkend wordt op hetzelfde niveau, 2) erkend wordt op een ander niveau, 3) uit de databank wordt gehaald als de eigenaar de interventie niet voor herbeoordeling heeft ingediend, of 4) de status ‘niet-erkend’ krijgt als de interventie niet meer voldoet aan de beoordelingscriteria.²⁵

3.3 De vindbaarheid van interventies

Er zijn meerdere manieren waarop scholen informatie kunnen krijgen over interventies met betrekking tot seksuele en relationele vorming waar het voorkomen van seksueel geweld deel van uitmaakt: 1) scholen ontvangen reclame voor interventies van eigenaren/licentiehouders/uitgeverijen, 2) scholen gaan online op zoek naar een passende interventie en 3) scholen vragen of krijgen advies van andere scholen, GGD'en en/of brancheverenigingen voor het onderwijs. Ook gemeenten kunnen (al dan niet via de GGD) een adviserende of faciliterende rol richting scholen op zich nemen.

Indien scholen (of gemeenten, GGD'en en brancheverenigingen) online op zoek gaan naar informatie, kunnen zij diverse websites en databanken raadplegen. Deze worden in de volgende twee subparagrafen toegelicht. Er zijn geen gegevens beschikbaar over hoe vaak scholen deze websites en databanken raadplegen.

3.3.1 Databanken met erkende interventies

Indien een interventie erkend is op één van de vijf niveaus die zijn weergegeven in Tabel 3.1, dan wordt deze in één of meerdere databanken van de zeven samenwerkende kennisinstituten geplaatst. Elk van de zeven samenwerkende kennisinstituten hanteert zijn eigen kennis- en databank. Plaatsing in een

20 Schriftelijke informatie van Movisie, het landelijk kennisinstituut en adviesbureau voor het sociaal domein, 22 mei 2017.

21 Zwikker e.a. 2015, p. 19.

22 Zwikker e.a. 2015, pp. 8, 18.

23 Zwikker e.a. 2015, p. 8.

24 Zwikker e.a. 2015, p. 18.

25 Zwikker e.a. 2015, pp. 8, 18, 19.

specifieke databank hangt af van of het onderwerp van de interventie aansluit bij het kennisdomein van de instituten. De door het erkenningstraject beoordeelde interventies rondom de thema's seksuele en relationele vorming en seksueel geweld worden hoofdzakelijk in de volgende drie databanken geplaatst:

- De databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), die interventies bevat ter bevordering van de psychische, sociale, cognitieve of lichamelijke ontwikkeling van kinderen en jongeren. De thema's 'seksualiteit' en 'weerbaarheid' maken deel uit van deze databank.²⁶
- De databank Effectieve Leefstijlinterventies van Loket Gezond Leven dat deel uitmaakt van het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL). Deze databank bevat onder andere interventies over de thema's 'seksualiteit/seksuele gezondheid' en 'seksueel geweld'.²⁷
- De databank Effectieve Sociale Interventies van Movisie. Deze databank bevat interventies gericht op het gehele sociale domein. Het thema 'seksueel geweld' maakt hier deel van uit.^{28,29}

In **Hoofdstuk 4** komt aan bod welke interventies in deze databanken zijn opgenomen, die gericht zijn op onder meer het voorkomen van seksueel geweld.

Verschillen in vermelding van interventies

Er zijn twee verschillen tussen plaatsing van interventies in de databanken van de verschillende kennisinstituten. De databank Effectieve Jeugdinterventies van het NJI is de enige databank waarin informatie is opgenomen over interventies waarbij de beoordeling nog loopt, over interventies die uit de databank verwijderd zijn (als de geldigheidstermijn is verstreken en de eigenaar zich niet heeft aangemeld voor de herbeoordeling) en over interventies die niet voldoen aan de beoordelingscriteria en dus expliciet niet-erkend zijn. De databank Effectieve Sociale Interventies van Movisie en de databank met leefstijlinterventies van CGL bevatten geen informatie over interventies waarbij de beoordeling nog loopt, die uit de databank zijn verwijderd of expliciet niet-erkend zijn.

Het andere verschil gaat over het plaatsen van (nog) niet beoordeelde interventies. De databanken van Movisie en CGL bevatten naast erkende interventies ook interventies die (nog) niet zijn ingediend voor het erkenningstraject of hiervoor niet in aanmerking komen. Dit zijn interventies die beide organisaties in hun databank hebben opgenomen voordat zij werkten met de vijf beoordelingsniveaus van het erkenningstraject.³⁰ Deze interventies hebben de status 'niet beoordeeld' in de databanken. De databank van het NJI biedt geen overzicht van (nog) niet beoordeelde interventies.

26 Nederlands Jeugdinstituut, [www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies?q=\(geraadpleegd 10 oktober 2016\)](http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies?q=(geraadpleegd+10+oktober+2016)).

27 RIVM Centrum Gezond Leven, www.loketgezondleven.nl/leefstijlinterventies (geraadpleegd 10 oktober 2016).

28 Movisie, www.movisie.nl/effectieve-sociale-interventies (geraadpleegd 10 oktober 2016).

29 Daarnaast heeft Movisie ook de databank Effectieve Interventies Huiselijk Geweld en Seksueel Geweld. Hierin zijn de interventies over uitsluitend huiselijk en seksueel geweld gebundeld die tevens in de databank Effectieve Sociale Interventies staan.

30 Movisie behoudt de vermelding van niet beoordeelde interventies in hun databank om de kennisfunctie van de databank te behouden. Nieuwe interventies moeten wel minimaal erkend zijn op het niveau 'Goed beschreven'. Schriftelijke informatie van Movisie, het landelijk kennisinstituut en adviesbureau voor het sociaal domein, 22 mei 2017. CGL overweegt om in de toekomst de niet beoordeelde interventies niet meer te tonen in de databank. Schriftelijke informatie van RIVM Centrum Gezond Leven, 23 mei 2017.

3.3.2 Overige websites met een overzicht aan interventies

Naast de drie databanken van de samenwerkende kennisinstituten kunnen scholen interventies rondom de thema's seksuele en relationele vorming en seksueel geweld ook vinden op andere websites. Een regelmatig geraadpleegde website is die van Stichting School en Veiligheid.³¹ Deze stichting ondersteunt scholen (primair en voortgezet onderwijs) bij het bevorderen van een sociaal en veilig klimaat, onder meer rondom het thema seksualiteit en seksueel ongewenst gedrag van leerlingen. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap subsidieert deze stichting.³² Gezien de doelstelling van de stichting en de doelgroep waarop zij zich richt, is het mogelijk dat scholen de kennis en expertise van deze stichting (wellicht als eerste bron) raadplegen. De stichting heeft de Toolkit School en Seksualiteit ontwikkeld. Deze bevat informatie en een overzicht van interventies waarmee scholen seksueel grensoverschrijdend gedrag kunnen voorkomen en/of aanpakken.³³ Vanuit de Toolkit wordt doorverwezen naar de website www.seksuelelevorming.nl van Rutgers en SOA Aids Nederland. Ook deze website bevat informatie en een overzicht van interventies, met als doel scholen te ondersteunen bij lessen over seksuele vorming.

Net als in de databank Effectieve Sociale Interventies van Movisie en de databank met leefstijlinterventies van CGL staan in de Toolkit School en Seksualiteit en op de website www.seksuelelevorming.nl interventies die (nog) niet zijn beoordeeld. De Toolkit biedt geen informatie over de kwaliteit van de onderbouwing en de effectiviteit van interventies. Op www.seksuelelevorming.nl worden zowel (nog) niet beoordeelde interventies aangeboden als erkende interventies. Bij de erkende interventies staat het niveau van beoordeling vanuit het erkenningstraject wel vermeld, maar op de site is geen duidelijke informatie te vinden wat deze beoordeling inhoudt.

Er zijn nog aanvullende rapporten, websites en databanken waarin diverse interventies zijn beschreven met betrekking tot (het voorkomen van) seksueel geweld (tegen kinderen). Voor zover bekend zijn dit het leerplanvoorstel met voorbeeldlesmateriaal van SLO, het Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling³⁴, de Jeugdpreventiewijzer van GGD Amsterdam³⁵, de Interventiebibliotheek van het Nederlands Centrum Jeugdgezondheidszorg³⁶, de databank Effectieve Interventies Huiselijk Geweld en Seksueel Geweld van Movisie³⁷, de website www.beginsdeliefde.nl en de website www.seksindepraktijk.nl.

31 De themapagina over seksueel grensoverschrijdend gedrag is in 2015 2.427 keer bekeken (Jaarverslag 2015 Stichting School en Veiligheid). Stichting School en Veiligheid, www.schoolenveiligheidjaarverslag.nl/ (geraadpleegd 13 april 2017).

32 Stichting School en Veiligheid, www.schoolenveiligheid.nl (geraadpleegd 13 april 2017).

33 Stichting School en Veiligheid, www.schoolenseksualiteit.nl (geraadpleegd 15 februari 2017).

34 Bron, Loenen, Haverkamp & Van Vliet 2015, pp. 51-63.

35 GGD Amsterdam, www.ggd.amsterdam.nl/beleid-onderzoek/psychosociale/jeugdpreventiewijzer/ (geraadpleegd 10 oktober 2016).

36 Nederlands Centrum Jeugdgezondheid, www.ncj.nl/producten-diensten/interventies-en-methodieken/interventiebibliotheek/ (geraadpleegd 10 oktober 2016).

37 Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport wilde een impuls geven aan de kwaliteitsverbetering van interventies op het gebied van huiselijk geweld en seksueel geweld. Hiertoe heeft het ministerie de opdracht gegeven om de databank Effectieve Interventies Huiselijk Geweld en Seksueel Geweld te ontwikkelen. De interventies die in deze databank zijn opgenomen zijn alle afkomstig uit de databank Effectieve Sociale Interventies van Movisie. Schriftelijke informatie van Movisie, het landelijk kennisinstituut en adviesbureau voor het sociaal domein, 22 mei 2017.

Deze zes bronnen zullen echter in dit rapport verder niet aan bod komen. De redenen hiervoor zijn als volgt:

- Het leerplanvoorstel is een statisch document. De interventies die hierin als voorbeeld zijn opgenomen worden niet geüpdatet. Het leerplanvoorstel beoogt inzichtelijk te maken hoe scholen invulling kunnen geven aan de gewijzigde kerndoelen van het onderwijs. Hierbij informeren zij scholen niet over de kwaliteit en effectiviteit van de genoemde interventies.
- De Jeugdpreventiewijzer, de Interventiebibliotheek en de databank Effectieve Interventies Huiselijk Geweld en Seksueel Geweld bevatten de voor hun domein relevante interventies die al zijn opgenomen in één van de eerder genoemde drie databanken.
- Op de website www.begrensdeliefde.nl staan interventies die al in één van de drie eerder genoemde databanken staan, interventies die alleen geschikt zijn voor toepassing binnen hulpverleningsorganisaties en interventies waarvan de beschrijving onvoldoende zicht biedt in hoeverre het voorkomen van seksueel geweld aan bod komt.
- Op de website www.seksindepraktijk.nl staan alleen interventies vermeld die geschikt zijn voor toepassing binnen de hulpverleningssector en niet voor het onderwijs.

3.3.3 Niet beoordeelde interventies

Zoals in de twee vorige subparagrafen is beschreven, zijn in de databanken van Movisie en CLG, in de Toolkit School en Seksualiteit en op de website www.seksuelevorming.nl beschrijvingen opgenomen van interventies die nog niet beoordeeld zijn vanuit het erkenningstraject. De kwaliteit van de onderbouwing en de effectiviteit van niet beoordeelde interventies is onbekend. Of ze een bijdrage (kunnen) leveren aan het gestelde doel staat dus niet vast. Effectonderzoek is noodzakelijk om eventuele effecten aan te kunnen tonen. In enkele gevallen heeft effectonderzoek aangetoond dat (veelgebruikte) programma's soms zelfs contraproductief kunnen zijn en schadelijke neveneffecten kunnen veroorzaken. De voorbeelden in de kadertekst over het voorkomen van tienerzwangerschappen en het voorkomen van criminaliteit laten dit zien.

Schadelijke interventies

Van twee preventieve interventies uit het buitenland zijn door middel van effectonderzoek contraproductieve en/of schadelijke effecten aangetoond. Eén van de interventies betreft een Australisch programma om tienerzwangerschap te voorkomen, waarbij gebruik wordt gemaakt van een babysimulator. Tussen 2003 en 2006 hebben 1.267 meisjes tussen de dertien en vijftien jaar de interventie gevolgd en zijn 1.567 meisjes toegewezen aan de controleconditie. Onderzoek naar het effect van deze interventie laat zien dat de meisjes uit de experimentele groep die voor de babysimulator hebben gezorgd, op twintigjarige leeftijd juist vaker zwanger waren geworden dan de meisjes uit de controlegroep.³⁸

De tweede interventie is de 'Cambridge Somerville Youth Study Program' uit Massachusetts (de Verenigde Staten) die in de jaren dertig is uitgevoerd om criminaliteit te voorkomen. Ruim 250 jongens tussen de 5 en 13 jaar oud hebben deelgenomen aan deze ongeveer 5 jaar durende interventie. Deze jongens kregen een vaste mentor toegewezen die ongeveer twee keer per maand op bezoek kwam, kregen academische begeleiding, medische en/of psychische ondersteuning

en/of werden doorverwezen naar gemeenschappelijke activiteiten zoals scouting en zomerkampen. Evenveel jongens zijn destijds toegewezen aan de controlegroep. Dertig jaar later blijkt dat de interventie geen criminaliteit kon voorkomen en dat de mannen onder andere meer problemen ervaren op het gebied van alcoholverslaving, psychische problemen en stress gerelateerde ziekten (zoals een hoge bloeddruk of hartfalen) vergeleken met de mannen uit de controlegroep.³⁹

Voor zover bekend zijn er tot op heden geen contraproductieve effecten vastgesteld van interventies die seksueel geweld tegen kinderen beogen te voorkomen. Echter zijn er ook nog geen positieve effecten aangetoond, onder meer doordat slechts sporadisch effectonderzoek plaatsvindt naar dergelijke preventieve interventies (zie [Hoofdstuk 4](#)).

3.4 Conclusie

Dit hoofdstuk heeft zicht gegeven op wat het Erkenningstraject Interventies inhoudt en op de criteria die worden gehanteerd om interventies te beoordelen op basis van de kwaliteit en effectiviteit. Ontwikkelaars worden hierdoor gestimuleerd om hun interventie 1) goed te beschrijven, 2) de factoren die de uitvoerbaarheid beïnvloeden in beeld te brengen, 3) de theoretische onderbouwing te specificeren en 4) onderzoek te doen naar de effectiviteit. De erkenning van interventies laat zien of de theoretische onderbouwing het aannemelijk maakt dat de interventie zou kunnen werken, wat het gemeten effect is en dat de interventie uitvoerbaar is. Van interventies die (nog) niet zijn beoordeeld is het de vraag of zij seksueel geweld tegen kinderen kunnen voorkomen, of dat gebruik hiervan geld- en tijdverspilling is of mogelijk zelfs schadelijke effecten teweegbrengt.

Het is de verantwoordelijkheid van andere partijen, zoals scholen, wat zij met erkende, niet-erkende en niet beoordeelde interventies doen. Scholen hebben de vrijheid zelf de keuze te maken hoe zij de lessen over seksuele en relationele vorming samenstellen. Om scholen te ondersteunen in hun keuze kan de overheid streven naar meer uniformiteit wat betreft de vermelding van erkende, niet-erkende en niet beoordeelde interventies in hun informatievoorziening richting het onderwijs. Ook gemeenten, GGD'en en brancheverenigingen voor het onderwijs kunnen hierin een faciliterende rol spelen. Door de informatie toegankelijk en uniform te maken, kunnen scholen op eenvoudige wijze zien welke interventies (kunnen) bijdragen aan het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen. Scholen kunnen zo een (beter) geïnformeerde keuze maken waarbij ze wellicht vaker kiezen voor een interventie waarvan het in elk geval aannemelijk is dat die kan bijdragen aan het bevorderen van de veiligheid van de leerlingen. Het volgende hoofdstuk gaat in op de specifieke interventies die seksueel geweld tegen kinderen beogen te voorkomen.

4 (Effectieve) interventies

4.1 Inleiding

Waar het vorige hoofdstuk de procedurele aspecten beschreef om interventies in het algemeen van elkaar te onderscheiden wat betreft kwaliteit en effectiviteit, kijkt dit hoofdstuk naar de specifieke interventies die (onder meer) seksueel geweld tegen kinderen beogen te voorkomen. Dit biedt zicht op de manier waarop scholen invulling kunnen geven aan hun taak om aandacht te besteden aan seksualiteit, om onder meer de seksuele weerbaarheid te versterken (zie §2.2).

Allereerst beschrijft §4.2 op basis van eigen onderzoek het brede aanbod van interventies. Hierbij komt aan bod welke interventies bij kunnen dragen aan het voorkomen van seksueel geweld. Deze paragraaf vestigt tevens de aandacht op een aantal thema's waarbij aan de orde komt of zij voldoende zijn ingebed binnen interventies over seksuele en relationele vorming en seksueel geweld. Vervolgens gaat §4.3 in op factoren die van invloed zijn op het succes van een interventie. In §4.4 komt aan bod wat vanuit buitenlandse literatuur bekend is over de kwaliteit en effectiviteit van internationale interventies om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen. Tot slot staan in §4.5 de belangrijkste bevindingen.

4.2 Interventies om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen

In Hoofdstuk 2 is weergegeven dat de overheid de verplichting heeft te waarborgen dat alle leerlingen van het basis- en voortgezet onderwijs geïnformeerd worden 'over de gevaren van seksuele uitbuiting en seksueel misbruik, alsmede over de middelen om zichzelf te beschermen'. Eén van de maatregelen die de overheid heeft genomen, is dat de wet scholen verplicht aandacht te besteden aan seksualiteit, waaronder seksuele weerbaarheid (zie de kerndoelen in §2.2). Welke interventies om (onder meer) seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen zijn er in Nederland? In deze paragraaf komt aan bod welke interventies er zijn, wat er bekend is over de kwaliteit en effectiviteit ervan en waar nog ruimte ligt voor verbetering.

Een veelheid aan interventies

Voor dit onderzoek heeft de Nationaal Rapporteur geïnventariseerd welke interventies in Nederland betrekking hebben op het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen. Hiervoor heeft zij gekeken naar het aanbod van interventies in de Toolkit School en Seksualiteit, op de website www.seksuelevorming.nl en in de drie databanken uit Hoofdstuk 3 (zie §3.3). Bij de inventarisatie is gekeken of de interventie:

- een preventieve maatregel is, gericht op (onder meer) het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen;¹
- (mede) uitgevoerd kan worden binnen een onderwijssetting in het primair, voortgezet, speciaal en/of praktijkonderwijs of in het mbo (gericht op kinderen en jongeren tot 18 jaar).

Op basis van deze twee criteria zijn 45 interventies geïdentificeerd. Deze zijn weergegeven in [Bijlage Tabel B1.1](#). De geïdentificeerde interventies richten zich onder meer op de bewustwording van risicosituaties voor seksueel grensoverschrijdend gedrag, het bespreekbaar maken van voorwaarden voor gewenste seks, seksuele risico's en weerbaarheid, het bevorderen van de seksuele weerbaarheid en de communicatie over seksueel (grensoverschrijdend) gedrag, het voorkomen en terugdringen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en/of het ontdekken van eigen wensen en grenzen en die van een ander (zie [Bijlage Tabel B1.1](#)). Veelal maakt het onderwerp voorkomen van seksueel geweld deel uit van het brede thema seksuele en relationele vorming waarbij leerlingen worden ondersteund in het maken van gezonde keuzes om veilige, prettige en gewenste relaties en seksuele contacten te hebben. De 45 interventies richten zich op diverse doelgroepen. Sommige zijn geschikt voor kinderen van de basisschool, andere voor het speciaal onderwijs, de middelbare school of het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Deze diversiteit maakt het mogelijk dat scholen interventies kunnen kiezen die zijn aangepast aan het leeftijds- en ontwikkelingsniveau van hun leerlingen. Daarnaast zitten er lespakketten tussen waaruit leerlingen meerdere weken achter elkaar les krijgen, maar ook (bord)spellen en (voorlichtings)films. Naast deze in de kennis- en databanken opgenomen interventies, hebben de scholen ook nog de keuze uit diverse lesboeken voor specifieke vakken. Het betreft bijvoorbeeld de vakken biologie of verzorging waarbij lesboeken, zoals 'Biologie voor jou'², worden gebruikt.

Zoals weergegeven in [Hoofdstuk 3](#) is een punt van aandacht dat niet alle interventies theoretisch zijn onderbouwd en/of zijn onderzocht op hun effectiviteit. De volgende subparagraaf bekijkt welke van de 45 interventies zijn erkend binnen het Erkenningstraject Interventies (zie [§3.2](#)).

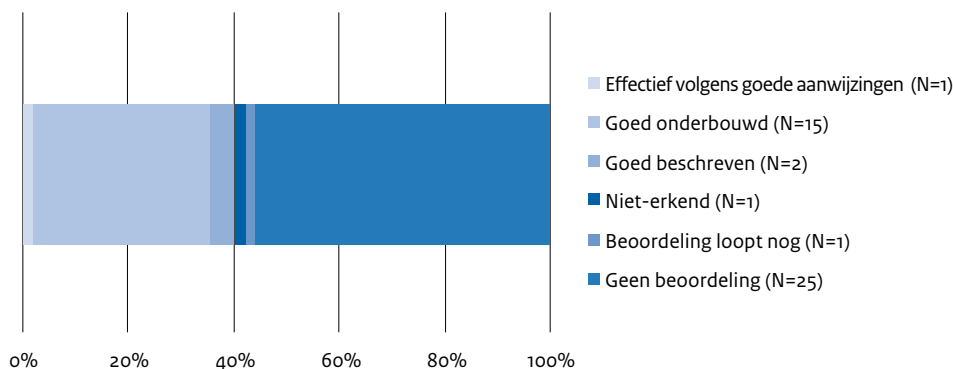
4.2.1 Beoordeling van de interventies

In [§3.2](#) zijn de vijf niveaus van beoordeling van het Erkenningstraject Interventies weergegeven. Een erkenning op één van deze niveaus maakt inzichtelijk of het op basis van de theoretische onderbouwing aannemelijk is dat de interventie zou kunnen werken en/of dat er aanwijzingen zijn voor effectiviteit.

Zoals [Figuur 4.1](#) weergeeft, heeft één van de 45 interventies de op één na hoogste erkenning 'Goede aanwijzingen voor effectiviteit' gekregen, één derde (33%) is 'Goed onderbouwd' en meer dan de helft (56%) is (nog) niet beoordeeld. Eén interventie is expliciet niet-erkend. Zie [Bijlage Tabel B1.1](#) voor de beschrijving van deze 45 interventies.

1 Interventies die uitsluitend gericht zijn op het signaleren en/of melden van seksueel grensoverschrijdend gedrag, het bieden van ondersteuning en/of hulpverlening na het meemaken van seksueel geweld zijn dus niet meegenomen in de inventarisatie.

2 Scholieren.com 2013, pp. 8-10.

Figuur 4.1. Het niveau van erkenning van de 45 interventies geschikt voor het onderwijs die onder meer tot doel hebben om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen.

Effectief volgens goede aanwijzingen: Lang leve de liefde

De interventie met het oordeel 'Effectief volgens goede aanwijzingen' (zie Figuur 4.1) is 'Lang leve de liefde – onderbouw', voor leerlingen in de tweede klas van het praktijkonderwijs, vmbo, havo en vwo (zie [Bijlage Tabel B1.1](#)). Het doel van deze interventie is het bevorderen van de seksuele gezondheid en het voorkomen van onder meer seksueel grensoverschrijdend gedrag. 'Lang leve de liefde – onderbouw' bestaat uit zes lessen. Eén van deze lessen gaat over wensen en grenzen.³ De thema's die hierbij aan bod komen zijn: ontdekken van eigen wensen en grenzen, achterhalen van de wensen en grenzen van anderen, communiceren over wensen en grenzen, veilig op internet, ongewenste ervaringen en loverboys. Hierbij zijn meerdere leerdoelen op het gebied van kennis, houding en vaardigheden benoemd.⁴ Uit de effectevaluatie⁵ van de interventie (voormeting, nameting en 6-8 maanden follow-up) blijkt dat er significante positieve effecten zijn gevonden rondom veiligvrijen (pil- en condoomgebruik, SOA risicoperceptie en kennis over de seksuele gezondheid). Er zijn echter geen significante effecten gevonden met betrekking tot (het omgaan met) wensen en grenzen.⁶ De enige interventie met de erkenning 'Effectief volgens goede aanwijzingen' lijkt dus (nog) niet effectief te zijn in het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen.

Goed beschreven en goed onderbouwd

Van de 45 interventies hebben er 2 het oordeel 'Goed beschreven' en 15 het oordeel 'Goed onderbouwd' gekregen. Welke interventies dit zijn staat vermeld in de volgende tabel.

3 Meijer 2014, p. 1.

4 Meijer e.a. 2012, p. 11.

5 De onderzoekers hebben drie groepen met elkaar vergeleken: Lang leve de liefde, Lang leve de liefde met e-coaching van de docent en een controlegroep. ZonMW, www.zonmw.nl/nl/onderzoek-resultaten/jeugd/programmas/project-detail/seksuele-gezondheid-van-de-jeugd/effectevaluatie-van-de-vierde-herziene-versie-lang-leve-de-liefde/verslagen/ (geraadpleegd 30 april 2017).

6 4.623 leerlingen van 53 scholen hebben de voormeting ingevuld, 3.762 leerlingen van 44 scholen de nameting en 2.151 leerlingen van 34 scholen de follow-up. Zie ZonMW, www.zonmw.nl/nl/onderzoek-resultaten/jeugd/programmas/project-detail/seksuele-gezondheid-van-de-jeugd/effectevaluatie-van-de-vierde-herziene-versie-lang-leve-de-liefde/verslagen/ (geraadpleegd 30 april 2017) voor de samenvatting van de onderzoeksaanvraag en de resultaten van het effectonderzoek.

Tabel 4.1 Een beschrijving van de zeventien interventies met het oordeel ‘Goed beschreven’ of ‘Goed onderbouwd’

Niveau van erkenning	Naam interventie	Doelgroep interventie
Goed beschreven	Peereducatie programma: love en sens(e)uality ⁷	Mbo- studenten
Goed beschreven	Welkom op school – docentenboek ⁸	Buitenlandse leerlingen in het voortgezet onderwijs of in een schakelklas
Goed onderbouwd	Het Vlaggensysteem ⁹	Kinderen en jongeren van 0 – 18 jaar
Goed onderbouwd	Lang leve de liefde – mbo ¹⁰	Mbo-studenten
Goed onderbouwd	Les(s) & more ¹¹	Mbo-studenten
Goed onderbouwd	Bordspel SeCZ Talk ¹²	Jongeren (12-25) met een chronische aandoening of beperking. Geschikt voor het voortgezet speciaal onderwijs.
Goed onderbouwd	Benzies & Batchies – Ik hou van mij ¹³	Jongeren van de onderbouw van het vmbo en praktijkonderwijs
Goed onderbouwd	Begrijp me goed ¹⁴	Lager opgeleide jongeren van 14-18 jaar (vmbo/mbo)
Goed onderbouwd	Je lijf, je lief ¹⁵	Moeilijk lerende jongeren en jongeren met een LVB in het praktijkonderwijs
Goed onderbouwd	Lang leve de liefde – bovenbouw ¹⁶	Havo/vwo
Goed onderbouwd	Boys R Us ¹⁷	Jongens van 10 – 15 jaar
Goed onderbouwd	Girls’ Choice ¹⁸	Meisjes van 10 – 16 jaar
Goed onderbouwd	Liefde is ... voor meisjes ¹⁹	Meisjes van 13 – 16 jaar
Goed onderbouwd	Can you fix it ²⁰	Jongeren 12 – 18 jaar (van praktijkonderwijs tot VWO)
Goed onderbouwd	Let’s talk ²¹	Jongeren 12 – 19 jaar
Goed onderbouwd	Leskatern Relaties en Seksualiteit ²²	Basisschool
Goed onderbouwd	Kriebels in je buik ²³	Basisschool

7 Van Dijk & Seegers 2016.

8 RIVM Centrum Gezond Leven, www.loketgezondleven.nl/leefstijlinterventies/interventies-zoeken/1400079 (geraadpleegd 21 maart 2017).

9 Storms & Doornink 2016.

10 RIVM Centrum Gezond Leven, www.loketgezondleven.nl/leefstijlinterventies/interventies-zoeken/1403317 (geraadpleegd 21 maart 2017).

11 Bonjour & Van Straaten 2013.

12 Kuyper, Van der Stege & Van der Walle 2014.

13 De Lijster, Janssens & De Ridder 2013.

14 Mouthaan 2014.

15 Ausema & Janssens 2015.

16 Mevissen 2013.

17 RIVM Centrum Gezond Leven, www.loketgezondleven.nl/leefstijlinterventies/interventies-zoeken/1400202 (geraadpleegd 21 maart 2017).

18 De Neef 2013.

19 Westdijk & Versloot 2016.

20 Feenstra & Cense 2015.

21 Mouthaan 2012.

22 Van der Vlugt 2011.

23 Op www.seksuelelevorming.nl/producten/kriebels-je-buik-voor-scholen-tm-10-groepen (geraadpleegd 21 maart 2017) staat vermeld dat dit lespakket door de Erkenningcommissie is erkend als ‘Goed onderbouwd’, maar dit pakket staat (nog) niet vermeld in de databanken.

Zie [Bijlage Tabel B1.1](#) voor een inhoudelijke beschrijving van deze interventies. De erkende interventies richten zich zowel op jonge als op oudere kinderen en op jongeren die onderwijs krijgen op zowel lage als hogere schoolniveaus. Geen van de erkende interventies is bestemd voor het speciaal onderwijs voor kinderen jonger dan twaalf jaar. Dit is opmerkelijk gezien de kwetsbaarheid van deze kinderen voor seksueel misbruik. [§4.2.2](#) gaat hier nader op in.

Niet beoordeelde interventies

Alleen de eigenaar van de interventie kan zich aanmelden voor het erkenningstraject. Dat 25 van de 45 interventies (nog) geen beoordeling hebben kan meerdere redenen hebben, bijvoorbeeld omdat:

- eigenaren niet op de hoogte zijn van het erkenningstraject;
- de interventie (nog) niet voldoende is uitgewerkt, theoretisch onderbouwd of onderzocht, mogelijk omdat de eigenaar niet over de kennis, tijd en/of financiële middelen beschikt die hiervoor nodig zijn;
- de interventie wel onderzocht is maar het resultaat negatiever is dan verwacht;
- de interventie niet bestaat uit 'een planmatige en doelgerichte aanpak', waardoor deze niet in aanmerking komt voor het erkenningstraject.

Daarnaast is het ook mogelijk dat (een deel van) de 25 interventies wel is ingediend bij het erkennings-traject, maar dat zij (nog) niet voldeden aan de beoordelingscriteria en dus niet erkend zijn. Niet alle databanken vermelden niet-erkende interventies (zie [§3.3.1](#)).

Dat het merendeel van de 45 interventies geen beoordeling heeft betekent dat het onbekend is of de theoretische onderbouwing het aannemelijk maakt dat de interventie zou kunnen werken, wat het gemeten effect is en of de interventie uitvoerbaar is (zie [§3.2](#)). Indien dergelijke interventies in het onderwijs gebruikt worden is het de vraag of zij zullen bijdragen aan het voorkomen van seksueel geweld of dat gebruik ervan contraproductief is en/of tijd- en geldverspilling is.

Niet-erkend

Eén van de interventies is als 'niet-erkend' beoordeeld. Zie hiervoor de kadertekst (zie ook [§3.3.1](#)).

Marietje Kessels Project

Het 'Marietje Kessels Project' heeft als doel om de weerbaarheid van kinderen te vergroten. De Erkenningscommissie Interventies heeft geconstateerd dat deze interventie expliciet 'niet-erkend' is, omdat 'de problemen waar het project zich op richt te breed en te ernstig zijn voor de gekozen aanpak. Er wordt bovendien onvoldoende onderbouwd dat de doelen behaald kunnen worden met de aanpak. Ook is er een risico op een potentieel schadelijk bijeffect van de interventie voor leerlingen die op het moment van deelname al slachtoffer zijn van machtsmisbruik'.²⁴

4.2.2 Geen interventie voor het primair speciaal onderwijs

Het primair en voortgezet speciaal onderwijs is bestemd voor kinderen en jongeren die specialistische of intensieve begeleiding nodig hebben omdat zij een beperking, een chronische ziekte of een stoornis

24 Nederlands Jeugdinstituut, www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Niet-erkend/Marietje-Kessels-Project.html (geraadpleegd 21 november 2016).

hebben.²⁵ Kinderen met een (verstandelijke en/of lichamelijke) beperking hebben een grotere kans om slachtoffer te worden van seksueel geweld dan kinderen zonder een beperking.²⁶ Juist voor deze kinderen zijn bewezen effectieve lessen seksuele en relationele vorming waar het voorkomen van seksueel geweld deel van uitmaakt dus van belang.

Voor het primair en voortgezet speciaal onderwijs hebben Rutgers en de CED-Groep een leerlijn seksuele vorming opgesteld.²⁷ De leerlijn is 'een leidraad voor scholen, waarin de kerndoelen vertaald zijn naar ontwikkelingsgerichte doelen voor leerlingen in het primair en voortgezet speciaal onderwijs'. (Online) seksueel gedrag en weerbaarheid zijn thema's die binnen de leerlijn aan bod komen.²⁸ Voor de leerlijn is reeds bestaand onderwijsmateriaal bij elkaar gebracht.²⁹ Zoals uit Tabel 4.1 naar voren kwam, is één van de goed onderbouwde interventies gericht op het voortgezet speciaal onderwijs voor jongeren vanaf twaalf jaar en zijn er drie geschikt voor het praktijkonderwijs. Geen van de erkende interventies is echter specifiek bestemd voor kinderen op het speciaal onderwijs jonger dan twaalf jaar. Het ontbreken van een goede interventie is een punt van zorg. Kinderen kunnen al vanaf zeer jonge leeftijd voorgelicht worden over seksuele grenzen en wensen. De seksuele ontwikkeling van kinderen begint immers al vanaf de geboorte (zie §1.3.1). Onderzoek is nodig om meer kennis te verkrijgen over wat werkt bij jonge kinderen op het speciaal onderwijs.

4.2.3 Aspecten waar nog onvoldoende aandacht voor is

Uit Figuur 4.1, Tabel 4.1 en Bijlage Tabel B1.1 komt naar voren dat aandacht voor een aantal aspecten van seksueel geweld tegen kinderen nog onvoldoende is ingebed binnen de erkende interventies. Deze aspecten worden in deze subparagraaf toegelicht.

Het voorkomen van daderschap

In 2014 heeft de Nationaal Rapporteur al geconcludeerd dat binnen de meeste preventieprogramma's de nadruk ligt op het versterken van de seksuele weerbaarheid van (potentiële) slachtoffers.³⁰ Door het accent te leggen op het voorkomen van slachtofferschap, lijkt de verantwoordelijkheid – ten onrechte – te liggen bij het slachtoffer.³¹ Binnen het onderwijs, maar ook daarbuiten, lijkt nog onvoldoende oog te zijn voor het belang van het voorkomen van daderschap.³² Dit terwijl jongeren zich ook schuldig maken aan seksueel geweld. Van de personen die tussen 2008-2012 werden verdacht van een vorm van seksueel geweld tegen kinderen was een kwart nog minderjarig.³³ Dat zijn jongeren die dus nog op school zitten en die met seksuele en relationele vorming ook bereikt kunnen worden. Meer aandacht

25 Rijksoverheid, www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/inhoud/speciaal-onderwijs (geraadpleegd 4 februari 2017).

26 Van Berlo e.a. 2011, p. 179; Slotboom e.a. 2012, p. 42.

27 CED Groep, www.leerlijnen.cedgroep.nl/so/leerlijn-seksualiteit.aspx (geraadpleegd 17 maart 2017).

28 Rutgers, www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/voortgezet-speciaal-onderwijs/leerlijn-seksuele-vorming (geraadpleegd 17 maart 2017).

29 CED Groep, www.leerlijnen.cedgroep.nl/so/leerlijn-seksualiteit.aspx (geraadpleegd 17 maart 2017).

30 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, pp. 279-296.

31 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 295.

32 Letourneau e.a. 2017, p. 9; Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 295; Wurtele 2009, p. 8

33 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 204.

voor daderpreventie binnen het onderwijs kan bewerkstelligen dat minder jongeren seksueel geweld plegen. Zowel nu als wanneer zij volwassen zijn.

Het voorkomen van online seksueel geweld

Seksueel geweld vindt niet alleen in de analoge wereld plaats, maar ook in de digitale wereld. Voor kinderen en jongeren is dat één wereld.³⁴ Preventieprogramma's moeten dan ook mede gericht zijn op het voorkomen van online seksueel geweld.³⁵ Het is daarom belangrijk dat de volgende onderwerpen aan de orde komen bij seksuele en relationele vorming:

- De risico's van sexting en het voorkomen dat vrijwillig gemaakte seksueel getinte foto's of berichten via mobiele telefoons of internet ongewenst en zonder toestemming verder verspreid worden.
- Het voorkomen van het vervaardigen, downloaden en verspreiden van kinderpornografie.³⁶
- Grooming processen (wanneer iemand een kind zodanig manipuleert waardoor de grenzen van het kind geleidelijk opschuiven en de dader uiteindelijk het kind kan misbruiken).³⁷

Binnen een aantal (erkende) interventies komen de onlineaspecten aan bod (zie [Bijlage Tabel B1.1](#)), alleen lijkt er nog geen structurele aandacht voor te zijn. Wellicht dat dit binnenkort verandert: kinderen veilig leren omgaan met internet en sociale media maakt onderdeel uit van een toekomstgericht schoolcurriculum waar Onderwijs2032³⁸ aan werkt.³⁹ Zie §2.2.4 voor meer informatie over het toekomstgerichte schoolcurriculum.

Het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen in huiselijke kring en andere afhankelijkheidsrelaties

De achttien erkende interventies lijken voornamelijk betrekking te hebben op het maken van gezonde keuzes voor gelijkwaardige seksuele en relationele contacten (zie [Bijlage Tabel B1.1](#)). Seksueel geweld tegen kinderen wordt echter vaak ook binnen een afhankelijkheidsrelatie gepleegd, bijvoorbeeld door een ouder, sportcoach of docent.⁴⁰ Kan dergelijke voorlichting ook bijdragen aan het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen gepleegd binnen een afhankelijkheidsrelatie? Er is meer onderzoek nodig om dit te kunnen beoordelen.

34 [Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2011](#), pp. 53, 109.

35 Bron, Loenen & Van Vliet 2015, p. 8; [Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014](#), p. 282; [Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2011](#), p. 119.

36 Ook als minderjarigen van zichzelf of van leeftijdsgenoten naaktfoto's maken/verspreiden is dit kinderpornografie.

37 De juridische definitie van de term 'grooming' wijkt af van de sociaal-maatschappelijke definitie. De juridische definitie houdt het volgende in: het via internet maken van een afspraak voor een fysieke ontmoeting met als doel om het kind of jongere te misbruiken. [Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014](#), p. 23.

38 De coördinatiegroep Onderwijs2032 heeft in 2016 een voorstel gestuurd naar de staatssecretaris van het ministerie van OCW om tot een herzien curriculum te komen van het primair- en voortgezet onderwijs, waarin een centrale rol is weggelegd voor de rol die leraren willen spelen binnen het onderwijs van de toekomst. Voor meer informatie, zie [www.onsonderwijs2032.nl](#).

39 Brief van de minister van Veiligheid en Justitie aan de Tweede Kamer over zijn toezeggingen tijdens het Algemeen Overleg Kinderpornografie op 13 april 2016, 21 december 2016, p. 6.

40 [Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014](#), pp. 105 – 195; [Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2016](#), pp. 20 – 24.

4.3 Factoren die de werkzaamheid vergroten

Zoals in de vorige paragraaf is weergegeven is tot op heden van nog geen enkele Nederlandse interventie aangetoond dat deze daadwerkelijk bijdraagt aan het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen. Deze paragraaf beschrijft welke factoren de werkzaamheid van interventies kunnen vergroten. Dit zijn factoren die samenhangen met de interventie zelf en met de deskundigheid van diegene die de interventie toepast.

4.3.1 Werkzame elementen

Diverse internationale systematische reviews (literatuuroverzichten) en meta-analyses naar effecten van voorlichtingsprogramma's om seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen⁴¹ beschrijven de volgende drie specifieke werkzame elementen⁴²:

- Zorg dat het voorkomen van seksueel geweld minimaal in vier lessen voorkomt. Kinderen lijken beter in staat te zijn om alle kennis, vaardigheden en attitudes te verwerken en te onthouden indien de informatie in minimaal vier (kortere) sessies wordt gegeven dan in één, twee of drie (langere) sessies.⁴³
- Zorg voor (voldoende) herhalingslessen na het afronden van de interventie om het kennisniveau en de beschermende vaardigheden op peil te houden.⁴⁴
- Betrek ouders bij de interventie die op school wordt gegeven, om te stimuleren dat ouders (vaak) met hun kind praten over seksualiteit en seksueel geweld.⁴⁵

Zoals in §4.2.1 is beschreven, zijn er meerdere interventies waarvan de theoretische onderbouwing het aannemelijk maakt dat ze zouden kunnen werken. Meer onderzoek en/of een (door)ontwikkeling van deze interventies zou meer zicht kunnen geven op de werkzame elementen waardoor beter betoogd kan worden dat gebruik van de interventie effect kan hebben. Bij de (door)ontwikkeling kan men de hiervoor genoemde elementen in ogenschouw nemen. Deze drie specifieke werkzame elementen lijken veelal (nog) geen onderdeel uit te maken van de erkende interventies die in §4.2 aan bod zijn gekomen (zie de kadertekst).

41 Aangezien in de praktijk nog maar weinig onderzoek is uitgevoerd in hoeverre interventies daadwerkelijk seksueel geweld tegen kinderen weten te voorkomen, zijn deze werkzame elementen gebaseerd op onderzoek naar verbetering van kennis, attitudes en vaardigheden van leerlingen die een interventie hebben ontvangen. Zie §4.4 voor meer informatie over effectonderzoek naar preventieve interventies.

42 Letourneau e.a. 2017; Walsh e.a. 2015; Davis & Gidycz 2010; Topping & Barron 2009; Rispen, Aleman & Goudena 1997.

43 Davis & Gidycz 2010, p. 262; Topping & Barron 2009, p. 455; Rispen, Aleman & Goudena 1997, p. 983.

44 Walsh e.a. 2015, pp. 31,32; Topping & Barron 2009, p. 452; Rispen, Aleman & Goudena 1997, p. 983.

45 Letourneau e.a. 2017, p. 8; Topping & Barron 2009, p. 455.

De erkende interventies en werkzame elementen

De meeste interventies besteden tussen de één en drie lessen aandacht aan de onderwerpen wensen en grenzen, weerbaarheid, seksueel grensoverschrijdend gedrag en/of loverboys.^{46,47,48} 'Benzies & Batchies – Ik hou van mij' en 'Begrijp me goed. Over misverstanden tussen jongeren bij flirten, daten en verkering' zijn de twee interventies die in minimaal vier sessies aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag.⁴⁹

In geen van de beschrijvingen van de erkende interventies wordt verwezen naar (het belang van) herhalingslessen. Wel zijn er een aantal interventies die, aangepast aan het leeftijds- en ontwikkelingsniveau van de leerlingen, in meerdere schooljaren uitgevoerd kunnen worden. Hiermee wordt ook voorzien in herhaling. Het gaat hierbij om de interventiereeks 'Lang leve de liefde (onderbouw, bovenbouw, mbo)⁵⁰', het 'Leskatern Relaties en Seksualiteit'⁵¹ en de digitale doorontwikkeling 'Kriebels in je buik'⁵² (beide geschikt voor leerlingen uit groep één tot en met acht van de basisschool).

In de handleidingen van de interventies wordt zelden verwezen naar het betrekken van ouders. Alleen in de beschrijving van 'Liefde is ... voor meisjes'⁵³ en het 'Leskatern Relaties en Seksualiteit'⁵⁴ staat beschreven dat ouders voorafgaand aan de interventie een voorlichting krijgen of dat dit sterk wordt aangeraden. Wellicht dat de keuze om ouders te betrekken eerder bij de school ligt, dan dat de interventie-ontwikkelaars dit voorschrijven.

Werkzame elementen van interventies kunnen verschillend uitwerken voor meisjes en jongens.⁵⁵ Beschermende en risicofactoren voor slachtoffer- en daderschap kunnen verschillend zijn voor meisjes en

-
- 46 Meijer 2014; Mouthaan 2012; Mevissen 2013; Van der Vlucht 2011; Westdijk & Versloot 2016; Ausema & Janssens 2015; Bonjour & Van Straaten 2013; Van Dijk & Seegers 2016; RIVM Centrum Gezond Leven, www.loketgezondleven.nl/leefstijlinterventies/interventies-zoeken/1403317 (geraadpleegd 21 maart 2017). RIVM Centrum Gezond Leven, www.loketgezondleven.nl/leefstijlinterventies/interventies-zoeken/1400079 (geraadpleegd 21 maart 2017); Schoolbordportaal, www.schoolbordportaal.nl/lespakket-kriebels-in-je-buik-weerbaarheid-relaties-seksualiteit.html (geraadpleegd 21 maart 2017).
- 47 De volgende interventies zijn (interactieve) spellen die één of meerdere keren klassikaal gespeeld kunnen worden waarbij er geen sprake is van een specifieke (herhalings)les waar een specifiek thema aan bod komt: Bordspel SeCZ Talk, Boys R Us, Girls' Choice, Can You Fix It. Deze spellen kunnen desgewenst deel uitmaken van een breder onderwijsaanbod over seksuele en relationele vorming. Het Vlaggensysteem is een interventie die kan worden toegepast in de dagelijkse praktijk waarbij ook geen sprake is van specifieke lessen.
- 48 Meerdere interventies bestaan uit meer lessen, zoals Lang leve de Liefde en Relaties en Seksualiteit. In die lessen worden andere thema's rondom seksualiteit besproken, zoals seksuele diversiteit en veilig vrijen. Dit zijn lessen waarin wensen en grenzen, weerbaarheid, seksueel grensoverschrijdend gedrag en/of loverboys niet aan bod komen.
- 49 Benzies & Batchies bestaat uit een theatervoorstelling, groepsdiscussie en weerbaarheidstraining (drie lessen) die allemaal erop gericht zijn om leerlingen bewust te maken van hun attitude ten aanzien van seksueel grensoverschrijdend gedrag. De Lijster, Janssens & De Ridder 2013. Begrijp me goed bestaat uit een DVD met vijf beeldfragmenten, per fragment is ongeveer een tijdsinvestering van twee lesuren haalbaar om meerdere werkvormen aan bod te laten komen. Elk beeldfragment gaat in op (seksuele grensoverschrijding door) miscommunicatie tussen jongeren op relationeel en seksueel gebied. Mouthaan 2014.
- 50 Meijer 2014; Mevissen 2013; RIVM Centrum Gezond Leven, www.loketgezondleven.nl/leefstijlinterventies/interventies-zoeken/1403317 (geraadpleegd 21 maart 2017).
- 51 Van der Vlucht 2011.
- 52 Schoolbordportaal, www.schoolbordportaal.nl/lespakket-kriebels-in-je-buik-weerbaarheid-relaties-seksualiteit.html (geraadpleegd 21 maart 2017).
- 53 Westdijk & Versloot 2016.
- 54 Van der Vlucht 2011.
- 55 Verwey Jonker Instituut & Atria 2016, p. 2.

jongens.⁵⁶ Bij het voorkomen van seksueel geweld (tegen kinderen) kan het dan ook belangrijk zijn om bij interventies rekening te houden met het geslacht van de doelgroep (gendersensitiviteit).⁵⁷

De erkende interventies en gendersensitiviteit

De meeste erkende interventies lijken gendersensitief te zijn; sommige (delen van) interventies zijn specifiek gericht op meisjes of jongens⁵⁸ en sommige interventies houden rekening met verschillende opvattingen over seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen meisjes en jongens en/of het doorbreken van genderstereotyperingen⁵⁹.

4.3.2 Deskundigheid

Het succes van een interventie hangt niet uitsluitend af van de gebruikte methode. Het is even belangrijk dat scholen de gekozen interventie implementeren zoals deze is bedoeld.⁶⁰ Dit houdt bijvoorbeeld in dat scholen niet zonder meer een interventie kunnen aanpassen of bepaalde delen kunnen overslaan. Ook hangt het succes van een interventie af van de bekwaamheid en deskundigheid van diegene die de interventie in de praktijk gebruikt.⁶¹ Deskundige professionals hebben kennis van de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren, beschikken over specifieke vaardigheden om lessen over seksualiteit te geven en hebben een visie op seksuele en relationele vorming. De benodigde kennis, competenties en visie om leerlingen te begeleiden in hun seksuele en relationele ontwikkeling zijn weergegeven in Tabellen 4.2 en 4.3.

Tabel 4.2 Benodigde visie en kennis van docenten bij lessen over seksuele en relationele vorming

Visie en kennis
Een visie hebben op seksualiteit, seksuele vorming en de rol van de school/docent
Kennis hebben van de seksuele ontwikkelingsfasen, seksuele risico's en seksuele gezondheid van kinderen
Weten welke thema's belangrijk zijn voor verschillende type leerlingen
Weten hoe je als docent bijdraagt aan een gezonde seksuele ontwikkeling van leerlingen
Weten welke gevoeligheden er kunnen zijn rondom seksualiteit en hierbij rekening kunnen houden met de culturele en religieuze achtergrond van leerlingen
Kennis hebben van geschikte, goed onderbouwde en effectieve lespakketten seksuele vorming en hierin een keuze kunnen maken
Weten welke hulp en opvangmogelijkheden er zijn voor leerlingen bij seksuele vragen of problemen

Bron: Rutgers, www.seksuelevorming.nl/visie-en-beleid/educatie/ondersteuning-leraren (geraadpleegd 24 maart 2017).

⁵⁶ Verwey Jonker Instituut & Atria 2016, p. 2.

⁵⁷ Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer over de opbrengsten van het Emancipatiebeleid 2013-2017, 20 januari 2017, p. 7.

⁵⁸ Westdijk & Versloot 2016; De Neef 2013; RIVM Centrum Gezond Leven, www.loketgezondleven.nl/leefstijlinterventies/interventies-zoeken/1400202 (geraadpleegd 21 maart 2017). RIVM Centrum Gezond Leven, www.loketgezondleven.nl/leefstijlinterventies/interventies-zoeken/1403317 (geraadpleegd 21 maart 2017).

⁵⁹ Meijer 2014; Bonjour & Van Straaten 2013; De Lijster, Janssens & De Ridder 2013; Mouthaan 2014; Ausema & Janssens 2015; Van der Vlugt 2011; Mouthaan 2012; Storms & Doornink 2016; Feenstra & Cense 2015; Kuiper, Van der Stege & Van der Walle 2014; Schoolbordportaal, www.schoolbordportaal.nl/lespakket-kriebels-in-je-buik-weerbaarheid-relaties-seksualiteit.html (geraadpleegd 21 maart 2017).

⁶⁰ Van Yperen 2010, p. 32; Bruinsma & Konijn 2008, p. 19.

⁶¹ Van Yperen 2010, p. 16; Lambert 1989, p. 480.

Tabel 4.3 Benodigde competenties van docenten bij lessen over seksuele en relationele vorming

Pedagogische en didactische competenties
Een veilig leerklimaat kunnen creëren en duidelijke regels en afspraken kunnen maken
Kunnen omgaan met lastige situaties en passend kunnen reageren op respectloos, seksueel grensoverschrijdend en homonegatief gedrag in de klas
Kunnen omgaan met negatieve reacties van collega's of ouders
Verschillende werkvormen kunnen inzetten en begeleiden die zorgen voor reflectie, discussie, attitudevorming en communicatieve vaardigheden
Rekening kunnen houden met onderlinge verschillen en overeenkomsten in opvattingen, leefstijlen en denkbeelden over seksualiteit en seksuele diversiteit van leerlingen
Probleemgedrag of seksuele problemen bij leerlingen op tijd kunnen signaleren, bespreekbaar maken en zorgen voor goede opvang

Bron: Rutgers, www.seksuelevorming.nl/visie-en-beleid/educatie/ondersteuning-leraren (geraadpleegd 24 maart 2017).

De visie, kennis en competenties uit Tabellen 4.2 en 4.3 zijn specifiek gericht op het geven van lessen over seksuele en relationele vorming waar het voorkomen van seksueel geweld veelal deel van uitmaakt. Docenten uit het primair- en voortgezet onderwijs geven zelf aan dat de volgende vaardigheden belangrijk zijn om moeilijke en gevoelige maatschappelijke onderwerpen *in het algemeen* met leerlingen te bespreken:

- een sociaal veilige sfeer in de klas creëren en/of vasthouden;
- zelf voldoende kennis hebben van het onderwerp;
- ervoor zorgen dat alle leerlingen voldoende ruimte krijgen om aan de discussie deel te nemen;
- om kunnen gaan met negatieve emoties van leerlingen.⁶²

Niet elke docent is in staat om het (voorkomen van) seksueel geweld bespreekbaar te maken. Indien docenten (nog) onvoldoende competent zijn, of de competenties zich niet eigen kunnen of willen maken vanwege bijvoorbeeld een (te) hoge werkdruk⁶³, een eigen misbruikverleden en/of religieuze overtuigingen, kunnen scholen er ook voor kiezen om externe organisaties in te schakelen⁶⁴.

4.4 Een internationaal perspectief

(Het voorkomen van) seksueel geweld tegen kinderen is niet alleen in Nederland, maar wereldwijd een maatschappelijk relevant thema.⁶⁵ Een inventarisatie in zoekmachines van ScienceDirect, Springerlink, LimoLibis en Google Scholar met een combinatie van de zoektermen 'sexual abuse', 'child sexual abuse',

⁶² Sijbers e.a. 2015, pp. 40, 41.

⁶³ Scholen ervaren veel werkdruk. Leraren werken structureel over en hebben weinig ruimte voor (bij)scholing. Algemene Onderwijsbond 2017.

⁶⁴ Bij sommige interventies geldt als voorwaarde dat de interventie wordt gegeven door externe professionals, zoals bijvoorbeeld 'Liefde is ... voor meisjes'. Westdijk & Versloot 2016.

⁶⁵ World Health Organization 2002, p. 70.

‘sexual violence’, ‘prevention’ en ‘primary prevention’⁶⁶ levert vele (inter)nationale artikelen op over het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen (al dan niet binnen het onderwijs). Systematische reviews (literatuuroverzichten) en meta-analyses⁶⁷ naar meerdere interventies bieden het meeste zicht op de kwaliteit en effectiviteit, aangezien de auteurs vaak gebruik maken van dezelfde criteria waarop de geïncludeerde interventies worden getoetst. De reviews en meta-analyses laten zien dat in de praktijk weinig wordt gekeken naar het effect van een interventie op het voorkomen van seksueel geweld (tegen kinderen), of dat de methode waarop het effect wordt gemeten onduidelijk en/of onbetrouwbaar is.⁶⁸ Dat er weinig (betrouwbaar) onderzoek wordt gedaan naar de effectiviteit van preventieve interventies is dus niet specifiek een Nederlands probleem. Tot op heden is er wereldwijd nog onvoldoende (aandacht voor het verzamelen van) bewijs of interventies op de lange termijn daadwerkelijk seksueel geweld voorkomen.⁶⁹ Gezien het gebrek aan effect-onderzoek rapporteren de meeste reviews en meta-analyses over andere uitkomstmaten van de interventies, zoals kennis, attituden en vaardigheden. Uit de onderzoeken blijkt dat er bewijs is dat interventies op scholen bij kunnen dragen aan het vergroten van vaardigheden met betrekking tot beschermend gedrag (weerbaarheid)⁷⁰ en aan het vergroten van de kennis rondom het voorkomen van seksueel misbruik⁷¹. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat kinderen die seksueel misbruik hebben meegemaakt, het misbruik eerder zullen onthullen wanneer zij op school een preventieve interventie hebben ontvangen, dan kinderen die geen interventie over het voorkomen van seksueel geweld hebben ontvangen.^{72,73}

De meeste reviews en meta-analyses rapporteren werkzame elementen van de interventies die zij nader hebben bekeken (zie §4.3.1). Ze rapporteren niet of de ene interventie beter is dan een andere.⁷⁴ Een recente systematische review biedt hier wel meer zicht op. Deze review, van DeGue e.a. uit 2014, biedt een overzicht van de kwaliteit en effectiviteit (indien effectiviteitsonderzoek is uitgevoerd) van 140 primaire preventieve interventies om ouderschap van seksueel geweld te voorkomen,⁷⁵ waarvan 33 zijn toegepast binnen het primair of voortgezet onderwijs⁷⁶. Twee van de 33 interventies, *Safe Dates* en *Shifting Boundaries - building level Intervention*, beide gericht op het voorkomen van ‘(sexual) dating violence’, zijn geclassificeerd als effectief.

-
- 66 Primaire preventie is gericht op iedereen. Via algemene voorlichting en bewustwording beogen primaire preventie-maatregelen dader- en slachtofferschap te voorkomen. Smallbone, Marshall & Wortley 2008, p. 49.
- 67 Op statistische wijze samenvatten van de resultaten uit meerdere onderzoeken over één thema.
- 68 Walsh e.a. 2015, p. 32; DeGue e.a. 2014, p. 359; Davis & Gidycz 2010, p. 261; Mikton & Butchart 2009, p. 358; Topping & Barron 2009, pp. 442, 452-454; MacMillan e.a. 1994, p. 874; Berrick & Barth 1992, pp. 2, 7.
- 69 Walsh e.a. 2015, p. 32; Mikton & Butchart 2009, p. 354.
- 70 Walsh e.a. 2015, p. 31; Mikton & Butchart 2009, p. 354; Zwi e.a. 2007, p. 19; Rispen, Aleman & Goudena 1997, pp. 980, 981.
- 71 Walsh e.a. 2015, p. 31; Davis & Gidycz 2010, p. 261; Mikton & Butchart 2009, p. 354; Topping & Barton 2009, p. 444; Zwi e.a. 2007, p. 19; Rispen, Aleman & Goudena 1997, pp. 980, 981. MacMillan e.a. 1994, p. 870.
- 72 Walsh e.a. 2015, p. 29; Topping & Burton 2009, p. 446; Zwi e.a. 2007, p. 18.
- 73 Voor meer informatie over hoe te handelen nadat een leerling heeft verteld dat hij of zij seksueel misbruik heeft meegemaakt, zie Bijlage B2.
- 74 Walsh e.a. 2015; Davis & Gidycz 2010; Mikton & Butchart 2009; Topping & Barron 2009; Zwi e.a. 2007; Rispen, Aleman & Goudena 1997, Berrick & Barth 1992.
- 75 DeGue e.a. 2014, p. 349.
- 76 DeGue e.a. 2014, p. 351.

Twee bewezen effectieve interventies uit Amerika

Safe Dates is gericht op kinderen van dertien en veertien jaar. Vier jaar na de interventie blijkt dat de kinderen die hieraan hebben deelgenomen, significant minder vaak aangeven dat zij seksuele grenzen bij de ander hebben overschreden, en significant minder vaak slachtofferschap rapporteren.⁷⁷ Het is zeldzaam dat er zulke lange termijn effecten worden gemeten. *Shifting Boundaries - building level Intervention* is uitgevoerd bij kinderen van elf en twaalf jaar. Na zes maanden blijkt dat er een significante afname is van slachtofferschap, maar niet van pleeggedrag.⁷⁸

Of bovenstaande effectieve interventies ook in Nederland toegepast kunnen worden, moet uit onderzoek blijken.

4.5 Conclusie

In [Hoofdstuk 2](#) is beschreven dat de overheid dient te waarborgen dat kinderen op de basisschool en in het voortgezet onderwijs worden voorgelicht over 'de gevaren van seksueel misbruik alsmede over de middelen om zichzelf te beschermen'. Scholen hebben de taak om aandacht te besteden aan seksualiteit, waaronder seksuele weerbaarheid. Hiervoor kunnen zij gebruik maken van interventies waar het voorkomen van seksueel geweld deel uitmaakt. Interventies op scholen kunnen bijdragen aan het vergroten van vaardigheden voor beschermend gedrag (weerbaarheid) en aan het vergroten van de kennis over het voorkomen van seksueel misbruik. In dit hoofdstuk is beschreven welke interventies scholen in Nederland kunnen gebruiken om invulling te geven aan hun taak.

(Door)ontwikkeling van interventies

Scholen kunnen gebruik maken van vele preventieve interventies voor het primair-, (speciaal) voortgezet- en middelbaar beroepsonderwijs. Van diverse van deze interventies maakt de theoretische onderbouwing aannemelijk dat zij zouden kunnen werken. Tot op heden hebben scholen nog niet de mogelijkheid om een interventie te kiezen die daadwerkelijk seksueel geweld tegen kinderen kan voorkomen. Om dit mogelijk te maken kan gekeken worden of effectieve interventies uit het buitenland geschikt zijn voor toepassing op scholen in Nederland en/of kunnen bestaande Nederlandse interventies (door)ontwikkeld worden en verder worden onderzocht op effectiviteit. Bij de doorontwikkeling van bestaande interventies kunnen ontwikkelaars rekening houden met werkzame elementen die de werkzaamheid van interventies lijken te vergroten. Zo lijkt een interventie meer effect te hebben als het voorkomen van seksueel geweld in minimaal vier lessen ter sprake komt, er wordt voorzien in herhalingslessen en wanneer ouders worden betrokken bij de interventie. Punt van aandacht voor de doorontwikkeling is dat nog onvoldoende (structurele) aandacht is voor daderpreventie, online seksueel geweld en seksueel geweld gepleegd in huiselijke kring of binnen andere afhankelijkheidsrelaties.

Interventies waarvan de theoretische onderbouwing niet aannemelijk maakt dat zij zouden kunnen werken en interventies die expliciet 'niet-erkend' zijn, dienen bij voorkeur niet gebruikt te worden. Van deze interventies is het de vraag of zij bij kunnen dragen aan de veiligheid van leerlingen op seksueel gebied, of dat gebruik hiervan geld- en tijdverspilling is of mogelijk zelfs schadelijke effecten heeft.

77 DeGue e.a. 2014, p. 353; Foshee e.a. 2005, p. 255.

78 DeGue e.a. 2014, p. 353.

Primair speciaal onderwijs

Een belangrijk aandachtspunt is dat tot op heden geen enkele goed theoretisch onderbouwde interventie geschikt is voor kinderen op het primair speciaal onderwijs. Kinderen met een (verstandelijke en/of lichamelijke) beperking hebben een grotere kans om slachtoffer te worden van seksueel geweld dan kinderen zonder een beperking. Juist voor deze kinderen zijn effectieve lessen seksuele en relationele vorming waar het voorkomen van seksueel geweld deel van uitmaakt dus van belang.

Implementatie van interventies

Om een interventie succesvol te implementeren op school is niet alleen de gekozen methode belangrijk. Even belangrijk is de wijze waarop een interventie wordt uitgevoerd en de bekwaamheid van diegene die de interventie geeft. Niet elke docent is in staat om (het voorkomen van) seksueel geweld bespreekbaar te maken. Scholen kunnen er dan ook voor kiezen om deskundige externe organisaties in te schakelen.

Vooruitblik

Dit hoofdstuk en het vorige hoofdstuk hebben laten zien op welke wijze scholen invulling *kunnen* geven aan hun wettelijke taak om aandacht te besteden aan seksualiteit, waaronder seksuele weerbaarheid. Het volgende hoofdstuk laat zien wat scholen momenteel *doen* op dit gebied.

Toetsing van de praktijk: het rapport van de Inspectie van het Onderwijs

5.1 Inleiding

In [Hoofdstuk 2](#) is beschreven dat de overheid de verplichting heeft passende maatregelen te nemen opdat kinderen tijdens het basis- en voortgezet onderwijs informatie krijgen over de gevaren van seksuele uitbuiting en seksueel misbruik.¹ Scholen hebben sinds de wijziging van de kerndoelen eind 2012 de plicht om aandacht te besteden aan seksualiteit, waaronder seksuele weerbaarheid. De voorgaande twee hoofdstukken hebben laten zien op welke wijze de overheid scholen kan ondersteunen zodat zij over de juiste informatie beschikken over de kwaliteit en effectiviteit van interventies ([Hoofdstuk 3](#)) en op welke wijze scholen invulling *kunnen* geven aan de in 2012 gewijzigde kerndoelen ([Hoofdstuk 4](#)). Dit hoofdstuk laat zien wat scholen daadwerkelijk *doen*.

Centraal in dit hoofdstuk staan de bevindingen uit een recent verschenen rapport van de Inspectie van het Onderwijs (hierna: de Inspectie).² In opdracht van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) heeft de Inspectie onderzocht hoe scholen vorm geven aan de implementatie van de kerndoelen over seksualiteit en seksuele diversiteit.³ Hierbij heeft de Inspectie onder meer gekeken naar de wijze waarop directeuren en docenten aandacht besteden aan het voorkomen van en weerbaar maken tegen seksueel grensoverschrijdend gedrag.⁴ In [§5.2](#) wordt op basis van de bevindingen uit het Inspectierapport beschreven welk belang directeuren en docenten eraan hechten dit onderwerp bespreekbaar te maken met leerlingen. In deze paragraaf wordt tevens gerefereerd aan andere onderzoeken waaruit naar voren komt hoe belangrijk leerlingen het vinden dat dit thema wordt besproken op school. In [§5.3](#) en [§5.4](#) staan de resultaten uit het onderzoek van de Inspectie weer centraal. [§5.3](#) beschrijft welke interventies scholen gebruiken om (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag bespreekbaar te maken. Deze resultaten worden vergeleken met de interventies die in [Hoofdstuk 4](#) zijn beschreven. Daarnaast beschrijft deze paragraaf wat scholen beogen te bereiken met het bespreekbaar maken van (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag. In [§5.4](#) komt aan bod wat redenen zijn voor scholen om geen voorlichting te geven over (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag. Tot slot eindigt [§5.5](#) het hoofdstuk met de conclusie.

¹ Artikel 6 van het Verdrag van Lanzarote.

² Inspectie van het Onderwijs 2016.

³ Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer over de beleidsconclusies midterm review en beleidsdoorlichting Emancipatie, 19 december 2014, p. 7.

⁴ Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016.

Het rapport van de Inspectie van het Onderwijs

De Inspectie heeft een steekproef van scholen getrokken van het primair onderwijs (po), primair speciaal onderwijs (so), de onderbouw van het voortgezet onderwijs (vo) en het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Het Inspectierapport bestaat uit twee delen: het eerste deel bestaat uit bevindingen uit een kwalitatief onderzoek van de Inspectie op 67 scholen, het tweede deel bestaat uit een kwantitatief vragenlijstonderzoek onder docenten en directeurs.⁵ In de kadertekst staat meer informatie over de getrokken steekproef.

De steekproef

De Inspectie heeft een representatieve steekproef van scholen getrokken binnen alle vier de onderwijsniveaus (po: 306 scholen, so: 90 scholen (cluster 3 en 4), vo: 150 scholen, mbo: 29 opleidingen van 7 ROC's (Regionaal Opleidingscentrum)). Van al deze scholen is aan de directeur gevraagd om de vragenlijst in te vullen, en om deze tevens te verspreiden onder docenten binnen de school.⁶ In totaal hebben 214 directeurs meegedaan aan het onderzoek (100 po, 40 vo, 56 so, 18 mbo)⁷ en 439 docenten (168 po, 92 so, 139 vo, 40 mbo)⁸. Ruim de helft van de po-docenten (52%) en bijna driekwart van de so-docenten (73%) geeft les aan groep 7 of 8. Van de vo-docenten geeft twee derde (67%) les in aardrijkskunde, geschiedenis en/of economie en rond de helft geeft maatschappijleer (47%) en/of biologie (41%).⁹ Het merendeel van de aan dit onderzoek deelnemende mbo-docenten is een loopbaan- en burgerschapsdocent (70%).¹⁰

De Inspectie heeft 67 scholen uit de steekproef geïnspecteerd. Hierbij keek de Inspectie wat scholen in het algemeen doen aan de invulling van de kerndoelen (aandacht voor seksuele diversiteit, seksuele vorming en seksueel grensoverschrijdend gedrag). Bij de beschrijving van deze resultaten heeft de Inspectie geen onderscheid gemaakt naar het specifiek voorkomen van en weerbaar maken tegen seksueel grensoverschrijdend gedrag. In het vragenlijstonderzoek onder 214 directeurs en 439 docenten is dit onderscheid wel gemaakt. De bevindingen uit de vragenlijst staan daarom centraal in dit hoofdstuk. In opdracht van de Inspectie heeft het Kohnstamm Instituut (kennis- en onderzoekscentrum op het gebied van onderwijs, opleiding, opvoeding en jeugdzorg) de vragenlijst uitgezet onder de scholen die in de steekproef zijn gevallen. De antwoorden op de vragenlijst laten onder meer zien op welke wijze directeurs en scholen aandacht besteden aan het voorkomen van en weerbaar maken tegen seksueel grensoverschrijdend gedrag.¹¹ Op verzoek van de Nationaal Rapporteur heeft het Kohnstamm Instituut aanvullende informatie die niet in het Inspectierapport is opgenomen aangeleverd. Aangezien het gehele

5 Inspectie van het Onderwijs 2016.

6 Er is een selectie aan docenten uitgenodigd, afhankelijk van de leeftijdsgroep die ze lesgeven (po en so), of het vak dat zij geven (vo en mbo). Voor meer informatie, zie Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 39.

7 Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 41.

8 Mondelinge informatie Kohnstamm Instituut op 25 november 2016. De totalen zijn niet weergegeven in het rapport van de Inspectie van het Onderwijs.

9 In het Inspectierapport is weergegeven welk vak de vo-docenten die de vragenlijst hebben ingevuld geven. De percentages lopen op tot ver boven de 100%, hetgeen impliceert dat een (groot) deel van de respondenten in meer dan één vak lesgeeft. Om welke combinatie van vakken het veelal gaat is niet weergegeven. Vandaar dat in de kadertekst is weergegeven dat de docenten vak X en/of Y geven. Zie hiervoor Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 43.

10 Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 43.

11 Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016.

Inspectierapport (deel 1 en deel 2) onder de verantwoordelijkheid van de Inspectie is gepubliceerd, zal in dit hoofdstuk telkens gerefereerd worden aan ‘het Inspectierapport’.

Vier onderwijsniveaus

De in 2012 gewijzigde kerndoelen over seksualiteit en seksuele diversiteit voor het onderwijs gelden voor het po, so en voor de onderbouw van het vo (§2.2). De minister van OCW heeft in 2014 aangegeven dat het onderzoek naar de implementatie van de kerndoelen uitgevoerd zou worden onder een representatieve steekproef in het p(s)o, v(s)o en het mbo.¹² Waarom de Inspectie alleen een steekproef heeft getrokken onder het primair speciaal onderwijs en niet onder het voortgezet speciaal onderwijs is onbekend.

De kerndoelen van het onderwijs gelden niet voor het mbo. Op verzoek van de Tweede Kamer heeft de minister van OCW de Inspectie verzocht om mbo-scholen toch mee te nemen in het onderzoek.¹³ Voorlichting over het thema seksuele diversiteit is namelijk wel een verplicht onderwerp voor mbo-scholen. De Tweede Kamer wilde ook zicht krijgen op de mate waarin ‘seksualiteit’ (waaronder de seksuele weerbaarheid) aan bod komt binnen het mbo, ondanks dat dit onderwijsniveau hiertoe niet wettelijk verplicht is.¹⁴ De Inspectie heeft de vragenlijst over seksueel grensoverschrijdend gedrag dan ook uitgezet onder directeuren en docenten op het mbo. Het overgrote deel van de studenten is nog minderjarig of jongvolwassen¹⁵ en loopt een verhoogd risico seksueel geweld mee te maken.¹⁶

Terminologie

In voorgaande hoofdstukken is, in lijn met het mandaat van de Nationaal Rapporteur, de term seksueel geweld tegen kinderen gehanteerd. In het Inspectierapport wordt gesproken over seksueel grensoverschrijdend gedrag. Om zoveel mogelijk aan te sluiten bij de terminologie die in het Inspectierapport wordt gehanteerd, wordt in dit hoofdstuk gesproken over seksueel grensoverschrijdend gedrag. Wat de Inspectie, wat de directeuren en wat docenten onder deze term verstaan is echter niet bekend. In de vragenlijst die is uitgezet onder scholen zijn geen definities opgenomen.

12 Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer over de beleidsconclusies midterm review en beleidsdoorlichting Emancipatie, 19 december 2014, p. 7.

13 Brief van de minister en staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer met hun reactie op het inspectierapport kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit, 2 september 2016, p. 2; Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer over de beleidsconclusies midterm review en beleidsdoorlichting Emancipatie, 19 december 2014, p. 7.

14 Brief van de minister en staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer met hun reactie op het inspectierapport kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit, 2 september 2016, p. 2.

15 MBO Raad, www.mboraad.nl/het-mbo/feiten-en-cijfers/studenten (geraadpleegd 16 november 2016).

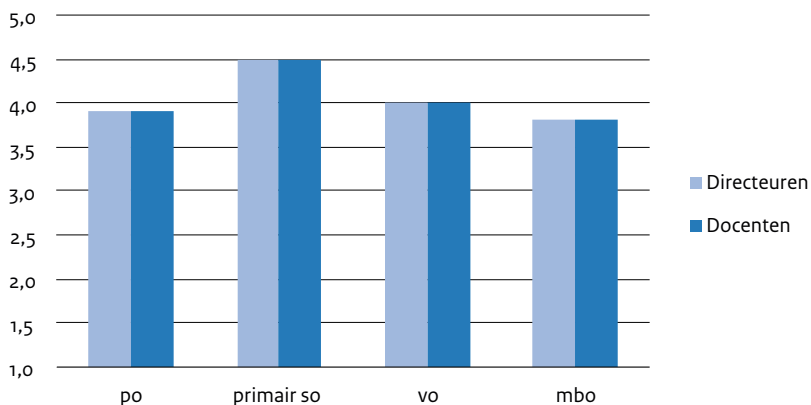
16 De Haas 2012, p. 141. Zie hiervoor ook [Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014](#), pp. 41, 42.

5.2 Aandacht voor seksueel grensoverschrijdend gedrag

Deze paragraaf beschrijft in hoeverre de thema's seksuele weerbaarheid, seksueel grensoverschrijdend gedrag en wensen/grenzen leven binnen scholen. Op basis van het Inspectierapport komt aan bod hoe belangrijk directeuren en docenten het vinden om deze onderwerpen bespreekbaar te maken. Op basis van bevindingen uit onderzoeken van Scholieren.com, het NJR Panel en Rutgers wordt beschreven in welke mate deze thema's leven onder leerlingen.

Scholen

In het Inspectierapport wordt beschreven in welke mate de directeuren en docenten van de in de steekproef gevallen scholen het belangrijk vinden om in het onderwijs aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. In het volgende figuur zijn de gemiddelde scores opgenomen. Hierin is te zien dat zowel directeuren als docenten van alle onderwijstypes het belangrijk vinden om aandacht te besteden aan dit onderwerp. Het is dus niet zozeer uitsluitend een 'topdown process', waarbij scholen van bovenaf worden verplicht om aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Figuur 5.1. De mate waarin directeuren¹⁷ en docenten¹⁸ het belangrijk vinden om in het onderwijs aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag¹⁹

Dit figuur geeft de gemiddelde schaalscores weer: 1= helemaal niet belangrijk, 2= weinig belangrijk, 3= enigszins belangrijk, 4= belangrijk, 5= heel belangrijk. Directeuren van het primair speciaal onderwijs vinden het significant belangrijker dan directeuren van het primair en middelbaar beroepsonderwijs om aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Docenten van het speciaal onderwijs vinden dit onderwerp significant belangrijker dan de docenten uit de andere drie onderwijssectoren.

Bron: *Inspectie van het Onderwijs*, 2016, pp. 94, 95.

17 Po: N= 57-62; so: N= 30-32; vo: N= 32-36; mbo: N= 13-14.

18 Po: N= 56-74; so: N= 48-57; vo: N= 61-102; mbo: N= 24-37.

19 De stelling 'we vinden het belangrijk om in het onderwijs aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag' maakte deel uit een vraag waarbij in totaal negen stellingen aan bod kwamen. De N verwijst naar alle negen stellingen die respondenten hebben beantwoord. Niet alle directeuren en docenten hebben alle stellingen ingevuld, waardoor de N de onder- en bovengrens van het aantal directeuren en docenten aangeeft.

In het figuur valt op dat er geen verschillen zijn tussen directeuren en docenten binnen de onderwijsniveaus. Directeuren en docenten per type onderwijs zitten *gemiddeld* genomen op één lijn wat betreft de mate waarin zij het belangrijk vinden om in het onderwijs aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Tussen de onderwijsniveaus zijn wel verschillen zichtbaar. Directeuren en docenten van het primair speciaal onderwijs vinden het, vergeleken met de andere onderwijstypes, het meest belangrijk om op school aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag.²⁰ Wellicht vinden zij dit onderwerp het meest belangrijk omdat kinderen met een (verstandelijke en/of lichamelijke) beperking een grotere kans hebben om slachtoffer te worden van seksueel geweld dan kinderen zonder een beperking.²¹ In het vorige hoofdstuk (§4.2.2) is echter beschreven dat juist voor het primair speciaal onderwijs nog geen interventies beschikbaar zijn die effectief zijn of waarvan de theoretische onderbouwing het aannemelijk maakt dat zij effectief kunnen zijn.

Leerlingen

De opdracht die de minister van OCW de Inspectie heeft gegeven was om een onderzoek uit te voeren 'naar de invulling die *scholen* geven aan de kerndoelonderdelen seksualiteit en seksuele diversiteit'.²² De Inspectie heeft daarom niet kwantitatief in beeld gebracht in welke mate *leerlingen* het belangrijk vinden dat thema's als seksuele weerbaarheid, seksueel grensoverschrijdend gedrag en wensen/grenzen besproken worden op school. Sinds de wijziging van de kerndoelen eind 2012 zijn wel andere onderzoeken uitgevoerd onder leerlingen.

Scholieren.com heeft in 2013 op verzoek van Rutgers onderzocht hoe Nederlandse scholieren uit de onderbouw van het voortgezet onderwijs denken over seksuele voorlichting. In totaal zijn 646 scholieren uit klas 1 en 2 van het vmbo en klas 1, 2 en 3 van de havo en het vwo bevraagd.²³ Aan alle jongeren is gevraagd om drie van de zestien onderwerpen te kiezen die zij het meest belangrijk vinden binnen seksuele voorlichting. Seksuele wensen en grenzen en seksuele dwang maakten deel uit van de antwoordopties. De volgende tabel geeft de rangorde van de gegeven antwoorden weer. In de tabel is te zien dat ongeveer één op de zes leerlingen (N=104; 16%) heeft aangegeven dat zij het onderwerp 'wensen en grenzen' één van de drie meest belangrijke onderwerpen vinden binnen seksuele voorlichting. Eenzelfde aantal leerlingen heeft ook 'seksuele dwang' in zijn/haar top 3 opgenomen.²⁴

20 Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, pp. 55 & 94.

21 Van Berlo e.a. 2011, p. 179; Slotboom e.a. 2012, p. 42.

22 Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer over de beleidsconclusies midterm review en beleidsdoorlichting Emancipatie, 19 december 2014, p. 7.

23 Scholieren.com 2013, p. 4.

24 Op basis van de resultaten kan niet achterhaald worden of dezelfde 104 leerlingen zowel wensen en grenzen als seksuele dwang in zijn/haar top 3 heeft staan, of dat dit (deels) andere leerlingen zijn.

Tabel 5.1 De onderwerpen die scholieren het meest belangrijk vinden in seksuele voorlichting (N=646)

Rang ²⁵	Onderwerpen	Percentage
1	Voorkomen van soa, hiv, aids	52,0 %
2	Voorkomen van zwangerschap en anticonceptie	38,2%
3	Maagdelijkheid en de eerste keer	26,6%
4	Wat verandert er in de puberteit: lichamelijk en emotioneel?	25,1%
5	Kennis van het menselijk lichaam, geslachtskenmerken jongen/meisje	23,8%
6	Zwangerschap en kinderen krijgen	20,6%
7	Hoe maak je seks leuk: met jezelf of met de ander?	16,6%
8	Rekening houden met de wensen en grenzen van jezelf, en de ander	16,1%
9	Als iemand over jouw grens gaat (seksuele dwang)	16,1%
10	Hetero, homo, lesbisch en biseksueel	15,3%
11	Ongewenste zwangerschap en abortus	12,8%
12	Seks op tv, internet en sociale media	11,3%
13	Waar je heen kunt met vragen en problemen	9,6%
14	Verliefdheid en verkering	8,8%
15	Vriendschap en relaties	5,4%
16	Anders	1,6%

Bron: Scholieren.com 2013, p. 15.

Het lijkt erop dat meisjes en jongens van elkaar verschillen in hoe belangrijk ze deze onderwerpen vinden, alhoewel in dit onderzoek niet is gekeken of er sprake is van een significant verschil. Van de in totaal 412 meisjes, heeft 19% 'wensen en grenzen' in haar top 3 staan, en 21% 'seksuele dwang'. Bij jongens liggen deze percentages lager. Van de in totaal 214 jongens heeft 11% het onderwerp 'wensen en grenzen' in zijn top 3 staan, en 7% 'seksuele dwang'.²⁶ De thema's seksuele weerbaarheid en seksueel grensoverschrijdend gedrag zijn niet de thema's die het vaakst als 'meest belangrijk' zijn genoemd (rang 8 en 9), maar het zijn ook zeker niet de thema's waar leerlingen weinig tot geen belangstelling voor hebben. Het is niet bekend of dit ook geldt voor leerlingen van het speciaal onderwijs. Zover bekend is soortgelijk onderzoek niet uitgevoerd onder deze doelgroep.

Een (groot) deel van de kinderen ontvangt graag informatie over deze thema's op school. Uit een panel-onderzoek over kindermishandeling uit 2013 – waar seksueel geweld tegen kinderen deel van uitmaakt – blijkt dat van de 787 jongeren van het vmbo, de havo, het vwo en het mbo die hebben deelgenomen, 40% aangaf dat zij het liefst over kindermishandeling worden geïnformeerd aan de hand van themales-

²⁵ De leerlingen hebben de drie voor hun meest belangrijke onderwerpen benoemd, zonder dat zij zelf hierin een onderverdeling hebben gemaakt (nummer 1, 2 en 3). De percentages in deze tabel geven weer hoeveel procent van de 646 leerlingen één van deze onderwerpen in zijn/haar top 3 heeft staan. Zie Scholieren.com 2013, p. 15. De rangorde heeft de Nationaal Rapporteur zelf aangebracht op basis van de onderwerpen die het meest genoemd zijn.

²⁶ Scholieren.com 2013, p. 16.

sen op school.²⁷ Uit een recent verschenen onderzoek over hoe kinderen van negen tot en met twaalf jaar denken over verliefdheid, puberteit en seksualiteit, komt naar voren dat bijna één op de vier kinderen (24%) over deze onderwerpen op school les wil krijgen. Driekwart van deze kinderen wil dus liever via andere bronnen informatie krijgen over deze onderwerpen.²⁸

5.3 De voorlichting over seksueel grensoverschrijdend gedrag

Aan de hand van de resultaten uit het Inspectierapport wordt in deze paragraaf beschreven op welke manier scholen voldoen aan hun wettelijke taak om aandacht te besteden aan seksualiteit, waaronder seksuele weerbaarheid en wat scholen hiermee beogen te bereiken.

5.3.1 Hoeveel scholen geven seksuele voorlichting?

Zoals beschreven in §5.1 hebben in totaal 214 directeuren meegedaan aan het onderzoek: 100 van het primair onderwijs, 56 van het primair speciaal onderwijs, 40 van het voortgezet onderwijs en 18 van het middelbaar beroepsonderwijs. Van de directeuren die de vraag hebben beantwoord of zij op hun school aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, geeft een ruime meerderheid aan dat zij dit doen (zie Tabel 5.2). Dit gebeurt het meest binnen het speciaal onderwijs.

Tabel 5.2 Hoeveel directeuren aangeven dat zij op hun school aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, uitgesplitst naar de vier onderwijsniveaus

	po		primair so		vo		mbo	
	%	N	%	N	%	N	%	N
Ja	77	54	91	30	79	30	57	8
Nee	23	16	9	3	21	8	43	6
Totaal	100	70	100	33	100	38	100	14

Bron: Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, pp. 57, 98.

Toch geven (nog) niet alle scholen voorlichting over seksueel grensoverschrijdend gedrag. De tabel laat zien dat 23% van de directeuren van het po, 9% van het primair so en 21% van het vo heeft aangegeven dat zij dit onderwerp niet bespreken. Mogelijk is dit een over- of een onderschatting. Dertig directeuren van het po, zeven van het primair so en twee van het vo hebben deze vraag immers niet beantwoord.

Zie §5.4 voor meer informatie over de achterliggende redenen waarom een deel van de directeuren binnen hun school geen aandacht besteedt aan seksueel grensoverschrijdend gedrag.

²⁷ De jongeren konden meerdere antwoorden geven en hadden de keuze uit de volgende opties: themalessen op school, televisieprogramma, internetsite, sociale media, folder, televisiespot, internetgame. Zie NJR Panel 2013, p. 20.

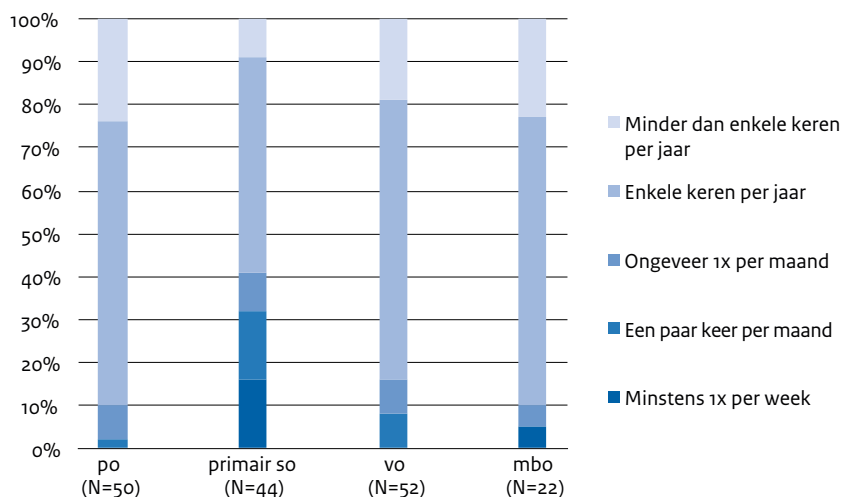
²⁸ De percentages tellen niet op tot 100% aangezien de respondenten meerdere antwoorden konden geven. Een (aanzienlijk) kleiner deel van de kinderen wil geen informatie krijgen over verliefdheid, puberteit en seksualiteit (20%), wil het van vriend(inn)en horen (13%), zien op televisie (13%), opzoeken op internet (13%), wil dat de ouders een boekje of folder geeft (11%) of het horen van hun broer of zus (4%). Zie De Graaf 2016, p. 7.

Zoals in [Hoofdstuk 2](#) is beschreven, gelden de kerndoelen van het onderwijs niet voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs (zie [§2.2](#)). In de praktijk wordt seksueel grensoverschrijdend gedrag voor een groot deel wel in de bovenbouw besproken met leerlingen. Uit het Inspectierapport blijkt namelijk dat 25 van de 38 directeuren (66%) van het voortgezet onderwijs aangeven dat hun school zowel in de onderbouw als in de bovenbouw aandacht besteedt aan seksueel grensoverschrijdend gedrag.²⁹

5.3.2 Hoe vaak geven scholen seksuele voorlichting?

Hoe (vaak) scholen aandacht besteden aan (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag is een voor directeuren moeilijk te beantwoorden vraag. Dit hangt ten dele af van de verschillende groepen en klassen op school en de individuele docenten. Vandaar dat de vragen 'hoe vaak' (deze subparagraaf) en 'hoe' (de volgende subparagraaf) scholen voorlichting geven voornamelijk worden beantwoord op basis van de antwoorden die *docenten* hebben gegeven op de vragenlijst.

Van de in totaal 439 aan het onderzoek deelnemende docenten (zie [§5.1](#)) besteedt ruim een derde (38%; N=168) zelf aandacht aan dit onderwerp tijdens hun les.³⁰ In het volgende figuur is per onderwijsniveau weergegeven hoe vaak deze 168 docenten tijd besteden aan voorlichting over seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Figuur 5.2. Hoe vaak docenten in hun lessen aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag (N= 168)

Bron: Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 57.

De docenten die hebben aangegeven dat zij in hun lessen aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag besteden hier over het algemeen enkele keren per jaar of minder aandacht aan. In

²⁹ Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 58.

³⁰ In het Inspectierapport staat niet vermeld wie deze docenten zijn in termen van de groep die zij lesgeven op het po en so en het vak dat zij geven op het vo en mbo. Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 98.

verhouding tot de andere onderwijsniveaus lijken docenten op het speciaal onderwijs structureler aandacht te besteden aan dit onderwerp. Ongeveer één op de zes docenten (16%) heeft aangegeven dat dit onderwerp minstens één keer per week aan bod komt tijdens hun lessen, en hetzelfde aantal docenten heeft aangegeven dat zij dit onderwerp een paar keer per maand bespreken.

5.3.3 Hoe geven scholen seksuele voorlichting?

Op welke manier de docenten seksueel grensoverschrijdend gedrag bespreken is weergegeven in Tabel 5.3. Dit onderwerp komt, binnen alle onderwijsniveaus, het vaakst aan bod binnen specifieke lessen. Aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag naar aanleiding van incidenten staat op de tweede plek voor docenten van alle vier de onderwijsniveaus. Docenten van het primair speciaal onderwijs besteden het meest aandacht aan seksueel grensoverschrijdend gedrag naar aanleiding van incidenten (59%).

Zelf ontworpen lesmateriaal is een veel gebruikte leerwijze binnen het primair speciaal onderwijs (32%), waarbij het nog maar de vraag is of dit eigen lesmateriaal is onderzocht op effectiviteit (zie Hoofdstuk 3). Wellicht proberen de docenten op het primair speciaal onderwijs met hun eigen lesmateriaal een lacune te vullen aangezien voor deze groep leerlingen nog geen interventies beschikbaar zijn die effectief zijn of die het op basis van de theoretische onderbouwing aannemelijk maken dat zij effectief kunnen zijn (zie §4.2.2).

Tabel 5.3 Wijze waarop docenten aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, uitgesplitst naar de vier onderwijsniveaus

	Docenten po N=50	Docenten primair so N=44	Docenten vo N=52	Docenten mbo N=21 ¹⁹
Specifieke lessen	50%	75%	58%	52%
Naar aanleiding van incidenten	50%	59%	38%	43%
Methode	34%	23%	27%	14%
Inbreng van externe deskundigen	26%	16%	25%	29%
Binnen projecten of thema's	20%	14%	23%	29%
Zelf ontworpen lesmateriaal	8%	32%	15%	19%
Anders...²⁰	10%	14%	13%	14%
Totaal aantal antwoorden	N=99	N=102	N=104	N=42

De percentages tellen op tot boven de 100% omdat de docenten meerdere antwoorden mochten geven.

Bron: Inspectie van het Onderwijs 2016, p. 99.

31 Uit Figuur 5.2 blijkt dat 22 mbo leraren aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, maar één leraar heeft niet de vervolgvraag 'op welke wijze besteedt u hier aandacht aan' ingevuld.

32 Een aantal voorbeelden van de antwoorden die bij 'anders' zijn gegeven zijn als volgt: inspringen op actualiteiten, SchoolTV, klassengesprek en wanneer een leerling dit ter sprake brengt tijdens een les. Schriftelijke informatie Kohnstamm Instituut op 15 november 2016.

De docenten konden aangeven van welke methodes, projecten, lesmateriaal en/of externe deskundigen zij precies gebruik maken. In het Inspectierapport staan alleen interventies vermeld indien deze door meerdere docenten en/of directeuren zijn genoemd.³³ Op verzoek van de Nationaal Rapporteur heeft het Kohnstamm Instituut de niet-gerapporteerde informatie geleverd over alle genoemde methodes, specifieke projecten en thema's, van zowel docenten als directeuren.³⁴ Aan de hand van deze aanvullende informatie blijkt dat het voor de respondenten wellicht niet altijd even duidelijk is geweest wat het onderscheid is tussen alle antwoordopties zoals deze zijn weergegeven in Tabel 5.3. Mogelijk komt het doordat in de vragenlijst geen definities zijn opgenomen over wat men bedoelt met 'specifieke lessen', 'methode', 'projecten' et cetera. Onderstaande alinea's geven weer op basis van welke informatie het lijkt dat het onderscheid tussen de antwoordopties mogelijk onduidelijk is.

Besteden scholen wel aandacht aan (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag?

De antwoorden laten zien dat sommige methoden of projecten waarnaar wordt verwezen geen betrekking hebben op seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zo geven twee docenten en vijf directeuren van het primair onderwijs en twee directeuren van het speciaal onderwijs bijvoorbeeld aan dat zij de 'Kanjertraining' gebruiken. Het doel van deze training is 'het stimuleren van sociaal vaardig gedrag en het voorkomen of verminderen van sociale problemen zoals pesten, conflicten, uitsluiting en sociaal teruggetrokken gedrag'.³⁵ Seksueel grensoverschrijdend gedrag maakt hier geen deel van uit. Dit zet de eerdere bevindingen uit Tabel 5.2, waaruit naar voren kwam dat 77% van de po en 91% van de so directeuren aangaven dat zij aandacht besteden aan (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag, in een ander licht.³⁶

Onderscheid tussen methoden, projecten en thema's

Er zit weinig verschil tussen methoden en projecten of thema's. Zo gaven drie directeuren bijvoorbeeld 'Lentekriebels'³⁷ op als methode en vier directeuren als project/thema (het kan hierbij ook gaan om (deels) dezelfde directeuren). Een ander voorbeeld is dat acht docenten uit het vo aangeven dat zij aan de hand van een methode aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, waarbij de methode 'Biologie' (een vak) blijkt te zijn.

Erkende interventies

Van de in totaal 44 'methodes' die de docenten van alle onderwijstypes hebben genoemd, is twaalf keer verwezen naar een erkende interventie (§3.3.1). Van de in totaal 37 'methodes' die directeuren van alle onderwijstypes hebben benoemd, is acht keer verwezen naar een erkende interventie.³⁸ Kortom, van de in totaal 81 antwoorden waaruit blijkt dat directeuren en docenten gebruik maken van een 'methode', refereren 20 antwoorden aan een interventie die is opgenomen één van de databanken van het Nji, Movisie en CGL. De volgende tabel geeft weer naar welke interventies is verwezen.

33 Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 58.

34 Schriftelijke informatie Kohnstamm Instituut op 15 november 2016.

35 Voor meer informatie zie Nederlands Jeugdinstituut, www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies-Kanjertraining, (geraadpleegd 9 december 2016).

36 Deze percentages zijn gebaseerd op het deel van de directeuren dat heeft aangegeven of zij op hun school wel of geen aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zie §5.3.1.

37 Hoogstwaarschijnlijk wordt met 'Lentekriebels' verwezen naar de Week van de Lentekriebels welke jaarlijks door Rutgers in samenwerking met GGD'en wordt georganiseerd om relationele en seksuele vorming onder de aandacht te brengen binnen het primair onderwijs. Voor meer informatie zie www.weekvandelentekriebels.nl.

38 Schriftelijke informatie Kohnstamm Instituut op 15 november 2016.

Tabel 5.4 Erkende interventies die scholen gebruiken. Zie [Bijlage Tabel B1.1](#) voor de beschrijving van de hier genoemde erkende interventies.

Interventie	Opmerkingen	Genoemd door	Erkenning ³⁹
Lang leve de liefde	Lang leve de liefde voor het voortgezet onderwijs bestaat uit twee delen: één deel voor de onderbouw (effectief ⁴⁰), één deel voor de bovenbouw (goed onderbouwd).	VO: één directeur en twee docenten.	Goed onderbouwd/ Effectief volgens goede aanwijzingen
‘Lentekriebels’	Waarschijnlijk wordt hiermee de Week van de Lentekriebels bedoeld. Binnen deze week wordt het gebruik van het leskatern Relaties & Seksualiteit en/of Kriebels in je buik (doorontwikkeling van Relaties & Seksualiteit) gestimuleerd. ⁴¹ Het is onbekend of de directeuren en docenten één van deze lespakketten gebruiken.	PO: drie directeuren.	Goed onderbouwd ⁴²
Leskatern Relaties en Seksualiteit	-	PO: één directeur ⁴³ en vijf docenten. SO: één directeur en vier docenten.	Goed onderbouwd
Het Vlaggen-systeem	-	PO: één directeur.	Goed onderbouwd
Rots en Water	Deze interventie wordt momenteel beoordeeld op geschiktheid van opname in de databank.	PO: één docent. VO: één directeur.	Loopt nog

Bron: Schriftelijke informatie Kohnstamm Instituut op 15 november 2016.

Het merendeel (75%) van de 81 directeuren en docenten die gebruik maken van een ‘methode’, maakt dus géén gebruik van een erkende interventie, waardoor geen zicht is op de kwaliteit van de onderbouwing en de effectiviteit van de gebruikte interventies. Mogelijk is de toepassing van deze interventies slechts een verspilling van tijd en geld (zie [Hoofdstukken 3 en 4](#)).

5.3.4 Wat willen scholen bereiken?

In de vragenlijst van de Inspectie is gevraagd wat scholen hopen te bereiken wanneer zij aandacht besteden aan (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag en in hoeverre zij kijken of de door henzelf genoemde doelen worden behaald. In deze subparagraaf worden deze resultaten weergegeven.

³⁹ Zie [Tabel 3.1 in §3.2](#) voor de beschrijving van de niveaus van erkenning.

⁴⁰ Er zijn echter (nog) geen significante effecten gevonden waaruit blijkt dat deze interventie seksueel grensoverschrijdend gedrag weet te voorkomen (zie [§4.2.1](#)).

⁴¹ Week van de Lentekriebels, www.weekvandelentekriebels.nl/pers-en-media/lesmethode-kriebels-je-buik (geraadpleegd 30 maart 2017).

⁴² Deze erkenning geldt voor zowel het Leskatern Relaties en Seksualiteit en Kriebels in je Buik ([§4.2](#)).

⁴³ Dit zou mogelijk ook één van dezelfde directeuren kunnen zijn die ‘Lentekriebels’ had opgeschreven.

Directeuren en docenten die aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag willen grotendeels hetzelfde bereiken. De meest genoemde doelen (op basis van een meerkeuzevraag) zijn 'bewustwording', 'bespreekbaar maken', 'voorlichting' en 'het bevorderen van de veiligheid'.⁴⁴ Aan de respondenten is niet gevraagd of zij door aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag dit gedrag beogen te voorkomen. Dit thema past wellicht wel in de meer algemeen geformuleerde antwoordoptie 'het bevorderen van de veiligheid'.

Kijken docenten of de door henzelf gestelde doelen worden behaald?

Indien scholen gebruik zouden maken van een erkende interventie, betekent dit dat zij gebruik maken van een interventie die minimaal goed beschreven is en waarnaar al onderzoek is uitgevoerd om te achterhalen hoe de interventie in de praktijk het beste kan worden toegepast (procesevaluatie).⁴⁵ Indien scholen géén erkende interventie gebruiken (wat in de meeste gevallen zo is), is het dus de vraag of hetgeen ze doen ertoe kan leiden dat seksueel grensoverschrijdend gedrag voorkomt.

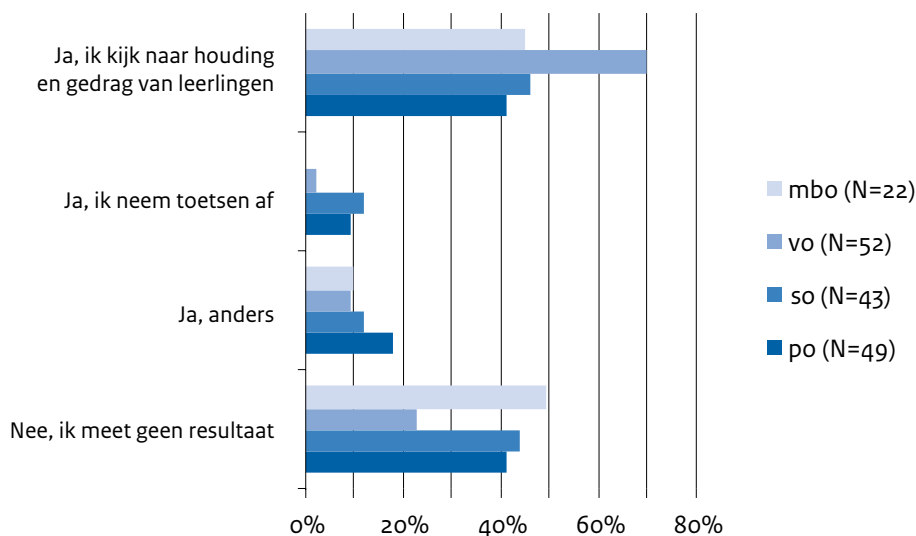
Metten scholen ook of hetgeen zij willen bereiken (hun doelen) ook daadwerkelijk bereikt wordt? De Inspectie heeft in de vragenlijst aan docenten gevraagd in hoeverre zij nagaan wat de resultaten zijn van de aandacht die zij besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Voor de beantwoording van deze vraag hadden zij de keuze uit vier antwoordopties: 1) ik neem toetsen af, 2) ik kijk naar houding en gedrag van leerlingen, 3) ik ga na wat het resultaat is op een andere manier, en 4) ik ga niet na wat het resultaat is wanneer ik aandacht besteed aan seksueel grensoverschrijdend gedrag.⁴⁶ **Figuur 5.3** geeft de verdeling weer van de antwoorden van de 166 docenten die deze vraag hebben ingevuld.

Een groot deel van de docenten, twee op de vijf ($N=66$; 40%), geeft zelf aan dat zij niet kijken naar het resultaat. Docenten weten voor een groot deel dus niet of wat ze doen ook het beoogde resultaat behaalt. Om de kans te vergroten dat de aandacht die zij besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag het gewenste resultaat behaalt, zoals het bevorderen van de veiligheid van leerlingen, zijn deze docenten gebaat bij het gebruik van een erkende interventie waarnaar reeds onderzoek is verricht.

44 De overige doelen waaruit de respondenten konden kiezen waren kennisoverdracht, stimuleren discussie, tegengaan vooroordelen, anders, geen doelen op dit gebied. Directeuren konden ook nog het antwoord geven 'weet ik niet, leraren beslissen dit zelf'. Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, pp. 60, 90, 100.

45 Zie Tabel 3.1 in §3.2 voor de beschrijving van de niveaus van erkenning.

46 Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 61.

Figuur 5.3. De manier waarop docenten nagaan wat de resultaten zijn van hun aandacht voor seksueel grensoverschrijdend gedrag (N= 166)

De docenten mochten meerdere antwoorden geven.

Bron: Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 61.

Binnen het speciaal onderwijs wordt er, vergeleken met de andere onderwijsniveaus, nog het meest gekeken naar het resultaat van de voorlichting over seksueel grensoverschrijdend gedrag (N=33; 77%). Dat deze docenten in verhouding vaker naar het resultaat kijken dan anderen is niet verwonderlijk. Eerder bleek immers al dat scholen die speciaal onderwijs bieden het belangrijker vinden om aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag (§5.2) en hier ook vaker daadwerkelijk aandacht aan besteden (§5.3.1) dan andere scholen. Overigens is het bij de categorie 'Ja, anders' op basis van de ingevulde antwoorden niet altijd duidelijk of docenten ook inderdaad het resultaat van hun aandacht voor seksueel grensoverschrijdend gedrag nagaan. In sommige gevallen is de categorie aangekruist, maar hebben ze niet ingevuld op welke manier ze naar de resultaten kijken. In sommige gevallen hebben docenten antwoorden gegeven die ook passen binnen de categorie 'Ja, ik kijk naar houding en gedrag van leerlingen', en in sommige gevallen hebben docenten antwoorden gegeven die niet vallen onder het meten van het resultaat.⁴⁷

5.4 Scholen die geen voorlichting geven over seksueel grensoverschrijdend gedrag

In §5.3.1 Tabel 5.2 is beschreven dat een ruime meerderheid van de directeurs op hun school aandacht besteedt aan het thema seksueel grensoverschrijdend gedrag. Ondanks wettelijke verplichtingen en het gegeven dat scholen dit thema (erg) belangrijk vinden, geeft 23% van de directeurs van het primair onderwijs, 9% van het primair speciaal onderwijs, 21% van het voortgezet onderwijs en 43% van het

47 Schriftelijke informatie Kohnstamm Instituut op 29 mei 2017.

middelbaar beroepsonderwijs alsnog aan dat zij dit onderwerp niet bespreken.⁴⁸ Mbo-scholen zijn wettelijk ook niet verplicht om het thema seksueel grensoverschrijdend gedrag te bespreken.⁴⁹

Er zijn twee argumenten die meerdere directeuren en docenten in de vragenlijst hebben aangedragen als reden om geen aandacht te besteden aan (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag. Acht po- en twee so-directeuren geven aan dat zij dit onderwerp niet geschikt achten voor hun leerlingen gezien de leeftijd.⁵⁰ Een ander relatief veelgenoemde reden om geen aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, is dat binnen de school weinig expertise is op dit gebied. Deze reden is door vijf po-, twee vo- en twee mbo-directeuren aangedragen.⁵¹

Zijn leerlingen te jong om seksueel grensoverschrijdend gedrag mee te bespreken?

De seksuele ontwikkeling van kinderen begint vanaf de geboorte (zie §1.3.1). De World Health Organization heeft, in samenwerking met de Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung en andere experts een Europese standaard ontwikkeld voor seksuele en relationele vorming (zie ook §1.3.2 en Bijlage B3).⁵² Deze beschrijft dat kinderen al vanaf zeer jonge leeftijd geïnformeerd kunnen worden over prettige en onprettige ervaringen en over seksueel misbruik.⁵³ Het thema 'seksueel grensoverschrijdend gedrag' is, mits aangepast aan het leeftijds- en ontwikkelingsniveau dus geschikt om met basisschoolkinderen te bespreken.

Weinig expertise binnen scholen

Indien directeuren aangeven dat er te weinig expertise is binnen hun school om aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, dan kan dit inhouden dat hun docenten (nog) niet beschikken over de benodigde competenties en deskundigheid die zijn beschreven in Hoofdstuk 4 (§4.3.2). Directeuren zouden er voor kunnen kiezen om (een deel van) hun docenten hierin bij te scholen, of om een externe organisatie in te schakelen.

Aandacht voor seksueel grensoverschrijdend gedrag op mbo-scholen

Aangezien mbo-scholen niet wettelijk verplicht zijn om het thema seksueel grensoverschrijdend gedrag te bespreken is het niet verwonderlijk dat bijna de helft van de scholen geen aandacht besteedt aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zoals in §5.1 is beschreven, zou het vanuit maatschappelijk oogpunt toch gewenst zijn dat mbo-scholen een rol spelen in het voorkomen van seksueel geweld. Het merendeel van de studenten is immers nog minderjarig of jongvolwassen⁵⁴; zij lopen een verhoogd risico om seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld mee te maken.⁵⁵

48 Deze percentages zijn gebaseerd op het deel van de directeuren dat heeft aangegeven of zij op hun school wel of geen aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zie §5.3.1.

49 Ook vanuit internationaal oogpunt is het mbo niet verplicht om aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Artikel 6 uit het Verdrag van de Raad van Europa inzake de bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik stelt immers dat 'Elke Partij de wetgevende of andere maatregelen neemt die nodig zijn om te waarborgen dat kinderen, tijdens het basis- en voortgezet onderwijs, informatie krijgen over de gevaren van seksuele uitbuiting en seksueel misbruik, alsmede over de middelen om zichzelf te beschermen, aangepast aan hun ontwikkelingsniveau [...].'

50 Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 100.

51 Kuiper, Van der Veen & Ledoux 2016, p. 100.

52 RutgersWPF 2013.

53 RutgersWPF 2013, pp. 16-19.

54 MBO Raad, www.mboraad.nl/het-mbo/feiten-en-cijfers/studenten (geraadpleegd 16 november 2016).

55 De Haas 2012, p. 141; Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, pp. 41, 42.

5.5 Conclusie

Uit dit hoofdstuk blijkt dat directeuren en docenten het belangrijk vinden om aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, onder meer om de veiligheid van hun leerlingen te bevorderen. Ook leerlingen lijken het van belang te vinden om informatie over deze onderwerpen op school te ontvangen en deze onderwerpen te bespreken. Het is dus niet uitsluitend een ‘topdown process’, waarbij scholen van bovenaf worden verplicht om aandacht te besteden aan seksualiteit, seksuele weerbaarheid, seksueel grensoverschrijdend gedrag, seksuele uitbuiting en/of seksueel misbruik.⁵⁶ Tegelijk laat dit hoofdstuk zien op welke punten in de praktijk verbetermogelijkheden zijn.

Kerdoelen seksualiteit en seksuele diversiteit

Bijna een kwart (23%) van de directeuren van het primair onderwijs, bijna één op de tien (9%) van het primair speciaal onderwijs en één op de vijf (21%) van het voortgezet onderwijs geven aan dat zij – ondanks hun wettelijke taak – geen aandacht besteden aan (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag.⁵⁷

De kerndoelen zijn niet van toepassing op de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Desondanks besteedt twee derde (66%) van de directeuren van het voortgezet onderwijs ook in de bovenbouw aandacht aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Voor het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) geldt ook geen verplichting om aandacht te besteden aan (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag. Ruim twee op de vijf (43%) directeuren van het mbo geven aan dat zij hier ook geen aandacht aan besteden binnen het onderwijs. Zestien- en zeventienjarigen lopen echter, vergeleken met jongere kinderen, het grootste risico op het meemaken van seksueel geweld. Dit hoge risico blijft aanwezig tijdens de jongvolwassenheid. Juist voor deze jongeren is het - vanuit sociaal maatschappelijk oogpunt - belangrijk om voorzieningen te treffen om seksueel grensoverschrijdend gedrag te voorkomen.

Erkende interventies

Gebruik van erkende interventies maakt het aannemelijker dat gestelde doelen, zoals het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en/of het bevorderen van de veiligheid van leerlingen, behaald kunnen worden. Slechts een klein deel van de scholen werkt met een erkende interventie. Daarnaast kijkt twee op de vijf docenten niet of hun aandacht voor (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag ook resultaat heeft. De noodzaak om als docent zelf te monitoren wat het resultaat is, is minder groot indien (vaker) gebruikt wordt gemaakt van erkende interventies.

Primair speciaal onderwijs

Kinderen met een (verstandelijke en/of lichamelijke) beperking hebben een grotere kans om slachtoffer te worden van seksueel geweld dan kinderen zonder een beperking. Juist voor deze kinderen zijn effectieve lessen seksuele en relationele vorming waar het voorkomen van seksueel geweld deel van uitmaakt van belang. Directeuren en docenten van het primair speciaal onderwijs vinden het in vergelij-

⁵⁶ In het Verdrag van Lanzarote, het Besluit tot wijziging van ‘het Besluit vernieuwde kerndoelen WPO, het Besluit kerndoelen onderbouw VO en het Besluit kerndoelen WEC’, de Nota van Toelichting op de vernieuwde kerndoelen en in het Inspectierapport worden verschillende termen gebruikt.

⁵⁷ Deze percentages zijn gebaseerd op het deel van de directeuren dat heeft aangegeven of zij op hun school wel of geen aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zie §5.3.1.

king met directeuren en docenten van de andere onderwijsniveaus het belangrijkst om aandacht te besteden aan (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven is voor deze kwetsbare doelgroep echter geen erkende interventie beschikbaar (§4.2.2). Wellicht gebruikt daarom bijna een derde (32%) van de docenten van het primair speciaal onderwijs zelf ontworpen lesmateriaal om (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag bespreekbaar te maken. Hierbij is het nog maar de vraag of dit eigen lesmateriaal is onderzocht op effectiviteit. In elk geval geeft bijna een kwart (23%) van de docenten van het primair speciaal onderwijs aan dat zij niet nagaan wat het resultaat is van de aandacht die zij aan seksueel grensoverschrijdend gedrag besteden.

6 Conclusie en aanbevelingen

6.1 Inleiding

Eén op de drie meisjes en één op de vijf jongens maakt in Nederland voor hun achttiende levensjaar een vorm van seksueel geweld mee. De gevolgen die slachtoffers hiervan kunnen ondervinden, kunnen tot ver in de volwassenheid doorwerken. Niet alleen veroorzaakt seksueel geweld schade bij slachtoffers en hun naasten, het kost de maatschappij ook veel geld. Het voorkomen van zowel dader- als slachtoffer-schap is dan ook belangrijk. Een veel toegepaste maatregel ter voorkoming van seksueel geweld tegen kinderen is seksuele en relationele vorming op school. Het onderwijs kan hierbij gebruik maken van diverse lespakketten, ook wel interventies genoemd. Uit internationaal onderzoek blijkt dat er bewijs is dat interventies op scholen kunnen bijdragen aan het vergroten van vaardigheden in beschermend gedrag (weerbaarheid) en aan het vergroten van de kennis over het voorkomen van seksueel misbruik.

Dit rapport draait om interventies die seksueel geweld tegen kinderen moeten voorkomen. Hierbij staat de term ‘effectief’ centraal. Om over het effect van een maatregel uitspraken te kunnen doen is onderzoek nodig. Een interventie waarvan uit onderzoek blijkt dat deze het gewenste effect heeft, is effectief. Met het gebruik van effectieve interventies kunnen nieuwe slachtoffers en daders daadwerkelijk voorkomen worden. Een interventie waarvan uit onderzoek blijkt dat deze het gewenste effect niet heeft, hoeft niet meer toegepast te worden.

In dit onderzoek is gekeken hoe het onderwijs invulling geeft aan het voorkomen van nieuwe slachtoffers en daders van seksueel geweld, of dit effectief is en waar ruimte ligt voor verbetering. In §6.2 staan de belangrijkste bevindingen uit dit rapport. Hierbij wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvragen die in §1.5 zijn geformuleerd. Uit de bevindingen volgen vier aanbevelingen die in §6.3 staan.

6.2 De conclusie

Preventieve maatregelen kunnen eraan bijdragen dat seksueel geweld tegen kinderen en de daarmee gepaard gaande fysieke, psychische, seksuele en financiële gevolgen – voor slachtoffers, daders en voor hun omgeving – voorkomen kunnen worden. Dat scholen hieraan een belangrijke bijdrage kunnen leveren, is aan bod gekomen in [Hoofdstuk 1](#). Binnen seksuele en relationele vorming op school hoort aandacht te zijn voor het voorkomen van seksueel geweld om de seksuele ontwikkeling en seksuele integriteit van kinderen te beschermen. Vaak wordt gedacht dat seksuele en relationele vorming pas bij adolescenten of volwassenen wenselijk is, omdat seksualiteit pas op latere leeftijd wordt ontwikkeld. Die gedachte klopt niet. De seksuele ontwikkeling van mensen begint al vanaf de geboorte. Scholen

kunnen dus al vanaf groep 1 beginnen met het geven van seksuele en relationele vorming. Welke competenties (kennis, vaardigheden en attitudes) scholen hun leerlingen kunnen aanleren om zichzelf op een positieve manier seksueel te kunnen ontwikkelen, is beschreven in [Bijlage B3](#).

Waarom zijn scholen en de overheid wettelijk verplicht?

In [Hoofdstuk 2](#) is vastgesteld dat scholen binnen het primair onderwijs, het speciaal onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs wettelijk verplicht zijn in hun onderwijsprogramma aandacht te besteden aan seksualiteit en seksuele diversiteit. Dit zijn zij op grond van de kerndoelen van het onderwijs, waar deze onderwerpen sinds 2012 deel van uitmaken. De minister en staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) beogen hiermee de seksuele weerbaarheid van jongeren te versterken. Scholen zijn vrij in de wijze waarop zij invulling geven aan de kerndoelen en dus ook in de wijze waarop zij aandacht besteden aan seksualiteit en seksuele diversiteit (§2.2).

De kerndoelen gelden alleen voor het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. De plicht voor scholen om aandacht te besteden aan seksualiteit om de seksuele weerbaarheid van leerlingen te versterken geldt hierdoor alleen voor leerlingen tot veertien á vijftien jaar. De kerndoelen zien dus niet op zestien- en zeventienjarigen, jongeren die veelal in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs zitten of starten met een opleiding op het middelbaar beroepsonderwijs. Juist jongeren van deze leeftijd lopen een groter risico op seksueel geweld dan jongere kinderen (zowel wat betreft slachtoffer- als daderschap) en zouden extra gebaat zijn bij effectieve voorlichting over het voorkomen van seksueel geweld (§5.1).

Naast de wettelijke verplichting voor scholen volgt uit [Hoofdstuk 2](#) dat de overheid op grond van Europese regelgeving en internationale verdragen verplicht is om wettelijke of andere maatregelen te nemen gericht op het geven van voorlichting ter voorkoming van seksueel geweld. Het Verdrag van Lanzarote, een verdrag ter bescherming van kinderen tegen seksueel misbruik, noemt daarbij expliciet het geven van informatie aan kinderen tijdens het basis- en het voortgezet onderwijs over de gevaren van seksuele uitbuiting en seksueel misbruik (§2.3.2). Doordat seksualiteit en seksuele diversiteit onderdeel uitmaken van de kerndoelen lijkt de overheid te voldoen aan deze verplichting. Momenteel wordt het onderwijscurriculum en dus ook de kerndoelen herzien op advies van Platform Onderwijs2032. Dit platform heeft in opdracht van de staatssecretaris van OCW bekeken wat leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs nodig hebben om volwaardig in de toekomstige samenleving te kunnen participeren. De Tweede Kamer heeft ingestemd met een curriculumherziening en een voorstel daartoe wordt in mei 2018 verwacht (§2.2.4). Bij deze curriculumherziening is het noodzakelijk dat blijvend aandacht bestaat voor de thema's seksualiteit en seksuele weerbaarheid en dus voor de voorlichtingsverplichting voortvloeiend uit het Verdrag van Lanzarote.

Wat willen scholen?

Scholen hebben de plicht om aandacht te besteden aan seksualiteit en het versterken van de seksuele weerbaarheid. Daarnaast geven directeuren en docenten van het primair en voortgezet onderwijs, primair speciaal onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs zelf ook aan het belangrijk te vinden om op school aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag (§5.2). Dit blijkt uit een recent onderzoek dat de Inspectie van het Onderwijs (hierna: de Inspectie) in opdracht van de minister van OCW heeft uitgevoerd naar de wijze waarop scholen de kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit implementeren (§5.1).

Wat doen scholen in de praktijk?

De kerndoelen schrijven alleen voor dat scholen aandacht moeten besteden aan seksualiteit en seksuele diversiteit, niet hoe ze dat moeten doen. Het onderzoek van de Inspectie biedt meer zicht op de manier waarop scholen invulling geven aan de kerndoelen.

De Inspectie heeft een steekproef getrokken onder scholen in het primair onderwijs (po), primair speciaal onderwijs (so), de onderbouw van het voortgezet onderwijs (vo) en het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). In totaal hebben 214 directeuren en 439 docenten een vragenlijst ingevuld waarin zij aangeven in welke mate zij aandacht besteden aan 'seksueel grensoverschrijdend gedrag' (§5.1). Uit de vragenlijst komt naar voren dat 77% van de directeuren van het po, 91% van het so, 79% van de onderbouw van het vo en 57% van het mbo aangeeft dat zij aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag (§5.3.1).¹ Het is opmerkelijk dat bijna één op de vier (23%) directeuren van het primair onderwijs, bijna één op de tien (9%) van het primair speciaal onderwijs en één op de vijf (21%) van het voortgezet onderwijs aangeeft géén aandacht te besteden aan (het voorkomen van) seksueel grensoverschrijdend gedrag. Hiertoe zijn zij immers wel verplicht.

Voor het mbo geldt geen verplichting om aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. In die zin is het niet verwonderlijk dat ruim twee op de vijf (43%) directeuren van het mbo aangeven dat zij dit ook niet doen. Gezien de grote groep minderjarigen die jaarlijks het mbo instromen en het feit dat zestien- en zeventienjarigen vaker dan jongere kinderen seksueel geweld meemaken of plegen, is het wenselijk dat binnen het mbo (meer) aandacht wordt besteed aan het beschermen van de seksuele integriteit van hun leerlingen (§5.1).

Het onderwerp seksueel grensoverschrijdend gedrag komt binnen alle onderwijsniveaus het vaakst aan bod binnen specifieke lessen. Daarnaast behandelen docenten van alle vier de onderwijsniveaus dit thema vaak naar aanleiding van incidenten. Bijna één derde (32%) van de docenten van het primair speciaal onderwijs geeft aan dat zij gebruik maken van zelf ontworpen lesmateriaal (§5.3.3). De docenten die hebben aangegeven dat zij in hun lessen aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag doen dit over het algemeen enkele keren per jaar of minder. In verhouding tot de andere onderwijsniveaus lijken docenten op het primair speciaal onderwijs structureel aandacht te hebben voor dit onderwerp. Ongeveer één op de zes docenten (16%) geeft aan dat dit onderwerp minstens één keer per week aan bod komt tijdens hun lessen, en hetzelfde aantal docenten stelt dit onderwerp een paar keer per maand te bespreken (§5.3.2).

Weten we of scholen bijdragen aan het effectief voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen?

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk is benoemd, staat de term 'effectief' centraal in dit onderzoek (zie ook §1.4). Gebruiken scholen interventies waarvan uit onderzoek is gebleken dat deze het gewenste effect bereiken? Om hier een antwoord op te kunnen geven is een korte toelichting over de beoordeling van interventies nodig.

¹ Deze percentages zijn gebaseerd op het deel van de directeuren dat heeft aangegeven of zij op hun school wel of geen aandacht besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zie §5.3.1.

In Nederland kunnen eigenaren van interventies hun interventie indienen voor erkenning binnen het Erkenningstraject Interventies (hierna: erkenningstraject), waarin zeven kennisinstituten² samenwerken. Een erkenning kan gezien worden als een keurmerk van de kwaliteit en effectiviteit van interventies. Om voor erkenning in aanmerking te komen moeten interventie-eigenaren minimaal hun interventie helder hebben beschreven, zodat duidelijk is voor wie de interventie bedoeld is, wat de doelen zijn en wat er nodig is om de interventie uit te kunnen voeren. Indien beschikbaar leveren interventie-eigenaren ook de theoretische onderbouwing aan en de beschrijving en resultaten van uitgevoerd effectonderzoek. Onafhankelijke vertegenwoordigers uit praktijk, beleid en wetenschap die deel uitmaken van een Erkenningscommissie Interventies (hierna: erkenningscommissie) beoordelen op basis van diverse criteria voor kwaliteitsbeoordeling of de interventie goed beschreven, uitvoerbaar, theoretisch onderbouwd en/of effectief is. Bij goed resultaat erkent de erkenningscommissie de interventie als 'goed onderbouwd' of 'effectief'³ en wordt de interventiebeschrijving met de bijbehorende erkenning in een databank opgenomen. De binnen het erkenningstraject beoordeelde interventies over de thema's seksuele en relationele vorming en seksueel geweld worden hoofdzakelijk in de databanken van het Nederlands Jeugdinstituut, Movisie en Centrum Gezond Leven (onderdeel van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, RIVM) geplaatst (§3.2). Aan de hand van een eigen inventarisatie van de erkende interventies die zijn opgenomen in deze databanken blijkt dat van geen van deze interventies daadwerkelijk is aangetoond dat zij seksueel geweld tegen kinderen voorkomen (§4.2).

Terugkomend op de vraag 'gebruiken scholen interventies waarvan uit onderzoek is gebleken dat deze het gewenste effect bereiken?' is het antwoord dan ook nee. Voor het Nederlandse onderwijssysteem is tot op heden geen interventie beschikbaar die bewezen effectief is in het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen. Dit houdt in dat scholen nog geen interventies *kunnen* gebruiken waarvan uit onderzoek is gebleken dat deze het gewenste effect bereiken.

Wat kunnen scholen dan wel doen?

Onderzoek naar de effectiviteit van een interventie vergt een forse investering in tijd en geld van de ontwikkelaars. Het is daarom niet verwonderlijk dat veel interventies niet zijn onderzocht op effectiviteit (§4.2). Toch moeten deze investeringen wel gedaan worden: als niet bekend is of een interventie daadwerkelijk het beoogde doel bereikt kan het toepassen ervan nutteloos zijn. Maar 'baat het niet dan schaadt het niet' gaat ook niet op: ten eerste kost het toepassen van interventies tijd en geld, die verspild zijn als de interventie haar doel niet bereikt (§1.4). Maar belangrijker nog: interventies kunnen ook contraproductieve effecten hebben en dus schadelijk zijn (§3.3.3). Het maakt dan ook wel degelijk uit welke interventies scholen toepassen. Hoe kunnen scholen dan hun weg vinden in het aanbod zodat ze weten welke ze wel, of beter niet kunnen gebruiken? In een tijd waarin docenten onder hoge werkdruk moeten presteren, zouden middelen op een efficiënte manier ingezet moeten worden.

Bij gebrek aan effectieve interventies is het beste alternatief om gebruik te maken van interventies waarvan het op basis van hun theoretische onderbouwing aannemelijk is dat zij zouden *kunnen* werken. De

2 Dit zijn het Nederlands Jeugdinstituut, RIVM Centrum Gezond Leven, Nederlands Centrum Jeugdgezondheid, Movisie (kennis en aanpak van sociale vraagstukken), Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen, Trimbos-instituut (geestelijke gezondheidszorg) en Vilans (gehandicapten- en ouderenzorg).

3 De erkenning 'effectief' bestaat niet als zodanig, maar valt uiteen in de erkenningen 'eerste aanwijzingen voor effectiviteit', 'goede aanwijzingen voor effectiviteit' en 'sterke aanwijzingen voor effectiviteit' (zie Tabel 3.1).

erkenningscommissie heeft aan vijftien interventies de erkenning ‘goed onderbouwd’ gegeven.⁴ Uiteraard is het essentieel dat deze interventies verder doorontwikkeld worden en worden onderzocht op effectiviteit. Daarbij zou ook aandacht moeten zijn voor de volgende onderwerpen, die op dit moment in veel interventies nog niet voldoende aan bod komen: het voorkomen van daderschap, het voorkomen van online seksueel geweld en het voorkomen van seksueel geweld tegen kinderen in huiselijke kring en binnen andere afhankelijkheidsrelaties.

De erkende goed onderbouwde interventies richten zich zowel op jonge als op oudere kinderen en op jongeren die onderwijs krijgen op zowel lage (voortgezet speciaal onderwijs, praktijkonderwijs, middelbaar beroepsonderwijs) als hogere schoolniveaus (havo, vwo) (§4.2). Geen van de goed onderbouwde interventies is echter specifiek bestemd voor het primair speciaal onderwijs voor kinderen jonger dan twaalf jaar. Kinderen met een (verstandelijke en/of lichamelijke) beperking hebben een grotere kans om slachtoffer te worden van seksueel geweld dan kinderen zonder een beperking. Juist voor deze kinderen zijn effectieve lessen seksuele en relationele vorming waar het voorkomen van seksueel geweld deel van uitmaakt dus van belang (§4.2.2). De resultaten van het Inspectierapport laten zien dat hier in de praktijk ook behoefte aan is. Directeuren en docenten van het primair speciaal onderwijs hebben in de vragenlijst aangegeven dat zij a) het heel belangrijk vinden om aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, b) hier van alle vier de onderzochte onderwijsniveaus ook het meest en vaakst aandacht aan besteden en c) het vaakst zelf ontworpen lesmateriaal gebruiken (Hoofdstuk 5). Gezien de benodigde inspanning om een interventie op effectiviteit te onderzoeken, is het niet aannemelijk dat dit eigen lesmateriaal bewezen effectief is.

Maken scholen ook gebruik van theoretisch goed onderbouwde interventies?

In de vragenlijst heeft de Inspectie gevraagd van welke methodes, projecten, lesmateriaal en/of externe deskundigen scholen precies gebruik maken. Uit de antwoorden blijkt dat de 439 docenten die hebben meegewerkt aan het onderzoek in totaal 44 keer hebben vermeld dat zij gebruik maken van een interventie en dat de 214 directeuren in totaal 37 interventies hebben genoemd. Van de in totaal 81 antwoorden waaruit blijkt dat directeuren en docenten gebruik maken van een interventie, refereren 18 antwoorden aan één van de erkende interventies die zijn opgenomen in één van de databanken van de Erkeningscommissie Interventies (§5.3.3). Vergelijken met het aantal directeuren (N: 122)⁵ en aantal docenten (N: 168)⁶ dat aangeeft aandacht te besteden aan seksueel grensoverschrijdend gedrag (§5.3.1 en §5.3.2) vallen deze 18 referenties aan een erkende interventie in het niet.

Het succes van een interventie hangt echter niet uitsluitend af van de gebruikte methode. Even belangrijk is de bekwaamheid en deskundigheid van degene die de interventie in de praktijk gebruikt. Niet elke docent is in staat om (het voorkomen van) seksueel geweld bespreekbaar te maken. Scholen kunnen er ook voor kiezen om externe deskundigen in te schakelen (§4.3.2).

4 Naast deze vijftien interventies is nog één interventie (Lang leve de liefde- onderbouw) beoordeeld als ‘effectief volgens goede aanwijzingen’. Onderzoek naar het effect van deze interventie heeft positieve significante effecten aangetoond over veilig vrijen (pil- en condoomgebruik, SOA risicoperceptie en kennis over de seksuele gezondheid), maar geen effecten aangetoond in het voorkomen van seksueel geweld (§4.2).

5 54 po, 30 so, 30 vo en 8 mbo.

6 50 po, 44 so, 52 vo en 22 mbo.

Wat betekent het gebruik van niet beoordeelde interventies?

Als de meeste scholen geen gebruik maken van erkende interventies, maken zij dan wel optimaal gebruik van de middelen die zij tot hun beschikking hebben? Gebruik van interventies die (nog) niet beoordeeld zijn door de erkenningscommissie, is mogelijk verspilde moeite omdat niet duidelijk is of deze ook daadwerkelijk bijdragen aan het behalen van de gestelde doelen, of zelfs contraproductief kunnen zijn.

Kunnen scholen makkelijk informatie vinden over verschillen tussen niet beoordeelde en erkende interventies?

Uit eigen onderzoek naar interventies die opgenomen zijn in de databanken van het Nederlands Jeugdinstituut, Movisie en Centrum Gezond Leven, de Toolkit School en Seksualiteit en op de website www.seksuelevorming.nl komt naar voren dat het aanbod van niet beoordeelde interventies die seksueel geweld tegen kinderen moeten voorkomen (N: 25) groter is dan het aanbod van erkende interventies (N: 18) (§4.2.1).⁷ In *Bijlage B1* staat het overzicht van deze interventies. In dit onderzoek noch in het onderzoek van de Inspectie is bekeken in hoeverre scholen bekend zijn met het erkenningstraject en de plaatsing van erkende interventies in de databanken.

In de drie databanken staat over het algemeen helder beschreven welke interventies erkend zijn, welke niet en wat dit betekent. Andere bronnen die een overzicht bieden van interventies die seksueel geweld tegen kinderen moeten voorkomen geven niet, of niet duidelijk weer wat bekend is over de kwaliteit van de onderbouwing en effectiviteit van de interventies. De Toolkit School en Seksualiteit is een product van Stichting School en Veiligheid die subsidie ontvangt van het ministerie van OCW. Het overzicht van interventies dat zij bieden aan scholen bevat echter geen erkende interventies en ook geen informatie over de erkenningen die binnen het erkenningstraject gegeven kunnen worden. Ander materiaal dat in opdracht van OCW is uitgegeven, zoals het leerplanvoorstel met voorbeeldlesmateriaal van SLO, het Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling, bevat ook geen informatie over de verschillen tussen erkende en niet beoordeelde interventies. Op de website www.seksuelevorming.nl (van Rutgers en SOA Aids Nederland) staat wel aangegeven welke interventies erkend zijn, alleen staat hierbij geen uitleg over de verschillende niveaus van erkenning (§3.3).

Naast de erkende en niet beoordeelde interventies kan de erkenningscommissie een ingediende interventie ook expliciet niet-erkennen als deze niet voldoet aan de beoordelingscriteria (§3.2). Van de interventies die seksueel geweld tegen kinderen beogen te voorkomen is één interventie, het Marietje Kessels Project, expliciet niet-erkend omdat 'de problemen waar het project zich op richt te breed en te ernstig zijn voor de gekozen aanpak. Er wordt bovendien onvoldoende onderbouwd dat de doelen behaald kunnen worden met de aanpak. Ook is er een risico op een potentieel schadelijk bijeffect van de interventie voor leerlingen die op het moment van deelname al slachtoffer zijn van machtsmisbruik' (§4.2.1). Niet-erkenning biedt waardevolle informatie voor scholen. Niet-erkende interventies staan echter alleen vermeld in de databank van het Nederlands Jeugdinstituut en niet bij de overige bronnen die een overzicht bieden van interventies.

Als de informatievoorziening over interventies die seksueel geweld tegen kinderen moet voorkomen niet uniform is en niet altijd zicht biedt op de (betekenis van de) erkenning die de erkenningscommissie heeft

7 In totaal zijn 45 interventies geïdentificeerd. Vijftien interventies zijn 'goed onderbouwd', één interventie is 'effectief volgens goede aanwijzingen' (zie voetnoot 3) en twee interventies hebben de erkenning 'goed beschreven', het laagste niveau van erkenning. Daarnaast is één interventie expliciet niet-erkend, loopt de beoordeling bij één interventie nog en zijn er 25 (nog) niet beoordeeld.

gegeven, dan rijst de vraag of men van scholen mag verwachten dat zij bekend zijn met het onderscheid in kwaliteit en effectiviteit van interventies. Als scholen hiermee niet bekend zijn, dan kan men ook niet verwachten dat scholen gebruik maken van erkende interventies. Scholen staan onder hoge druk. Hulp en ondersteuning om hun middelen op een efficiënte manier in te kunnen zetten is dan ook nodig.

6.3 Wat is er nodig om seksueel geweld effectief te voorkomen?

Op basis van het voorgaande komt de Nationaal Rapporteur tot de volgende vier aanbevelingen. De eerste en derde aanbeveling zijn gericht aan de overheid: hiermee kan de overheid scholen beter toerusten om effectieve seksuele en relationele vorming te geven waarmee seksueel geweld tegen kinderen kan worden voorkomen. De tweede aanbeveling is gericht aan het primair, voortgezet en speciaal onderwijs. De vierde aanbeveling is gericht aan de overheid om er zorg voor te dragen dat binnen het onderwijs de seksuele bescherming van minderjarigen niet ophoudt bij veertien á vijftien jaar.

AANBEVELING 1 *Investeer in effectieve interventies die seksueel geweld voorkomen*

De Nationaal Rapporteur beveelt de minister en staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) aan er zorg voor te dragen dat voor elk onderwijsniveau bewezen effectieve interventies beschikbaar zijn om zowel slachtoffer- als daderschap van seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen. Deze interventies moeten alle vormen van seksueel geweld omvatten, waaronder het voorkomen van online seksueel geweld, het voorkomen van seksueel geweld tussen leeftijdsgenoten en binnen afhankelijkheidsrelaties.

Om tot effectieve interventies te komen kunnen OCW en VWS samenwerken met ontwikkelaars van interventies, kennisinstituten en het onderwijsveld.

AANBEVELING 2 *Kies voor effectieve interventies die seksueel geweld tegen kinderen voorkomen*

- a. De Nationaal Rapporteur beveelt alle scholen in het primair, speciaal, en voortgezet onderwijs aan om bij het vervullen van hun wettelijke plicht 'kinderen respectvol om te leren gaan met seksualiteit en seksuele diversiteit' bij voorkeur te kiezen voor een effectieve interventie en zich hiervoor te verdiepen in de beschikbare informatie over de kwaliteit en effectiviteit van interventies.
- b. Zolang er nog geen bewezen effectieve interventies beschikbaar zijn beveelt de Nationaal Rapporteur alle scholen in het primair, speciaal, en voortgezet onderwijs aan bij voorkeur te kiezen voor een theoretisch goed onderbouwde interventie.

AANBEVELING 3 *Zorg dat informatie over de kwaliteit en effectiviteit van interventies uniform is*

De Nationaal Rapporteur beveelt de minister en staatssecretaris van OCW aan de informatievoorziening voor scholen over (effectieve) interventies die seksueel geweld beogen te voorkomen te uniformeren. Hierbij moet helder zijn welke interventies erkend zijn, niet-erkend en niet beoordeeld zijn. Hiermee worden scholen beter in staat gesteld om interventies van elkaar te onderscheiden op basis van de kwaliteit en de effectiviteit. Hierdoor kunnen scholen makkelijker gebruik maken van erkende interventies.

Om de informatie te uniformeren en makkelijk vindbaar te maken voor scholen, kunnen de minister en staatssecretaris de samenwerking zoeken met de kennisinstituten die zijn aangesloten

bij het Erkenningstraject Interventies, Stichting School en Veiligheid, Rutgers, SOA Aids Nederland en het onderwijsveld.

AANBEVELING 4 *Tref maatregelen om ook zestien- en zeventienjarigen te beschermen tegen (het plegen van) seksueel geweld*

De Nationaal Rapporteur beveelt de minister en staatssecretaris van OCW aan te voorzien in maatregelen die scholen stimuleren om ook leerlingen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en studenten op het middelbaar beroepsonderwijs te voorzien van effectieve voorlichting over (het voorkomen van) seksueel geweld.

Gezien het ontbreken van bewezen effectieve interventies in Nederland en gezien de invulling die scholen momenteel geven aan de kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit, is het helder dat effectieve preventie van seksueel geweld tegen kinderen door seksuele en relationele vorming in het onderwijs nog veel aandacht nodig heeft. Opvolging van bovenstaande aanbevelingen draagt bij aan het beter beschermen van de seksuele integriteit van kinderen en jongeren. Zo kunnen nieuwe daders en slachtoffers van seksueel geweld voorkomen worden.

Literatuurlijst

Algemene Onderwijsbond (2017). *Tijdsbesteding leraren po en vo*. Utrecht: AOb.

Ausema, A. & Janssens, K. (2015). *Je lijf, je lief! Lesprogramma voor het praktijkonderwijs over grenzen in relaties en seks. Interventiebeschrijving*. Amsterdam: GGD Amsterdam.

Berrick, J.D. & Barth, R.P. (1992). Child sexual abuse prevention. Research review and recommendations. *Social Work Research & Abstracts*, 28(4), 6-15.

Bonjour, M. & Van Straaten, L. (2013). *Les(s) & More. Werkblad beschrijving interventie*. Arnhem: Veiligheids- en Gezondheidsregio Gelderland-Midden.

Brinkman, S.A., Johnson, S.E., Codde, J.P., Hart, M.B., Straton, J.A., Mittinty, M.N. & Silburn, S.R. (2016). Efficacy of infant simulator programmes to prevent teenage pregnancy: a school-based cluster randomised controlled trial in Western Australia. *The Lancet*, 388, 2264-2271.

Bron, J., Loenen, S., Haverkamp, M. & Van Vliet, E. (2015). *Seksualiteit en seksuele diversiteit in de kerndoelen. Een leerplanvoorstel en voorbeeldsmateriaal*. Enschede: SLO.

Bruinsma, W. & Konijn, C. (2008). Inzicht in effectiviteit verbetert de jeugdzorg. Antwoord op veelgestelde vragen over effectiviteit. *JeugdenCo*, 3, 17-23.

Carreiro, A. V., Micelli, L. P., Sousa, M. H., Bahamondes, L. & Fernandes, A. (2016). Sexual dysfunction risk and quality of life among women with a history of sexual abuse. *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 134, 260-263.

Classen, C.C., Gronskey, P. & Aggarwal, R. (2005). Sexual revictimization. A review of the empirical literature. *Trauma, Violence & Abuse*, 6(2), 103-129.

CNV Onderwijs (2013). *Onderzoek naar werkdruk en taken*. Utrecht: CNV Onderwijs.

Collin-Vézina, D., Daigneault, I. & Hébert, M. (2013). Lessons learned from child sexual abuse research: prevalence, outcomes, and preventive strategies. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 7, 1-9.

- Currie, J. & Spatz Widom, C. (2010). Long-term consequences of child abuse and neglect on adult economic well-being. *Child Maltreatment*, 15(2), 111-120.
- Davis, M.K. & Gidycz, C.A. (2010). Child sexual abuse prevention programs: A meta-analysis. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29(2), 257-265.
- De Graaf, H., Beyers, W., van Acker, J. (2012a). De seksuele carrière van Nederlandse en Vlaamse jongeren. *Kind en Adolescent*, 33, 179-187.
- De Graaf, H., Kruijer, H., Van Acker, J. & Meijer, S. (2012b). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Utrecht: Rutgers WPF, Soa Aids Nederland.
- De Graaf, H. (2016). *Hoe denken kinderen van 9 tot en met 12 jaar over seks? Samenvatting van een onderzoek onder kinderen en hun ouders*. Utrecht: Rutgers & NOS Jeugdjournaal.
- DeGue, S., Valle, L.A., Holt, M.K., Massetti, G.M., Matjasko, J.L. & Tharp, A.T. (2014). A systematic review of primary prevention strategies for sexual violence perpetration. *Aggression and Violent Behavior*, 18, 346-362.
- De Haas, S. (2012). Seksueel grensoverschrijdend gedrag onder jongeren en volwassenen in Nederland. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 36, 136-145.
- De Lijster, G., Janssens, K. & De Ridder, J. (2013). *Benzie's & batchies. Ik hou van mij. Werkblad beschrijving interventie*. Haarlem: Stichting Kikid.
- De Neef, M. (2013). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Girls Choice. Wensen en grenzen in intimiteit'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- De Winter, L., Verhagen, A. & Goossens, F. (2016). Dubbelrollen in effectonderzoek. *De Psycholoog*, 6, 40-53.
- DiLillo, D. (2001). Interpersonal functioning among women reporting a history of childhood sexual abuse: empirical findings and methodological issues. *Clinical Psychology Review*, 21(4), 553-576.
- Evans, D. (2003). Hierarchy of evidence: a framework for ranking evidence evaluating healthcare interventions. *Journal of Clinical Nursing*, 12, 77-84.
- Feenstra, H. & Cense, M. (2015). *Can you fix it? Werkblad beschrijving interventie*. Utrecht: Rutgers.
- Fergusson, D. M., McLeod, G. F. H. & Horwood, L. J. (2013). Childhood sexual abuse and adult development outcomes: findings from a 30-year longitudinal study in New Zealand. *Child Abuse & Neglect*, 37, 664-674.
- Foshee, V.A., Bauman, K.E., Ennett, S.T., Suchindran, C., Benefield, T. & Linder, G.F. (2005). Assessing the effects of the dating violence prevention program 'Safe Dates' using random coefficient regression modelling. *Prevention Science*, 6(3), 245-258.

- Inspectie van het Onderwijs (2009). *Weerbaar en divers. Onderzoek naar seksuele diversiteit en seksuele weerbaarheid in het onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2016). *Omgaan met seksualiteit en seksuele diversiteit. Een beschrijving van het onderwijsaanbod van scholen*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Kendler, K.S., Bulik, C.M., Silberg, J., Hettema, J.M., Myers, J., Prescott, C.A. (2000). Childhood sexual abuse and adult psychiatric and substance use disorders in women. *Archives of General Psychiatry*, 57, 953-959.
- Kok, L., Kroon, L., en Lubbe, M.; m.m.v. C. Koopmans (2016). *Kosten en baten aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling. Een voorstudie naar de mogelijkheden*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.
- Kuiper, E., Van der Veen, I. & Ledoux, G. (2016). *Deel III. Vragenlijstonderzoek. Opvattingen van docenten en schoolleiders*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Kuyper, A., Van der Stege, H. & Van de Walle, R. (2014). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'SeCZ TaLK'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Lambert, M.J. (1989). The individual therapist's contribution to psychotherapy process and outcome. *Clinical Psychology Review*, 9, 469-485.
- Letourneau, E.J., Schaeffer, C.M., Bradshaw, C.P. & Feder, K.A. (2017). Preventing the onset of child sexual abuse by targeting young adolescents with universal prevention programming. *Child Maltreatment*, 22(2), 100-111.
- Lindauer, R.J.L. & Boer, F. (2012). *Trauma bij kinderen*. Houten: Uitgeverij LannooCampus.
- Lucas, P., Ludwig, K., Kok, M. & Kruitwagen, S. (2016). *Sustainable Development Goals in Nederland. Bouwstenen voor leefomgevingsbeleid voor 2030. Beleidsstudie*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- MacMillan, H.L., MacMillan, J.H., Offord, D.R., Griffith, L. & MacMillan, A. (1994). Primary prevention of child sexual abuse: A critical review. Part II. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(5), 857-876.
- McCord, J. (1978). A thirty-year follow-up of treatment effects. *American Psychologist*, 78, 284-289.
- Meijer, S. (2014). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Lang leve de Liefde Onderbouw'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Meijer, S., Van den Borne, M., Schutte, L. & Poelman, J. (2012). *Lang leve de liefde. Docentenhandleiding voor vmbo, havo en vwo*. Amsterdam: Soa Aids Nederland.
- Mevissen, F.E.F. (2013). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Lang leve de liefde - bovenbouw'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

- Mikton, C. & Butchart, A. (2009). Child maltreatment prevention: A systematic review of reviews. *Bulletin of the World Health Organization*, 87, 353-361.
- Rijksoverheid (2017). *Eerste Nederlandse SDG-rapportage. Nederland ontwikkelt duurzaam*. Den Haag: Rijksoverheid.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport & Ministerie van Veiligheid en Justitie (2011). *Kinderen veilig. Actieplan aanpak kindermishandeling 2012-2016*. Den Haag: Ministerie van VWS & Ministerie van V&J.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2016). *Basismodel meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling. Stappenplan voor het handelen bij signalen van huiselijk geweld en kindermishandeling. Geactualiseerde versie 2016*. Den Haag: Ministerie van VWS.
- Mouthaan, I. (2012). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Let's Talk'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Mouthaan, I. (2014). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Begrijp me goed. Over misverstanden tussen jongeren bij flirten, daten en verkering'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Nagtegaal, M.H. (2012). *Gerapporteerde problemen van slachtoffers van seksueel misbruik in de kindertijd*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel (2011). *Kinderpornografie. Eerste rapportage van de Nationaal Rapporteur*. Den Haag: Nationaal Rapporteur.
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2014). *Op goede grond. De aanpak van seksueel geweld tegen kinderen*. Den Haag: Nationaal Rapporteur.
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen kinderen (2016). *Ontucht voor de rechter. Deel 1: De zaken*. Den Haag: Nationaal Rapporteur.
- NJR Panel (2013). *Jongeren over kindermishandeling*. Utrecht: Vereniging Nationale Jeugdraad.
- Platform Onderwijs2032 (2016). *Ons onderwijs2032. Eindadvies*. Den Haag: Platform Onderwijs2032.
- Rispens, J., Aleman, A. & Goudena, P.P. (1997). Prevention of child sexual abuse victimization : A meta-analysis of school programs. *Child Abuse & Neglect*, 21(10), 975-987.
- RutgersWPF (2013). *Richtlijn seksuele en relationele vorming. Visie, doelen en uitgangspunten*. Utrecht: RutgersWPF.
- Saied-Tessier, A. (2014). *Estimating the costs of child sexual abuse in the UK*. Londen: National Society for the Prevention of Cruelty to Children.
- Scholieren.com (2013). *Een onderzoek naar seksuele voorlichtingslessen onder leerlingen uit de onderbouw van het Nederlands voortgezet onderwijs*. Utrecht: RutgersWPF.

- Sijbers, R., Elfering, S., Lubbers, M., Scheepers, P. & Wolbers, M. (2015). *Maatschappelijke thema's in de klas. Hoe moeilijk is dat?* Nijmegen: ITS.
- Slotboom, A., Rodermond, E., Wijkman, M.D.S. & Hendriks, J. (2012). *Literatuurscan oorzaken geweld tegen kinderen en jongeren in afhankelijkheidsrelaties*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Smallbone, S., Marshall, W.L. & Wortley, R. (2008). *Preventing child sexual abuse. Evidence, policy and practice*. Devon: Willan Publishing.
- Speentjes, P., Thielen F., Ten Have, M., De Graaf, R. & Smit, F. (2016). Kindermishandeling: economische gevolgen op lange termijn. *Tijdschrift voor psychiatrie*, 58(10), 706-711.
- Storms, E. & Doornink, N. (2016). *Vlaggensysteem: reageren op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag van kinderen en jongeren*. Utrecht: Movisie.
- Thompson, R. A. (2014). Stress and Child Development. *The Future of Children*, 24(1), 41-59.
- Topping, K.J. & Barron, I.G. (2009). School-based child sexual abuse prevention programs: A review of effectiveness. *Review of Educational Research*, 79(1), 431-463.
- UNESCO (2009). *International Technical Guidance on Sexuality Education: an evidence-informed approach for schools, teachers and health educators*. Parijs: UNESCO.
- Van Berlo, W., De Haas, S., Van Oosten, N., Van Dijk, L., Brants, L., Tonnon, S. & Storms, O. (2011). *Beperkt weerbaar. Een onderzoek naar seksueel geweld bij mensen met een lichamelijke, zintuiglijke of verstandelijke beperking*. Utrecht: RutgersWPF.
- Van der Vlugt, I. (2011). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Leskatern Relaties & Seksualiteit'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Van Dijk, L. & Seegers, S. (2016). *Love & Sens(e)uality. Liefdeslessen voor en door jongeren. Werkblad beschrijving interventie*. Warnsveld: GGD Noord- en Oost Gelderland.
- Van Yperen, T. (2010). *55 Vragen over effectiviteit. Antwoorden voor de jeugdzorg*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Verwey-Jonker Instituut & Atria (2016). *Naar een effectieve aanpak van geweld in gezinnen. Handreiking programmatiese aanpak van de preventie van intergenerationeel geweld*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Walsh, K., Zwi, K. & Shlonsky, A. (2015). School-based education programmes for the prevention of child sexual abuse (Review). *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 4, 1-121.
- Westdijk, C. & Versloot, M. (2016). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Liefde is... voor meisjes'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (2010). *Richtlijnen voor seksuele en relationele vorming in Europa. Raamwerk voor beleidsmakers, onderwijs- en gezondheidsautoriteiten en deskundigen*. Keulen: BZgA.

World Health Organization (2002). *World report on violence and health*. Geneva: WHO.

Wurtele, S.K. (2009). Preventing sexual abuse of children in the twenty-first century: Preparing for challenges and opportunities. *Journal of Child Sexual Abuse*, 18(1), 1-18.

ZonMw (2016). *Evaluatie van het programma Seksuele Gezondheid van de Jeugd. Blijvend investeren in seksueel gezonde jongeren 2007-2011*. Den Haag: ZonMw.

Zwi, K., Woolfenden, S., Wheeler, D., O'Brien, T., Tait, P. & Williams, K. (2007). School-based education programmes for the prevention of child sexual abuse. *Campbell Systematic Reviews*, 5, 1-40.

Zwicker, M., Van Dale, D., Dunnink, T., Willemse, G., Van Rooijen, S., Heeringa, N. & Rensen, P. (2015). *Erkenning van interventies. Criteria voor gezamenlijke kwaliteitsbeoordeling 2015-2018*. Bilthoven: RIVM.

Bijlagen

B1 Overzicht van preventieve interventies

Tabel B1.1 Overzicht van preventieve interventies die onder meer tot doel hebben seksueel geweld tegen kinderen te voorkomen. Deze interventies kunnen gebruikt worden binnen het primair onderwijs, speciaal onderwijs, praktijkonderwijs, voortgezet onderwijs en mbo.

	Interventie & ontwikkelaar	Doelgroep	Doel van de interventie	Beoordeling
1	Lang leve de liefde- onderbouw <i>SOA Aids Nederland en Rutgers</i>	Leerlingen in de tweede klas van het praktijkonderwijs, vmbo, havo en vwo (13-16 jaar)	Het bevorderen van de seksuele gezondheid en het voorkomen van ervaringen met grensoverschrijdend gedrag, ongewenste zwangerschap en soa-/hiv-besmetting. Met het lespakket worden leerlingen ondersteund in een prettige, veilige en gewenste seksuele ontwikkeling. Het lespakket bestaat uit zes op elkaar volgende lessen, waar 'ontdekken en communiceren van eigen wensen en grenzen en die van een ander op het gebied van intimiteit' deel van uitmaakt.	Effectief volgens goede aanwijzingen
2	Lang leve de liefde- mbo <i>SOA Aids Nederland en Rutgers</i>	Leerlingen van het mbo (15-25 jaar)	Ondersteunen van jongeren in het maken van gezonde en verantwoorde keuzes met betrekking tot liefde, relaties en seks.	Goed onderbouwd
3	Lang leve de liefde- bovenbouw <i>Universiteit Maastricht en SOA Aids Nederland</i>	Scholieren in de bovenbouw van havo/vwo (klassen 4, 5, 6) van 15-19 jaar	Het bevorderen van gezonde en gewenste (seksuele) relaties en het respectvol omgaan met seksuele diversiteit.	Goed onderbouwd
4	Les(s) & More <i>GGD Gelderland Midden</i>	Leerlingen van mbo niveau 1 en 2 (16-25 jaar)	Hoog risico jongeren (laagopgeleide en allochtone jongeren) bewust maken van en te motiveren tot een gezonde(re) leefstijl. De interventie richt zich op kennisvergroting, bewustwording en een laagdrempelig zorgaanbod. Seksualiteit en seksueel risicogedrag maken hier deel van uit.	Goed onderbouwd

	Interventie & ontwikkelaar	Doelgroep	Doel van de interventie	Beoordeling
5	Bordspel SeCZ TaLK <i>Rutgers</i>	Jongeren (12-25 jaar) met een chronische aandoening of beperking	Relaties, intimiteit en seksualiteit op een prettige manier bespreekbaar te maken op plaatsen waar zorg, ondersteuning of onderwijs gegeven wordt aan jongeren met een chronische aandoening of beperking. Door het spelen van het spel wordt seksualiteit en relaties gemakkelijker bespreekbaar gemaakt en hebben jongeren beter toegang tot informatiebronnen. Hierdoor zijn zij beter toegerust om relaties aan te gaan en veilige, prettige en gewenste seksuele contacten te hebben.	Goed onderbouwd
6	Begrijp me goed <i>Rutgers</i>	Lager opgeleide jongeren van 14-18 jaar	Verbeteren van de communicatie over seksueel (grensoverschrijdend) gedrag. In gesprek gaan met meisjes en jongens over miscommunicatie bij versieren en flirten, daten, verkeren willen en uitmaken.	Goed onderbouwd
7	Benzies & Batchies- Ik hou van mij <i>Stichting Kikid</i>	Jongeren (12-16 jaar) van de onderbouw van het vmbo en praktijkonderwijs	Voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag (plegers en slachtoffers) en het bevorderen van de seksuele weerbaarheid middels theater, groepsdiscussie en weerbaarheidstraining.	Goed onderbouwd
8	Boys R Us <i>Rutgers</i>	Jongens van 10-15 jaar	Jongens bewust maken van het belang van veilige, prettige, gewenste en gelijkwaardige seksuele en relationele contacten. In een interactief spel dat aansluit bij de behoeften, problemen en belevingswereld van de jongens wordt nieuwe kennis aangereikt, gediscussieerd en gereflecteerd over attituden en geoefend met communicatieve vaardigheden.	Goed onderbouwd
9	Girls' Choice <i>Rutgers</i>	Meisjes van 10-16 jaar	Girls' Choice is een interactief bordspel voor meisjes om hen bewust te maken van het belang van veilige, prettige, gewenste en gelijkwaardige seksuele en relationele contacten. Het spel kan één of meer keren gespeeld worden in een schoolse setting of daarbuiten.	Goed onderbouwd
10	Can you fix it filmpjes <i>Rutgers</i>	Jongeren van 12-18 jaar	Jongeren bewust maken van risicosituaties voor seksueel grensoverschrijdend gedrag, en ze laten oefenen.	Goed onderbouwd

	Interventie & ontwikkelaar	Doelgroep	Doel van de interventie	Beoordeling
11	Let's talk <i>Rutgers</i>	Jongeren van 12-19 jaar	Jongeren bewust maken van hun eigen opvattingen en attituden ten aanzien van seksualiteit, genderrollen en weerbaarheid en die van hun leeftijdsgenoten en dat zij foutieve of ongewenste attituden bijstellen.	Goed onderbouwd
12	Liefde is... voor meisjes <i>Qpido</i>	Meisjes van 13 tot en met 16 jaar van het voortgezet onderwijs	Een voorlichtingsprogramma ter ondersteuning van de seksuele ontwikkeling en seksuele weerbaarheid. In vier voorlichtingslessen komen de thema's seksuele identiteit, partnerkeuze en loverboys, grenzen en 'nee' zeggen en sociale media en veilig vrijen aan de orde.	Goed onderbouwd
13	Leskatern Relaties & Seksualiteit <i>Rutgers</i>	Kinderen op de basisschool van 4-12 jaar	Het leskatern beoogt bij te dragen aan een gezonde relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen. Eén van de thema's is seksuele risico's en weerbaarheid.	Goed onderbouwd
14	Het Vlaggensysteem <i>Sensoa</i>	Kinderen en jongeren van 0-18 jaar	Het Vlaggensysteem stimuleert gezond seksueel gedrag en draagt bij aan het voorkomen en terugdringen van seksueel grensoverschrijdend gedrag onder kinderen en jongeren.	Goed onderbouwd
15	Kriebels in je buik <i>Rutgers</i>	Kinderen uit groep 1 tot en met groep 8 van de basisschool (4-12 jaar)	Een online lespakket dat de leerlingen ondersteunt bij hun seksuele ontwikkeling, passend bij de leeftijd en beleavingswereld. Seksuele weerbaarheid is één van de thema's.	Goed onderbouwd ¹
16	Je lijf, je lief <i>Movisie en GGD Amsterdam</i>	Moeilijk lerende jongeren en jongeren met een licht verstandelijke beperking in het praktijkonderwijs (12-14 jaar)	Doel is de jongeren te ondersteunen in het beter herkennen en respecteren van de eigen seksuele grenzen en die van anderen. Tijdens vijf lessen gaan zij met elkaar in gesprek over thema's zoals beeldvorming, grenzen aangeven en groepsdruk.	Goed onderbouwd
17	Peereducatie programma: love and sens(e)uality <i>GGD Noord- en Oost-Gelderland</i>	Mbo-studenten (17-25 jaar)	Dit voorlichtingsprogramma wil bewustwording en gedragsverandering bij jongeren op het ROC bewerkstelligen ten aanzien van de eigen seksuele gezondheid.	Goed beschreven

¹ Op www.seksuelevorming.nl staat vermeld dat dit lespakket is beoordeeld door het erkenningstraject als 'goed onderbouwd', maar dit pakket staat (nog) niet vermeld in één van de databanken van het erkenningstraject.

	Interventie & ontwikkelaar	Doelgroep	Doel van de interventie	Beoordeling
18	Welkom op school-docenten-boek <i>Pharos</i>	Migrantenkinderen in het voortgezet onderwijs of in een schakelklas (12-18 jaar)	Welzijn van nieuwkomers verbeteren, sociaal-emotionele problemen voorkomen en verbeteren van voorwaarden voor een prettige, gewenste en veilige seksuele ontwikkeling.	Goed beschreven
19	Marietje Kessels Project <i>Instituut voor Maatschappelijk Werk</i>	Kinderen van 10-12 jaar	Het doel is het vergroten van de weerbaarheid van kinderen. Zo moet worden voorkomen dat zij slachtoffer worden van machtsmisbruik en/of zichzelf schuldig (gaan) maken aan (seksueel) intimiderend of grensoverschrijdend gedrag.	Niet erkend ²
20	Rots en Water <i>Rots en Waterinstituut</i>	Kinderen en jongeren van 4-18 jaar	Het programma beoogt kinderen enerzijds te verdedigen tegen verschillende vormen van geweld en anderzijds oog en gevoel te krijgen voor eigen grensoverschrijdend gedrag.	Beoordeling loopt ³
21	Be-Loved seksualiteit en weerbaarheid <i>Weerbaar in seksualiteit</i>	Leerlingen binnen het voortgezet orthodox-christelijk onderwijs (12-18 jaar)	Vergroten van de kennis, communicatieve vaardigheden en een open houding waardoor zij beter zijn voorbereid op seksuele gevoelens en seksualiteit.	Geen beoordeling
22	Bijvoorbeeld de liefde – Educatief en interactief (forum-) theater in het kader van seksuele vorming <i>Pharos</i>	Leerlingen 12-18 jaar van het voortgezet onderwijs	Het onderwerp seksualiteit ontspannen kunnen benaderen. Gemakkelijker over seksualiteit kunnen spreken. Inzicht in verschillen in opvattingen. Inzicht in het belang van handelen vanuit eigen waarden/normen.	Geen beoordeling

2 Dit preventieprogramma is expliciet niet erkend door de Erkeningscommissie Interventies. 'De problemen waar het project zich op richt zijn te breed en te ernstig voor de gekozen aanpak. Er wordt bovendien onvoldoende onderbouwd dat de doelen behaald kunnen worden met de aanpak. Ook is er een risico op een potentieel schadelijk bij-effect van de interventie voor leerlingen die op het moment van deelname al slachtoffer zijn van machtsmisbruik'. Zie Nederlands Jeugdinstituut, www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Niet-erkend/Marietje-Kessels-Project.html (geraadpleegd 14 februari 2017).

3 'Deze interventie wordt beoordeeld op geschiktheid voor opname in de databank of bevindt zich in de opnameprocedure'. Zie Nederlands Jeugdinstituut, www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/In-voorbereiding/Rots-en-Water.html (geraadpleegd 14 februari 2017).

	Interventie & ontwikkelaar	Doelgroep	Doel van de interventie	Beoordeling
23	Just like U <i>Rutgers</i>	Surinaamse, Antilliaanse en Afrikaanse jongeren van 14-20 jaar	In de film 'Just like U. Love & sex in 11 true stories' vertellen elf meiden en jongens van Surinaamse, Antilliaanse en Afrikaanse afkomst over hun keuzes in seks, liefde en relaties. Door het zien van voorbeelden van andere jongeren die bepaalde keuzes hebben gemaakt, krijgen jongeren meer zelfvertrouwen om ook eigen keuzes te maken, bijvoorbeeld rond maagd willen blijven of niet, veilige seks, waar je het wel en niet met je ouders over hebt, tienerouderschap en prostitutie.	Geen beoordeling
24	Lief, lijf & leven <i>KLOS Media</i>	Jongeren met een licht verstandelijke beperking in het voortgezet speciaal onderwijs (onbekend welke leeftijdscategorie)	In de film 'Lief, Lijf & Leven' worden op een gestructureerde manier alle facetten van de seksuele ontwikkeling belicht. Van kennis over het eigen lichaam tot de mogelijkheden en gevaren van internet. Van sociale netwerken (Facebook, YouTube, Twitter, etc.) tot seksueel misbruik. Van loverboys/girls tot weerbaarheid.	Geen beoordeling
25	Sociale Training In Praktijk (STIP) VSO <i>CED-groep</i>	Leerlingen met een verstandelijke beperking, van het voortgezet speciaal onderwijs (onbekend welke leeftijdscategorie)	Het is een methodiek om de sociale competenties te versterken. Hierbij komen ook het omgaan met seksuele gevoelens bij jezelf en het aangaan van vriendschappen en relaties aan bod.	Geen beoordeling
26	Oké!? Spel over seksueel grensoverschrijdend gedrag <i>Jong & Van Zin, Sensoa, Movisie</i>	Leerlingen uit het (voortgezet) speciaal onderwijs van 12 tot 16 jaar	Het spel Oké?! bouwt voort op de werkvormen van het Vlaggensysteem en biedt een praktisch en interactief instrument voor professionals en begeleiders. Zo kunnen ze direct met de jongeren in gesprek over seksualiteit en grenzen.	Geen beoordeling
27	De Dokter Corrie show <i>SchoolTV, Rutgers</i>	Leerlingen van 9-13 jaar	Dokter Corrie is een tv-programma waarin kinderen seksuele voorlichting krijgen door een actrice die een dokter speelt. De afleveringen zijn verschenen in het weekjournaal van SchoolTV en Dokter Corrie heeft een eigen show op NPO3.	Geen beoordeling

	Interventie & ontwikkelaar	Doelgroep	Doel van de interventie	Beoordeling
28	De mooiste chick van het web (film) <i>Codename Future</i>	Leerlingen uit klas 1 en 2 van het vmbo en tweede klas van de havo/vwo	Leerlingen inzicht geven in de manier van werken van loverboys via sociale media; hen meer alert en meer weerbaar te maken en hen bekend te maken met de juiste hulpverlening op dit gebied.	Geen beoordeling
29	De wereld van Robien en Rafie <i>Kwintessens</i>	Leerlingen van 10-14 jaar	Het is een trainingsprogramma voor het vergroten van de (seksuele) weerbaarheid.	Geen beoordeling
30	Filmpjes over 'Seks op internet' <i>Diverse ontwikkelaars</i>	Tieners van 12 jaar en ouder	Films over seks op internet, zoals online flirten, webcamseks, sexting en het zien van porno, waarbij vragen worden gesteld die tieners laten nadenken over hun eigen gedrag	Geen beoordeling
31	Filmpjes 'Find out!' <i>Centrum Media & Gezondheid</i>	Adolescenten van 13-19 jaar	Films over onder meer de eerste keer en 'hoe ver ga jij?'. De films laten jongeren nadenken over bijvoorbeeld eigen wensen en grenzen rondom versieren en relaties.	Geen beoordeling
32	Lespakket InternetSOA <i>Stichting Mijn Kind Online</i>	Jongeren van 12-18 jaar	Leerlingen laten nadenken over nieuwe kansen en risico's om te versieren en flirten via internet.	Geen beoordeling
33	Liefdesplein <i>NTR: Schooltv</i>	Groep 7 en 8 van het basisonderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs	Liefdesplein biedt aanknopingspunten om in gesprek te gaan over relaties en seksualiteit en om leerlingen te stimuleren om een eigen mening te vormen over deze thema's.	Geen beoordeling
34	Love & Sex <i>Noordhoff Uitgevers</i>	Onbekend	Het lespakket beoogt leerlingen inzicht te geven in verschillende keuzes die zij (kunnen) maken in hun seksuele carrière, met als doel dat zij zich in staat voelen om goede keuzes voor zichzelf te maken die leiden tot gelijkwaardige en respectvolle relaties.	Geen beoordeling
35	Lovebuzz <i>Rutgers</i>	Leerlingen uit de brugklas van het voortgezet onderwijs	Lovebuzz is een interactief spel over liefde, relaties en beginnende seksualiteit en ondersteunt leraren in het bespreekbaar maken van gevoelige thema's als seksuele weerbaarheid en seksuele diversiteit.	Geen beoordeling

	Interventie & ontwikkelaar	Doelgroep	Doel van de interventie	Beoordeling
36	Rond je seksualiteit <i>Rutgers</i>	Leerlingen uit de bovenbouw van het voortgezet onderwijs	Praten over normen en waarden rond relaties en seksualiteit.	Geen beoordeling
37	Stay in Love <i>Movisie, Trimbos-instituut, Dimence & Parnassia Bavogroep</i>	Jongeren van het vmbo van 12-15 jaar	Preventieprogramma dat wil voorkomen dat jongeren een gewelddadige relatie ontwikkelen door hen te ondersteunen in de ontwikkeling van gezonde relaties door het aanreiken van kennis, hen de juiste houding bij te brengen en vaardigheden te leren.	Geen beoordeling
38	Verhalen voor onder je kussen <i>Rutgers & SOA Aids Nederland</i>	Onbekend	De verhalen gaan onder andere over dilemma's die te maken hebben met 'het' nooit gedaan hebben, groepsdruk, internet en over je grens. Jongeren kunnen zich identificeren met de personages en leren van hun ervaringen met bijvoorbeeld groepsdruk. De verschillende verhalen bieden de mogelijkheid om met leerlingen het gesprek aan te gaan over wensen en grenzen op het gebied van seksualiteit, relaties, uitgaan en sociale media.	Geen beoordeling
39	Be a man! Liefde, relaties en seks: wat is ok? <i>Movisie</i>	Laagopgeleide jongens van Marokkaanse of Turkse komaf (12 tot en met 16 jaar)	Be A Man! is een voorlichtingsmethode om grensoverschrijdend gedrag te voorkomen bij 12- t/m 16-jarige, laagopgeleide jongens met een Marokkaanse of Turkse achtergrond. Peer educators met dezelfde culturele achtergrond, maar wat ouder en hoger opgeleid dan de doelgroep, vervullen een positief rolmodel voor de jongens. De peer educators geven de jongens in de interactieve voorlichting de zes vuistregels voor positief seksueel gedrag mee (uit het Vlaggensysteem).	Geen beoordeling
40	Lespakket Jongens <i>Centrum 1622</i>	Jongens uit de tweede klas van het voortgezet (speciaal) onderwijs, het praktijkonderwijs en het vmbo	Lespakket 'Jongens' heeft als doelstelling om seksueel grensoverschrijdend gedrag van jongens jegens vrouwen/meisjes te voorkomen. Jongens leren normen te stellen aan seksueel gedrag en krijgen de kans om vragen over seksualiteit beantwoord te krijgen door de groep en de docent.	Geen beoordeling

	Interventie & ontwikkelaar	Doelgroep	Doel van de interventie	Beoordeling
41	E-Lespakket 'Online... weet wat je doet!' <i>Helpwanted</i>	Leerlingen van het voortgezet onderwijs (onbekend welke leeftijdscategorie)	Docenten kunnen grooming, sexting en webcammisbruik bespreekbaar maken. Leerlingen leren wat seksueel misbruik via internet is, hoe ze het kunnen voorkomen en hoe ze moeten handelen wanneer het hen toch overkomt.	Geen beoordeling
42	Puberkwartet <i>Rutgers</i>	Kinderen van 10-12 jaar	Kinderen maken kennis met verschillende aspecten van de puberteit en begrippen rondom seksualiteit en relaties. Wensen en grenzen is één van de thema's.	Geen beoordeling
43	Lang leve de liefde special – Loverboys <i>Rutgers</i>	Sluit aan bij het lespakket Lang leve de liefde- onderbouw (zie nummer 1)	Jongeren weerbaar maken tegen loverboys.	Geen beoordeling
44	Lang leve de liefde special – Jij en de media <i>Rutgers</i>	Sluit aan bij het lespakket Lang leve de liefde- onderbouw (zie nummer 1)	Jongeren leren genuanceerder na te denken over seksualiteit en rolpatronen, met als uiteindelijk doel seksuele grensoverschrijding te voorkomen.	Geen beoordeling
45	Lang leve de liefde special – Wensen en grenzen <i>Trimbos instituut, SOA Aids Nederland, Rutgers</i>	Voor leerlingen van de onderbouw en bovenbouw van het praktijkonderwijs en vmbo	In deze module denken jongeren na over hun eigen wensen en grenzen, ze leren dat wensen en grenzen van persoon tot persoon verschillen en dat communicatie hierover belangrijk is om grensoverschrijdend gedrag te voorkomen.	Geen beoordeling

Peildatum: 4 januari 2017.

Bron: de databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut, de databank Effectieve Leefstijlinterventies van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) Centrum Gezond Leven, de databank Effectieve Sociale Interventies van Movisie, de Toolkit School en Seksualiteit van Stichting School en Veiligheid en de website www.seksuelevorming.nl van Rutgers en SOA Aids Nederland.

B2 Handelen bij vermoedens van seksueel geweld

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat er aanwijzingen zijn dat kinderen die seksueel misbruik hebben meegemaakt het misbruik eerder zullen onthullen wanneer zij op school een preventieve interventie hebben ontvangen, vergeleken met kinderen die geen interventie over het voorkomen van seksueel geweld hebben ontvangen.¹ Ook bestaat de mogelijkheid dat scholen die preventieve interventies aanbieden aan hun leerlingen (vermoedens van) seksueel geweld signaleren. Dit biedt scholen de mogelijkheid om hun leerlingen te ondersteunen bij het zo snel mogelijk stoppen van de misbruiksituatie (wanneer die nog steeds gaande is) en verdere schade te voorkomen. Deze bijlage laat zien welke stappen schoolbesturen en docenten horen te ondernemen als zij vermoedens hebben van seksueel geweld.

De meldplicht

Indien een schoolmedewerker seksueel misbruik of seksuele intimidatie vermoedt door een collega richting een leerling, of het vermoeden heeft dat er 'iets' speelt tussen een medewerker en een leerling, geldt een meldplicht.² De signaleerder is verplicht om zijn of haar vermoedens bekend te maken bij het schoolbestuur. Het schoolbestuur heeft de plicht om contact op te nemen met een vertrouwensinspector van de Inspectie van het Onderwijs. Als uit het overleg tussen het schoolbestuur en de vertrouwensinspector blijkt dat er sprake is van een redelijk vermoeden van een strafbaar feit, dan is het schoolbestuur verplicht om aangifte te doen bij de politie.³

De meldcode

In alle andere gevallen van vermoedens van seksueel geweld geldt dat scholen de stappen uit de verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling moeten doorlopen.⁴ De meldcode beschrijft in vijf stappen hoe professionals moeten handelen bij vermoedens van onder andere seksueel geweld tegen kinderen:

- Stap 1: In kaart brengen van signalen;
- Stap 2: Overleggen met een collega en eventueel raadplegen van Veilig Thuis;
- Stap 3: Gesprek met de ouder(s);

1 Walsh e.a. 2015, p. 29; Topping & Barron 2009, p. 446; Zwi e.a. 2007, p. 18.

2 Rijksoverheid, www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/veilig-leren-en-werken-in-het-onderwijs/vraag-en-antwoord/moet-de-school-seksueel-misbruik-melden-en-aangeven (geraadpleegd 1 mei 2017).

3 Rijksoverheid, www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/veilig-leren-en-werken-in-het-onderwijs/vraag-en-antwoord/moet-de-school-seksueel-misbruik-melden-en-aangeven (geraadpleegd 1 mei 2017).

4 Zie de wet Verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling.

- Stap 4: Wegen van de signalen van het geweld of de kindermishandeling;
- Stap 5: Beslissen: hulp organiseren of melden.⁵

Elke school kan de meldcode specifiek afstemmen op zijn/haar eigen praktijk. Bijvoorbeeld door vast te leggen met wie docenten de signalen bespreken.⁶

De overheid wil de minimumeisen waaraan de meldcode moet voldoen uitbreiden met de eis dat er per beroepsgroep een afwegingskader komt om (beter) te kunnen beoordelen wanneer sprake is van (een vermoeden van) ernstig huiselijk geweld of ernstige kindermishandeling. Als blijkt dat er ernstige vermoedens zijn, dan moeten deze gemeld worden bij Veilig Thuis. Het is de bedoeling dat de beroepsgroepen zelf deze afwegingskaders opstellen.⁷

Centrum Seksueel Geweld

Wanneer een schoolmedewerker weet heeft van seksueel geweld dat korter dan acht dagen geleden heeft plaatsgevonden, kan de school het Centrum Seksueel Geweld bellen (0800 0188). In het centrum werken politie, medisch personeel en hulpverleners samen aan de acute hulp voor slachtoffers.

5 Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport 2016, pp. 14-22.

6 Rijksoverheid, www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/meldcode (geraadpleegd 1 mei 2017).

7 Rijksoverheid, www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/huiselijk-geweld/inhoud/meldcode (geraadpleegd 1 mei 2017).

B3 Leeftijdsadequate seksuele en relationele vorming

De Europese afdeling van de World Health Organization (WHO) heeft in samenwerking met de Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (BZgA) en experts uit West-Europese landen (waaronder Rutgers, Kenniscentrum seksualiteit¹) een standaard voor seksuele en relationele vorming op scholen in Europa opgesteld, gebaseerd op wetenschappelijke inzichten.² Deze standaard biedt een overzicht van de competenties (kennis, vaardigheden en attitudes) waarover minderjarigen moeten beschikken om zichzelf op een positieve manier seksueel te kunnen ontwikkelen. De competenties zijn afgestemd op de leeftijds- en ontwikkelingsfase waarin kinderen zich bevinden. De kennis, vaardigheden en attitudes zijn onderverdeeld in acht verschillende domeinen: 1) het menselijk lichaam en ontwikkeling, 2) vruchtbaarheid en voortplanting, 3) seksualiteit, 4) emoties, 5) vriendschap en relaties, 6) seksualiteit, gezondheid en welzijn, 7) seksualiteit en seksuele rechten, 8) sociale en culturele invloeden (waarden en normen).³ Rutgers heeft de competenties per leeftijdsfase en per domein weergegeven in een uitgebreide matrix.⁴ Kennis, attitudes en vaardigheden rondom wensen en grenzen, seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel misbruik zijn het vaakst benoemd binnen de domeinen 'seksualiteit, gezondheid en welzijn' en 'seksualiteit en seksuele rechten'.

In [Hoofdstuk 1 §1.3.2](#) is al een kort overzicht gegeven van de competenties per leeftijdsfase van kinderen. In deze bijlage zijn alle competenties benoemd binnen de domeinen 'seksualiteit, gezondheid en welzijn' en 'seksualiteit en seksuele rechten'.

1 RutgersWPF 2013, p. 4.

2 WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung 2010.

3 RutgersWPF 2013, pp. 14-27.

4 RutgersWPF 2013, pp. 16-27.

Tabel B3.1 Overzicht van de kennis, vaardigheden en attitudes binnen de domeinen 'seksualiteit, gezondheid en welzijn' en 'seksualiteit en seksuele rechten' waar kinderen per leeftijdsfase over zouden moeten beschikken.

		Kennis (Informatie verstrekken over)	Vaardigheden (Kinderen in staat stellen)	Attitudes (Kinderen helpen bij het ontwikkelen van)
0-4 jaar	<i>Seksualiteit, gezondheid en welzijn</i>	Prettige en onprettige lichamelijke ervaringen: wat voelt goed? Als de ervaring/het gevoel onprettig is, hoef je er niet per se in mee te gaan	Vertrouwen op de eigen intuïtie Drie stappenmodel toepassen bij niet prettige ervaringen: weigeren, weggaan, iemand in vertrouwen nemen Gevoel van welzijn ontwikkelen	Kennis van en waardering voor het eigen lichaam Weten dat het prima is om hulp te vragen
	<i>Seksualiteit en seksuele rechten</i>	Recht op veiligheid en bescherming Verantwoordelijkheid van volwassenen voor de veiligheid van kinderen Recht op vragen stellen over seksualiteit Recht om gender-identiteiten te verkennen	'Ja' en 'nee' zeggen Communicatieve vaardigheden ontwikkelen Behoeften en wensen uiten	Zelfvertrouwen door bewustzijn van eigen rechten Zelfbeschikking: 'mijn lichaam is van mij' - houding Gevoel zelf te kunnen en mogen beslissen
4-6 jaar	<i>Seksualiteit, gezondheid en welzijn</i>			Keuzevrijheid: het kind mag zelf kiezen Risico's kennen
	<i>Seksualiteit en seksuele rechten</i>	Seksueel misbruik, sommige mensen lijken aardig maar kunnen kwade bedoelingen hebben en gewelddadig zijn	Vragen stellen Weten wie je kunt vertrouwen bij problemen	

		Kennis (Informatie verstrekken over)	Vaardigheden (Kinderen in staat stellen)	Attitudes (Kinderen helpen bij het ontwikkelen van)
6-9 jaar	Seksualiteit, gezondheid en welzijn	Seksualiteit als positief onderdeel van gezondheid en welzijn Ziekten gerelateerd aan seksualiteit		Besef van verantwoordelijkheid voor gezondheid en welzijn van jezelf en de ander
	Seksualiteit en seksuele rechten	Recht op zelfexpressie Seksuele rechten van kinderen (informatie, seksuele en relationele vorming, lichamelijke integriteit)	Om hulp en informatie vragen Weten wie je kunt vertrouwen bij problemen De eigen rechten benoemen	Verantwoordelijkheid voor jezelf en de ander
9-12 jaar	Seksualiteit, gezondheid en welzijn	Symptomen, risico's en gevolgen van onveilige, onprettige en ongewenste seks (soa, hiv, ongewenste zwangerschap, psychologische gevolgen) Verschillende vormen van seksueel misbruik, hoe voorkom je het en waar zoek je hulp?	Verantwoordelijkheid kunnen nemen voor veilige en prettige en gewenste seks Uiting kunnen geven aan eigen grenzen en wensen om onveilige of ongewenste seks te voorkomen	
	Seksualiteit en seksuele rechten	Seksuele rechten	Zich houden aan deze rechten en verantwoordelijkheden	
12-15 jaar	Seksualiteit, gezondheid en welzijn	Het eigen lichaam verzorgen (hygiëne) en onderzoeken	Verantwoorde keuzes maken en beslissingen nemen ten aanzien van seksueel gedrag	
	Seksualiteit en seksuele rechten	Seksuele rechten	Eigen en andermans seksuele rechten aanvaarden	

		Kennis (Informatie verstrekken over)	Vaardigheden (Kinderen in staat stellen)	Attitudes (Kinderen helpen bij het ontwikkelen van)
15 jaar en ouder	Seksualiteit, gezondheid en welzijn	Medische hulp en opvang Riskant seksueel gedrag en gevolgen voor de gezondheid Seksualiteit als positief onderdeel van gezondheid en welzijn	Tegenwicht bieden aan seksuele intimidatie; zichzelf kunnen verdedigen	Goed geworteld besef van verantwoordelijkheid voor de eigen seksuele gezondheid en die van de partner
	Seksualiteit en seksuele rechten		Bekendheid met het begrip mensenrechten Weerbaarheid en assertiviteit hebben om seksuele rechten op te eisen Schendingen van rechten herkennen en discriminatie en seksegerelateerd geweld afwijzen	

Bron: RutgersWPF 2013.

De Nationaal Rapporteur rapporteert over de aard en omvang van mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen in Nederland

Wat doet de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen?

De Nationaal Rapporteur rapporteert over de aard en omvang van mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen in Nederland en heeft een onafhankelijke positie. De rapporteur monitort de effecten van het beleid dat op deze terreinen wordt gevoerd, signaleert knelpunten en doet aanbevelingen om de aanpak te verbeteren. De rapporteur heeft geen opsporingsbevoegdheden en is geen klachteninstantie.

Wie is de Nationaal Rapporteur?

De Nationaal Rapporteur is Corinne Dettmeijer-Vermeulen. Zij wordt in haar werkzaamheden ondersteund door een team van onderzoekers afkomstig uit diverse disciplines.

Welke activiteiten verricht de Nationaal Rapporteur?

De Nationaal Rapporteur verzamelt kwantitatieve en kwalitatieve gegevens door het doen van eigen onderzoek, intensief contact te onderhouden met het veld, het organiseren en bijwonen van conferenties en deel te nemen aan taskforces en expertgroepen. De onderzoeksresultaten en de hieruit voortvloeiende aanbevelingen publiceert de rapporteur in openbare (deel)rapportages. Deze bevatten ook beschrijvende informatie

over het fenomeen, relevante wet- en regelgeving en de aanpak: preventie, opsporing en vervolging van daders en hulpverlening aan slachtoffers. De rapporteur monitort of en hoe de aanbevelingen in de praktijk vorm krijgen. Omdat mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen dikwijls grensoverschrijdende aspecten kennen, is de rapporteur ook op internationaal niveau actief.

Postadres

Postbus 20301
2500 EH Den Haag
Telefoon: 070 370 45 14
www.nationaalrapporteur.nl
@NLRapporteur